

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BELYÓ PÁL, ÉLTETŐ ÖDÖN, DR. HARCSA ISTVÁN,
DR. HUNYADI LÁSZLÓ (főszerkesztő), DR. HÜTTL ANTÓNIA, DR. KÖRÖSI GÁBOR,
DR. MÁTYÁS LÁSZLÓ, DR. MELLÁR TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke), NYITRAI FERENCNÉ DR.,
OROS IVÁN, DR. RAPPAI GÁBOR, DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY,
DR. TÓTH ISTVÁN GYÖRGY, DR. VITA LÁSZLÓ, DR. VUKOVICH GABRIELLA

77. ÉVFOLYAM 4. SZÁM

1999. ÁPRILIS

E SZÁM SZERZŐI:

Bodzsár Éva, az Eötvös Loránd Tudományegyetem docense; *Bukodi Erzsébet*, a KSH fogalmazója; *Dr. Halkovics László*, kandidátus, az Országos Anyag- és Árhivatal ny. osztályvezetője; *Dr. Joubert Kálmán*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos munkatársa; *Dr. Kozma Ferenc*, a közgazdaság-tudomány doktora, a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem ny. egyetemi tanára; *Nádudvari Zoltán*, a KSH szakfőtanácsosa; *Róbert Péter* kandidátus, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet egyetemi docense; *Dr. Sebestyén Tibor* kandidátus, a Növekedéskutató Intézet tudományos igazgatója; *Dr. Vavró István*, az állam- és jogtudomány doktora, az Igazságügyi Minisztérium fősztályvezetője.

*

Balogh András, a KSH főtanácsosa; *Lakatos Judit*, a KSH fősztályvezetője; *Nádudvari Zoltán*, a KSH szakfőtanácsosa; *Szász Kálmán* kandidátus, a KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat főmunkatársa; *Tárkányi Ákos*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tanácsosa.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: dr. Hunyadi László
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Mellár Tamás
2094 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 1999
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Szerkesztők: Dr. Domokos Attila, Szűcsné Bruckner Mariann, Visi Lakatos Mária (főszerkesztő-helyettes)
Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51. Telefon: 345-6528
Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.
Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6212
E-mail: statszemle@ksh.x400gw.itb.hu

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapképesítő postahivatalnál és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság Hírlapelőfizetési Irodájánál, (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219-98636, 021-42795 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre 2100 Ft, egy évre 4200 Ft

Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

A nők munkaerő-piaci részvétele és a gyermekvállalás. – <i>Bukodi Erzsébet – Róbert Péter</i>	201
A fiatalok elítéltek biodemográfiai vizsgálata. – <i>Joubert Kálmán – Vavró István – Bodzsár Éva</i>	225
Latens fejlettség – a felzárkózás „startvonalá”. – <i>Dr. Kozma Ferenc</i>	242

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A magyar ipari szakoktatás és statisztikája 1945 előtt. – <i>Dr. Hal-kovics László</i>	260
--	-----

STATISZTIKUSOK EGYMÁS KÖZÖTT

Kutatói vélemények a 90-es évek magyar vagyonstatisztikájáról. – <i>Nádudvari Zoltán – Dr. Sebestyén Tibor</i>	274
--	-----

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Személyi hírek	284
Szervezeti hírek – Közlemények	285

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Loftsgaarden, D. O. – Watkins, A. E.: A statisztika oktatása az amerikai főiskolákon és egyetemeken. (<i>Szász Kálmán</i>)	287
Grzesiak, M.: A lengyel környezetvédelmi statisztika. (<i>Nádudvari Zoltán</i>)	288
Marterbauer, M.: A fellendülés erőteljesebb munkaerő-piaci politikát igényel az EU-tól. (<i>Lakatos Judit</i>)	290

A feltörekvő piacgazdaságok hatása a nemzetközi versenyképességre. (Balogh András)	291
Hoffmann, J. P. – Johnson, R. A.: A családszerkezet hatása a serdülőkori kábítószer-fogyasztásra. (Tárkányi Ákos)	293
Külföldi folyóiratszemle	295

Utánnnyomás csak a forrás megjelölésével!

A NŐK MUNKAERŐ-PIACI RÉSZVÉTELE ÉS A GYERMEKVÁLLALÁS

BUKODI ERZSÉBET – RÓBERT PÉTER

A tanulmány a házas vagy az élettársi kapcsolatban élő nők munkaerő-piaci viselkedését vizsgálja gyermekvállalás esetén. A téma kutatói egyetértenek abban, hogy a nők életében a pénzkereső munka és a gyermekvállalás bizonyos szempontból egymással „versenyben álló” alternatívák, ám az okozati összefüggés iránya vitatott. *E. Bernhardt* [8] mikroszintű döntéshozatali modellje közvetlen oksági viszonyt állapít meg a gyermekszülésre és a foglalkozási karrierre vonatkozó tervek, valamint a gyermekvállalással és a munkával kapcsolatos döntések között. *J. C. Cramer* [15] szerint a gyermekszülés rövid távon befolyásolja a munkavégzést, ez utóbbi viszont hosszú távon hat a gyermekvállalási tervekre. Emellett létezik egy életkori hatás is: minél idősebbek a nők, annál inkább korlátozzák szülési terveiket a munkával kapcsolatos elképzeléseik megvalósítása érdekében [51].

G. H. Elder és *R. Rockwell* [19] a férjzett nőket munkaerő-piaci karrierjük tekintetében négy típusba sorolta: a hagyományos, a megszakított, a kettős és az instabil életutat követőkre. A hagyományos minta azt jelenti, hogy a nők a házasságkötés vagy az első gyermek megszületése után elhagyják a munkaerőpiacot, és nem térnek többé oda vissza. A megszakított munkapiaci karrier szerepmegosztást takar: az anyák csupán első gyermekük születésétől utolsó gyermekük bizonyos életkoráig maradnak otthon. A kettős utat követők egyáltalán nem szakítják meg munkaviszonyukat gyermekszülés miatt, vagy ha otthon is maradnak egy időre, még utolsó gyermekük születése előtt visszatérnek a munkaerőpiacra. Az instabil csoportba sorolódnak mindazok az esetek, amelyek az első háromba nem illenek bele. *A. Sorensen* [49] a fenti kategorizálást alkalmazva arra a következtetésre jutott, hogy az Egyesült Államokban, az utóbbi évtizedekben, dinamikusan emelkedett a kettős utat követő nők aránya.

Elemzésünk a nők munkaerő-piaci viselkedésének társadalmi meghatározóit kutatja a szocialista, posztszocialista rendszer gazdasági, társadalmi viszonyai között. A vonatkozó elméletek szerint ezeket a döntéseket a családok hozzák, a férj és a feleség együtt, következképpen a döntéshozatalban mindkét fél társadalmi jellemzői szerepet játszanak. Jelen tanulmány fő jellegzetessége éppen az, hogy a nők munkavállalással kapcsolatos döntéseinek elemzésekor a férjek erőforrásait is számításba veszi összhangban azzal a vélekedéssel, miszerint a modern társadalmakban a társadalmi rétegződés alapegysége a

család. Hasonló kutatási kérdésekre összpontosító vizsgálatot már végeztek Németországban [12] és Hollandiában is [7].

Tanulmányunk a nők fizetett munkával kapcsolatos döntéseinek két típusát vizsgálja: 1) kilépés a munkaerőpiacról szülési szabadság igénybevétele miatt, illetve 2) a munkába való visszalépés. Mindezt, egyrészt a nők különböző társadalmi jellemzőinek függvényében vizsgáljuk, úgymint származási háttér, iskolázottság, foglalkozási státus, munkaerő-piaci tapasztalat; másrészt figyelembe vesszük a családi jellemzőket is (a családban élő gyermekek száma és azok életkora); harmadrészt a házastárs különböző paramétereit (képzettségét, foglalkozását) is magyarázó változóként szerepeltetjük.

Elemzésünk felépítése a következő: először röviden felvázoljuk azokat a történeti trendeket, amelyek a családtervezés és a nők foglalkoztatásának alakulását jellemzik a második világháborútól napjainkig. Majd bemutatjuk a különböző elméleti megfontolásokon alapuló hipotéziseinket. Az adatok és a változók ismertetése után beszámolunk az általunk folytatott statisztikai vizsgálat – az ún. eseménytörténeti (event-history) elemzés – eredményeiről. A tanulmány utolsó része megállapításaink összefoglalását, következtéseit tartalmazza.

Magyarországon a törvényes házasság a párok együttélésének jellegzetes formája. Az élettársi kapcsolat még viszonylag ritka, az ilyen kapcsolatban élő partnerek aránya az 1990-es népszámláláskor 5 százalék alatt volt, noha ez az arány a fiatal párok körében folyamatosan nő. Tulajdonképpen ez összefügg a házasságkötésre való hajlandóság csökkenésével, ami már az 1970-es évek elején elkezdődött Magyarországon [32], és tovább folytatódott még az 1980-as években is [16]. Nyugat-Európával összevetve, Magyarországon a házasságkötési életkor mindig is alacsonyabb volt. Az ország a házasságkötési szokásokat és a születési arányt tekintve az úgynevezett „nem-európai típushoz” tartozott [27]. Napjainkban azonban a házasságkötési életkor folyamatos kitolódásának vagyunk tanúi, ami – legalábbis részben – a továbbtanuló nők növekvő számának és az oktatásban eltöltött idő meghosszabbodásának tulajdonítható. A nők házasságkötésüket követően általában korán megszülik első gyermeküket, az iskolai életszakasz meghosszabbodása, a magasabb iskolázottsági szint azonban fokozatosan későbbre tolja a gyermekszülés időpontját is [46].

A születések száma Magyarországon, mint a legtöbb fejlett társadalomban, csökkenő tendenciát mutat, bár a gyermekszülésre és gyermekgondozásra vonatkozó hivatalos politikai rendelkezéseknek köszönhetően a termékenységi szint bizonyos fluktuációja volt megfigyelhető az elmúlt évtizedekben. Az ötvenes évek közepén abortusztilalom volt, majd miután bevezették a „gyermekgondozási szabadságot”, a szülési kedv valamelyest megnőtt. Amikor az „1953-as generáció” lányai szülési életkorba léptek, az élveszületések száma átmenetileg újra növekedni kezdett, később azonban ismét visszaesett. Az elmúlt 15 évben az élveszületések száma jelentősen csökkent Magyarországon, az az életkor pedig, amely felett a nők általában megszülik első gyermeküket, a 21. életévről 25 éves korra tolódott [31].

A szocialista munkaerő-politika következtében a nők foglalkoztatottsági szintje a második világháborút követő évtizedekben folyamatosan magas volt, csak 1990 után kezdett el csökkenni, részben a munkanélküliség, részben a munkából történő korai nyugdíjba vonulás miatt. A háború után emelkedett a nők részvétele a közép- és felsőfokú oktatásban is, és csökkent a férfiak és nők közötti iskolázottsági egyenlőtlenség ([3], [45]).

Jelentős volt a nők nemzedékek közötti mobilitása is az utóbbi évtizedekben. A foglalkozási átrétegződés fő csapása egyrészt, a mezőgazdaságból az alacsonyabb képzettséget igénylő ipari betanított munkák irányába, másrészt a fizikai foglalkozásoktól az irodai szakmák felé, illetőleg a mérsékelt kvalifikáció-igényű általános iskolai tanár, szakképzett ápoló, stb. foglalkozások felé vezetett [1]. Emellett *Kulcsár Rózsa* ([35], [36]) tanulmányai arra hívják fel a figyelmünket, hogy a nők mobilitási esélyei a férfiakéhoz viszonyítva rosszabbak maradtak.

A magyar munkaerőpiac – a nemi egyenlőséget hangoztató hivatalos ideológia ellenére – nagymértékben szegregált volt az elmúlt évtizedekben [23]. Ennek egyik lényeges megnyilvánulási formája, hogy a nők keresete szinte minden foglalkozási ágban rendre elmaradt a férfiakétól, ezenkívül a nők túlsúlyban voltak a legrosszabbul fizetett és a legalacsonyabb presztízsű munkakörökben. Mindez jelentősen befolyásolja a fiatalok továbbtanulási döntéseit, illetve szakmaválasztását, ami nem-specifikus iskolázási stratégiák kialakulásához vezet, tovább erősítve a férfiak és a nők közötti munkaerő-piaci egyenlőtlenségeket.

Köztudott, hogy a szocialista társadalmakban a nők nagyarányú munkaerő-piaci részvétele a hivatalos ideológia és politika része volt. A teljes foglalkoztatottság elve mindenre vonatkozott, így a kétkeresős családmódel vált tipikussá. A foglalkoztatás, a nőké csakúgy mint a férfiaké, kizárólag a teljes munkaidőn alapult. A jelenség mögött a rendszer alapvető tulajdonsága, a hiány húzódott meg [34]. A nagyarányú munkaerő-kereslet állandó hiányt szült a munkaerő-utánpótlásban, ami a rejtett munkanélküliség megjelenéséhez vezetett. A gazdaság minden területe központilag szabályozott volt, a béreket mesterségesen alacsonyan tartották, ami rákényszerítette a családokat arra, hogy felnőtt tagjaik munkát vállaljanak. A részmunkaidő nem volt összeegyeztethető sem a gazdaság munkaerő-igényével, sem a családok pénzügyi szükségleteivel. Bár ezt illetően történt bizonyos változás 1990 után, a női alkalmazottaknak még mindig csak elenyésző hányada a részmunkaidős foglalkoztatott. Ezzel az alkalmazotti formával inkább a nyugdíjasok élnek: egyes elemzések szerint minden második, részmunkaidőben dolgozó nő nyugdíjas [22].

A teljes munkaidőn alapuló foglalkoztatáspolitikából következően a nők legtöbbször csak akkor szakították meg munkaerő-piaci karrierjüket, amikor gyermeket vállaltak és szülési szabadságra mentek. Az intézményi kereteket tekintve, az időtartam, amelyet a nők szülési szabadságon tölthettek, a rendszer bevezetése óta többször változott, de sohasem haladta meg a gyermek 3 éves korát.¹ A szülési szabadság ideje alatt folyósított gyermekgondozási díj az idők folyamán szintén változott. A munkaerő-piaci döntés feltételeivel kapcsolatban megjegyzésre méltó az is, hogy a szülési szabadság nem jelenti a munka törvényes megszakítását. A gyermekükkel otthon maradó anyák munkapiaci „státusa” nem szűnik meg: a hivatalos statisztika „inaktív keresőként” tartja számon őket.

ELMÉLETEK ÉS HIPOTÉZISEK

A családot közgazdasági szempontból megközelítő elméletek jórészt az ún. humán (emberi) tőke fogalma [38] köré építkeznek. Eszerint, a foglalkozási réteghelyzet egyik

¹ Abban az esetben, ha az anya azelőtt szülte meg második gyermekét, mielőtt első gyermeke betöltötte volna 3. életévét, 3 évnél tovább maradhatott otthon.

legfontosabb meghatározó faktora az adott munkaerő-piaci pozícióhoz tartozó iskolázottság, képzettség. Nyilvánvaló, hogy az egyének a munkaerőpiacra lépésükkor olyan „tudásokat”, képességeket hoznak magukkal, amelyeket később munkavégzésük során hasznosíthatnak.

Az ún. humán tőke alapvetően két részből tevődik össze: a formális iskolai végzettségből és a munkaerő-piaci beágyazottság komponenséből. Ez utóbbi egyrészt jelenti a különböző foglalkozásspecifikus szakképzettségeket, másrészt a már felhalmozott – és a munkavégzés során különböző formákban hasznosítható – munkaerő-piaci tapasztalatot. A vonatkozó elmélet szerint a férfiak és nők humántőke-beruházásai különbözők, mert mások a munkaerő-piaci részvétellel kapcsolatos ambícióik és eltérők a családi szerepekre vonatkozó elvárásaik [5]. A nők kevesebb emberi tőkét (a munkaerőpiacra kapcsolódó tudásanyagot) halmoznak fel életpályájuk során, mert az ő feladatuk elsősorban a háztartás „menedzselése”, a gyermekgondozás és az ezzel kapcsolatos családi kötelezettségek [42]. Még ha alkalmazásban is állnak, általában nem szándékoznak folyamatosan dolgozni, ezért olyan foglalkozási ágakat és olyan szakmákat keresnek, ahol karrierjük megszakítása kevesebb hátránnyal jár [41]. Ugyanakkor, a munkaerőpiacon eltöltött rövidebb idő és a kevesebb felhalmozott humán tőke alacsony bérekkel, bizonytalanabb és kevésbé megbecsült munkakörökkel, valamint alacsonyabb szintű önállósággal jár együtt ([54], [9]).

A közgazdasági családelmélet szerint a házastársak között a különböző típusú „tudások”, emberi tőkék, javak, szolgáltatások cseréje zajlik, mégpedig az ún. komparatív előnyök-hátrányok mechanizmusán keresztül ([4], [5]). A család közös célja az erőforrások és a javak lehető legtermékenyebb hasznosítása, a háztartás eredményes működése érdekében. Ez a különböző típusú munkáknak a házastársak közötti racionális megosztásával érhető el a leginkább. Az elmélet hívei szerint a családnak általában nagyobb előnye származik abból, ha a férj maximalizálja a munkaerő-piaci részvételéből adódó javak mennyiségét, azaz pénzkeresetét, s ezzel megfelelő anyagi támogatást nyújt a családnak; míg a háztartásnak általában nagyobb nyeresége származik abból, ha a feleség maximalizálja a háztartási tevékenységéből származó javak, szolgáltatások mennyiségét (a háztartás „menedzselése”), s ezzel biztosítja a család kohézióját és stabilitását. Másként fogalmazva, a férfiak inkább anyagi tőkével, a nők inkább kulturális tőkével járulnak hozzá a család sikeres működéséhez, a „hasznossági függvény” maximalizálásához.

A közgazdasági szemléletű családmodell hipotéziseivel ellentétben, vizsgálatok sora bizonyítja, hogy az elkülönített nemi szerepek a nők esetében gyakrabban vezetnek egyfajta háztartáson belüli gazdasági függőség kialakulásához, mint a családi egyensúlyhelyzethez, stabilitáshoz ([18], [40]). *A. Sorensen* és *S. McLanahan* [50] empirikus eredményei mindemellett azt bizonyítják, hogy a nők ilyen típusú, családon belüli gazdasági függősége 1960 és 1980 között csökkent – legalábbis az Egyesült Államokban. Az oktatási expanzió és a növekvő munkaerő-piaci részvétel miatt a nők egyre otthonosabban mozognak a munka világában is, és a foglalkozások némelyikében állják a versenyt a férfiakkal. A modern társadalmak poszt-indusztrializációs folyamatai, a szolgáltatási szféra növekvő jelentősége szintén bővítik a nők munkaerő-piaci lehetőségeit [20]. Mindemellett, a nők foglalkoztatottságának második világháború utáni emelkedése a nemek közötti iskolázottsági szakadék csökkenéséhez vezetett, sőt némely országban a nők képzettségi szintje ma már meg is haladja a férfiakét [47]. Ez viszont azt eredményezi,

hogy a tanulásba befektetett tőke ma már a nők számára is a foglalkozási pozíció megszerzésének legfontosabb meghatározójává válik [53].

Mindezen folyamatokat figyelembe véve feltételezhetjük, hogy egy házaspár bármilyen, a családi étellel kapcsolatos döntései (például gyermekvállalás, továbbtanulás, a feleség munkába lépése, a foglalkozás megváltoztatása stb.) mindinkább a feleség és a férj közös kalkulációinak és tárgyalásainak eredményei. Ugyanakkor – a háztartás-gazdaságtani iskola hipotéziseivel ellentétben – nem állíthatjuk biztosan, hogy a házastársak mindig racionálisan viselkednek és döntenek. A házastársak attitűdjei és értékei nyilvánvalóan befolyásolják gazdasági számításait, és emellett a nők gyermekvállalásra és szakmai karrierre vonatkozó tervei, ambíciói is változhatnak, hasonlóan a férfiak családdal kapcsolatos attitűdjeihez [28].

Korábbi tanulmányok rámutattak, hogy minél magasabb a férj (képzettségi vagy foglalkozási) státusa, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a feleség elhagyja a munkaerőpiacot ([21], [6]). Ez a megállapítás azon a tényen alapul, hogy a magasabb képzettségű és pozíciójú férfiak jobb anyagi körülményeket tudnak biztosítani családjuknak, így a feleség hozzájárulása a családi költségvetéshez kevésbé szükséges ezekben a háztartásokban.² Lehetséges azonban egy másfajta érvelési mód is. A nagyobb házassági homogámia következményeként a magasabb képzettségű férfiak általában iskolázottabb nőket vesznek feleségül ([29], [30]). Ezek a kvalifikált nők viszont – a humán tőke elméletének megfelelően – nagyon kis valószínűséggel hagyják el a munkaerőpiacot, mert legtöbbjük számára a sikeres foglalkozási karrier jelenti a vonzóbb alternatívát a hagyományos női szerepekkel szemben – legalábbis életpályájuk korai szakaszában. Ezt a logikát követve azt várhatjuk, hogy minél magasabb foglalkozási státusú a férj, annál valószínűbb, hogy a feleség – gyermekvállalás esetén, illetve egyéb okból kifolyólag – vagy egyáltalán nem lép ki a munkaerőpiacról, vagy ha el is hagyja azt, rövid időn belül visszatér oda. Ez az utóbbi hipotézis a házastársak kulturális homogámiáján alapul, míg az előző feltevés gazdasági heterogenitásukat veszi tekintetbe. Ezen gondolatmenet folytatásaként *W. Bernasco*, *P. M. de Graaf* és *W. Ultee* [7] felvetette, hogy a férfiak esetében szükséges lenne a kulturális (képzetség) és anyagi (foglalkozás és/vagy jövedelem) erőforrások szétválasztása. Természetesen ez a kétfajta „tőke” egymással szoros kapcsolatban áll, ugyanakkor ellenkező hatásuk lehet a feleségek munkaerő-piaci magatartására. Feltételezhetően, a férj foglalkozása (jövedelme) pozitív, képzettsége negatív hatást gyakorol a nők munkából való kilépésére.

Magyarországon a gyors iparosítás, a gazdaság felfokozott munkaerő-kereslete, a központilag meghatározott alacsony bérek a nők számára erősen behatárolták a munkaerő-piaci részvétellel kapcsolatos döntési teret. Gyermekszülés esetén az állam automatikusan felkínálta a szülési szabadság lehetőségét, következésképpen, felmerül a kérdés, vajon amikor a család már említett munkaerő-piaci döntéseinek (a munka világának elhagyása gyermekvállalás esetén, illetve a visszatérés oda) meghatározóit kutatjuk, nem inkább magának a termékenységnek a determinánsait tárjuk-e fel. A szülési szabadság feltételei – az otthon töltött idő, illetve a gyermekgondozási díj –, valamint az ezeknek megfelelő költségek és hasznok azonban idővel változtak. Így valószínűnek tarthatjuk,

² *I. E. Long* és *E. B. Jones* [37] longitudinális adatokat használva kimutatta, hogy nem annyira a férj és a feleség jövedelmének nominális összege befolyásolja a nők munkaerő-piaci magatartását, mint inkább ezen jövedelmek időbeli változása.

hogy a nők munkaerő-piaci döntéseit befolyásoló tényezők, például a humántőke-beruházás (képzés), a piaci adottságok (foglalkozás), a munkatapasztalat vagy a férj társadalmi jellemzői, a magyar családok esetében is magyarázó erejűek lehetnek. Emellett, Magyarországon az általános mechanizmusokon kívül speciális tényezők figyelembe vétele is indokolt. Például a kulturális egyenlőtlenségeknek és a kulturális tőkének nálunk alapvető szerepe van a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelésében ([43, [44], [33], [25], [24]).

A már többször hivatkozott humántőke-elmélet szerint az oktatásba és a képzésbe történő többletberuházás nagyobb szakmai ambícióra ösztönöz, jobb piaci és magasabb jövedelmi lehetőségeket teremt. A magasan kvalifikált, kedvező foglalkozási státusú, több munkatapasztalatot szerzett nő általában a házasságkötés, illetve a szülés után is alkalmazásban maradnak és nem hagyják el a munkaerőpiacot. Ugyanakkor, minél később házasodik egy nő (minél több időt tölt el aktív munkával a férjhezmenetele előtt), annál valószínűbb, hogy házasságkötését követően rövid időn belül gyermeket vállal (mert ebből a szempontból viszont „késésben van”) és kilép a munkaerőpiacról. Ebben az esetben azonban az otthon töltött idő – várhatóan – rövid lesz, hiszen az előzetesen felhalmozott „karriertőkék” a munkapiacra való visszatérésre ösztönöznek. A fentieket röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a magasabb képzettség, a munkapiaci beágyazottság, a jobb foglalkozási státus feltehetően negatív hatást gyakorol a nők munkaerőpiacról való kilépésére (ezek a nők kis valószínűséggel hagynak fel foglalkozási karrierjükkel), ugyanakkor, fokozott mértékben valószínűsíti a visszatérést oda. Feltételezhetően ugyanilyen irányú a származás hatása is, azonban az iskolázottság és a foglalkozási pozíció meghatározó szerepe semlegesítheti a szülői erőforrások befolyását.

A strukturális hatások mellett a demográfiai életciklus hatásaival is számolunk. Úgy gondoljuk, hogy – a már említett tényezők mellett – a gyermekek száma és kora szintén befolyásolja a nők munkaerő-piaci aktivitását. Nyilvánvalóan, egy 3 évesnél fiatalabb gyermek jelenléte növeli a szülési szabadság igénybevételének valószínűségét, és csökkenti a munkaerőpiacra való belépés (visszalépés) esélyét. Több gyermek vállalása szintén csökkentheti a munkaerőpiacra való visszatérés lehetőségét.

Központi kutatási kérdésünk a házastárs erőforrásai és a nők munkapiaci mobilitása közötti kapcsolatra koncentrálna. Nézetünk szerint Magyarországon a már említett kulturális homogenitás (a partnerek hasonló képzettségén alapuló házasság) nagyobb jelentőséggel bír, mint a gazdasági heterogenitás (a férj hozzájárulása a családi költségvetéshez nagyobb, mint a feleségé). Tekintettel a magyar családokra jellemző kétkeresős mintára, nem számolunk azzal, hogy a férj anyagi erőforrásainak szignifikáns hatása lenne a feleség fizetett munkavégzéssel kapcsolatos döntéseire, sokkal inkább befolyásolhatja a férj iskolázottsága a munkaerő-piaci viselkedést. A kulturális homogenitás hipotézise szerint – amint arról már volt szó – minél iskolázatlanabb a férj, annál valószínűbb, hogy a feleség abbahagyja a munkát, és minél kvalifikáltabb a házastárs, annál valószínűbb, hogy a feleség belép (visszalép) a munkaerőpiacra.

Mivel a szülési szabadság lehetősége a magyar családok számára az utóbbi évtizedekben automatizmus volt, a nők gyermekvállalással kapcsolatos munkaerő-piaci döntéseinek tanulmányozása nem korlátozódhat pusztán a munkából való kilépés és belépés (visszalépés) tényére. Helyesebb, ha arra összpontosítunk, hogy mennyi időt töltöttek a nők házasságukban a munkaerőpiacról való kilépést megelőzően, illetve mennyi ideig ma-

radtak otthon, mielőtt újra munkába álltak. Feltételezzük, hogy a gyermekszülés miatt a munkaerőpiacon kívül töltött idő hosszúsága összefüggésben van a feleség és a férj státusával. Például képzett, magasabb foglalkozási pozícióban lévő nők kevesebb időt töltenek szülési szabadságon, és korábban visszatérnek a munkaerőpiacra, mint kevésbé előnyös helyzetben lévő társaik.

Az iskolázottságon, a foglalkozási státuson, a származáson, valamint a gyermekek jellemzőin és a házastárs paraméterein kívül a nők munkaerő-piaci mobilitásának elemzésekor figyelembe vesszük a házasság „korának” a hatását is (történeti trend). Nyilvánvalóan, a fiatalabb korosztályokhoz tartozóknak nagyobb esélyük van arra, hogy szülési szabadságra menjenek, hiszen ez a lehetőség egyszerűen még nem létezett a régebben házasodottak számára.

ADATOK, VÁLTOZÓK, STATISZTIKAI MÓDSZEREK³

Elemzésünk alapjául a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1992. évi társadalmi-mobilitás-felvétele szolgál, amely a háztartásokból vett reprezentatív mintán alapul és tartalmazza az adott háztartásban élő összes 14 évesnél idősebb személyt (N=29 006). Jelen tanulmányunkhoz olyan házaspárokat választottunk ki, akik 1. együtt élnek ugyanabban a háztartásban, 2. első házasságukban élnek, 3. a feleség 55 évesnél, a férj 60 évesnél fiatalabb (a nyugdíjba lépés éve). Mind a törvényes házasságban, mind az élet társi kapcsolatban élő párokat figyelembe vettük (N=5472).⁴

Elemzésünket egy speciális, ún. esemény-orientált (event-oriented) adatállományon végeztük. Ennek elkészítéséhez az [10], illetve [11] módszerét alkalmaztuk. Első lépésben a házastársak foglalkozástörténetét végigkövetve minden egyes, a kérdezettek élet-történetében előforduló munkahelyi periódust különálló epizódként vettünk figyelembe. Ezt követően, ezeket az epizódokat tovább bontottuk évekre, így az évek képezik az esemény-orientált adatállományunk legkisebb megfigyelési egységét. Vagyis, elemzésünket nem egy hagyományos adatbázison végeztük, ahol az adatállomány „sorait” a megkérdezett személyek, „oszlopait” pedig ezen személyek különböző jellemzői jelentik, hanem egy ún. személy-periódus (person-period) adatbázison, ahol egy megfigyelt személyhez több „sor” is tartozhat attól függően, hogy milyen hosszú az adott egyén foglalkozási karrierje. Például, tegyük fel, hogy valaki 1983-ban, 20 éves korában kezdett el dolgozni, tehát, a vizsgálat idején – 1992-ben – 30 éves volt és már tíz éve a munkaerőpiacon tartózkodott. Ez a személy adatbázisunkban tíz „sorral” szerepel, annak megfelelően, hogy 1983 és a felvétel ideje között tíz év telt el. Az ilyen típusú adatállomány – hasonlóan a személyi szintű adatbázisokhoz – szintén tartalmazza a megfigyelt személyek különböző paramétereit, de – a szokásos vizsgálatoktól eltérően – ezek a „változók” lehetnek statikusak (értékükben az idődimenziótól függetlenek) – mint például a nem, a származás – vagy dinamikusak (az idődimenziótól függőek). Ez utóbbi változók értéke az egyének élettörténetében előrehaladva évről évre változhat/változik (például munkaerő-piaci tapasztalat, az iskolázottság szintje, foglalkozási státus).

³ A tanulmány alapjául szolgáló eseménytörténeti adatbázis elkészítésében *Ruud Luijckx*, a hollandiai Tilburg Egyetem munkatársa volt segítségünkre. Hasznos tanácsaiért ezúton mondunk köszönetet.

⁴ A nem az első házasságukban élők esetében, sajnos, nincs információnk az első házastárs társadalmi jellemzőiről, és ez – leginkább az idősebbeknél – torzulást okozhat statisztikai eredményeinkben.

Az elemzés változói

Statisztikai elemzésünkben a következő magyarázó változókat szerepeltetjük mint a nők munkaerő-piaci viselkedésének lehetséges prediktorait.

a) Történeti (kohorsz-) hatások (statikus mérés)

Négy házassági kohorszt különítettünk el, amelyek megmutatják, hogy a kérdezett mely időszakban kötötte első házasságát. Ezek a következők:

- 1953 és 1962 között házasodtak: a házasságban töltött idő = 30-39 év (N=528)
- 1963 és 1972 között házasodtak: a házasságban töltött idő = 20-29 év (N=1620)
- 1973 és 1982 között házasodtak: a házasságban töltött idő = 10-19 év (N=1928)
- 1983 és 1992 között házasodtak: a házasságban töltött idő = 1-9 év (N=1396)

A házassági kohorszok három kétértékű (0 vagy 1) változóval szerepelnek a statisztikai elemzésben, ahol a viszonyítási alap (a referencia) mindig a legidősebb kohorsz.

b) Életkori hatások (dinamikus mérés)

A kérdezett életkora minden egyes évben. Ez esetben nemcsak lineáris kapcsolatot tételezünk fel az elemzés függő változói és az egyén életkora között, ezért a statisztikai modellekben az életkor négyzetét is szerepeltetjük mint magyarázó változót.

c) Munkaerő-piaci beágyazottság hatás (dinamikus mérés)

Munkaerő-piaci tapasztalat a vizsgált esemény bekövetkezéséig, években mérve.

d) Demográfiai hatás (statikus mérés)

A házasságkötési életkor.

e) Státuszjellemzők

Származás: az apa foglalkozási státusa a kérdezett 14 éves korában a nemzetközileg validált ún. gazdasági–társadalmi pontokkal mérve (ISEI-pont)⁵ (statikus mérés).

Iskolázottság: az elvégzett iskolai osztályok száma (dinamikus mérés).

Foglalkozási státus: az egyéni foglalkozáshoz tartozó gazdasági–társadalmi pontérték (ISEI-pont) (dinamikus mérés).

f) Családiélelciklus-hatás (dinamikus mérés)

- a családban élő gyermekek száma
- legalább egy 0-2 éves gyermek jelenléte a családban (kétértékű változó)
- legalább egy óvodás korú (3-6 éves) gyermek jelenléte a családban (kétértékű változó)
- legalább egy általános iskolás korú (7-14 éves) gyermek jelenléte a családban (kétértékű változó)
- legalább egy középiskolás korú (15-18 éves) gyermek jelenléte a családban (kétértékű változó)
- legalább egy felnőtt (18 évesnél idősebb) gyermek jelenléte a családban (kétértékű változó)

g) A házastárs státuszjellemzői

A férj származása: az apa foglalkozási státusa a kérdezett 14 éves korában a gazdasági–társadalmi pontokkal mérve (ISEI-pont) (statikus mérés).

⁵ Az ún. ISEI-pontszám az International Socio-Economic Index rövidítése. Ez a társadalmi–gazdasági pontszám a társadalmi státus intervallum-szintű mérésére szolgál, s használata elsősorban a társadalmi rétegződési és mobilitási vizsgálatokban terjedt el. Az ISEI-pontszám tulajdonképpen a foglalkozási presztízs korrekciója. Követve *O. Duncan* [17] javaslatát, a pontszámot egy személyek helyett foglalkozásokra aggregált adatbázison alakítják ki. A pontszám egy olyan regressziós egyenletről származik, amelynek függő változója a foglalkozásokhoz tartozó presztízs-pontszám, s amelynek két független változója a foglalkozásokhoz tartozó betöltésükhöz szükséges iskolázottság, illetve a foglalkozásokhoz tartozó, azokban elérhető jövedelem. A pontszám a foglalkozási presztízsnek a regressziós egyenletről adódó becstült értéke. A fenti eljárást követve az ISEI-pontszámot egy sokországos nemzetközi adatbázison alakították ki, ahol a foglalkozások egységesen az ISCO szerint kerültek leködölésre, s ahol ezekhez minden országból hozzárendelhetők voltak megfelelő mérések a foglalkozási presztízsre, az iskolázottságra és a jövedelemre. (Bővebben lásd [25], [26].)

A férj iskolázottsága: az elvégzett iskolai osztályok száma, közép- és felsőfokú iskola (dinamikus mérés).

A férj foglalkozási státusa: az egyéni foglalkozáshoz tartozó gazdasági-társadalmi pontérték (ISEI-pont) (dinamikus mérés).

A vizsgálat módszere

A társadalomstatistikai, szociológiai elemzésekben általános, hogy adott jelenség vizsgálatakor oksági kapcsolatot tételezünk fel a „függő” (vizsgált) esemény bekövetkezése és az azt „magyarázó” tényezők között. Formálisan ez a következőt jelenti:

$$\Delta X_t \rightarrow \Delta Y_{t'}$$

Vagyis, az X változó értékében t időpontban bekövetkező változás az Y változó értékében is elmozdulást eredményez egy későbbi, t' időpontban. Mindez alapján világos, hogy a különböző események közötti oksági kapcsolat feltételezése természetesen összefügg az időtényezővel. A társadalmi jelenségek vizsgálatakor azonban a determinisztikus kapcsolatok helyett realisabb sztochasztikus összefüggéseket feltételezni a különböző jelenségek között. Más szóval, az X változó értékében t időpontban bekövetkező változás azt eredményezheti, hogy *megváltozik* a „függő”, Y változó jövőben (t' időpontban) való bekövetkezésének *valószínűsége*:

$$\Delta X_t \rightarrow \Delta Pr(\Delta Y_{t'}), t < t' \quad /1/$$

Ha az általunk vizsgált jelenség, esemény (elemzésünk „függő” változója) egy megadott időintervallum bármely pontján bekövetkezhet, akkor az eseménytörténeti (event-history) elemzési keret kitűnő lehetőséget teremt az időpontról időpontra változó oksági kapcsolatrendszer feltárására.

Tételezzük fel, hogy vizsgálatunk „függő” változója Y_t , és arra vagyunk kíváncsiak, hogy ez a változó megváltoztatja-e értékét, és ha igen, milyen irányban és mértékben, egy általunk választott időintervallumban (például egy évben, egy hónapban stb.). Továbbá tegyük fel, hogy a vizsgált időperiódus kezdetén (t_0 időpontban) a „függő” változó értéke j , $Y_{t_0} = j$. Ebben az esetben elemzésünk fő kérdése annak a valószínűségnek a meghatározására irányul, amely az Y változó értékét a t_0 időpontban érvényes j (kiindulási) állapotból a t időpontban érvényes k (érkezési) állapotba „viszi át”. Ennek a valószínűségnek a meghatározásához szükségünk van az ún. átmenetráta (transition rate) fogalmára, amely az eseménytörténeti elemzési technika alapja. Ahhoz, hogy definiálni tudjuk ezt a fogalmat, először is vezessünk be egy T változót, amely azt az időtartamot reprezentálja, ami alatt elemzésünk „függő” változójának az értéke j -ről k -ra változik. Ezek után megadható a következő valószínűség:

$$Pr(t \leq T < t' \mid T \geq t), t < t' \quad /2/$$

Ez nem más mint annak a valószínűsége, hogy a vizsgált esemény bekövetkezik t és t' időpont között, feltéve, hogy t időpont előtt nem következett be.

Mivel statisztikai modellünk folytonos időtengelyt feltételez, a /2/ kifejezésben $t'-t$ értéke fokozatosan nullához közelít. Azonban, ahogyan az időintervallum hossza egyre

kisebb és kisebb lesz (értéke zérushoz közelít), úgy a „függő” változó is egyre kevésbé tudja megváltoztatni értékét, egyszerűen azért, mert valamilyen változás, esemény bekövetkezésének a valószínűsége egy zérus hosszúságú időintervallumban szintén zérus:

$$\lim_{t' \rightarrow t} Pr(t \leq T < t' | T \geq t) = 0.$$

Hogy ezt elkerüljük, a fentiekben definiált átmenetvalószínűségek értékét a vizsgált t' - t időintervallum hosszához viszonyítjuk, ezáltal megadva a „függő” változó időegység alatti értékváltozásának a jövőbeli valószínűségét:

$$r(t) = \lim_{t' \rightarrow t} \frac{Pr(t \leq T < t' | T \geq t)}{t' - t}, \quad /3/$$

ezáltal eljutva az átmenetráta fogalmához. Ez a koncepció természetesen lehetővé teszi a jelenségek, folyamatok, események időbeli alakulásának vizsgálatát. Ha interpretálni szeretnénk az $r(t)$ átmenetrátát, akkor azt kellene mondanunk, hogy az nem más mint arra való „hajlandóság” hogy a vizsgált esemény értéke a kiindulási j állapotból az érkező k állapotba kerüljön át valamely t időpontban. Azonban itt meg kell jegyezni, hogy ez a hajlandóság csak az ún. kockázati periódus (risk period) relációjában adható meg, amely azt a 0 -tól a t -ig terjedő időtartamot jelenti, amíg az adott esemény nem történt meg a vizsgált személyekkel.

Vizsgálati problémánkhoz visszatérve, két esemény bekövetkezésének időbeli lefutását elemezzük, amely két átmenetráta definiálását jelenti. Egyrészt vizsgáljuk a nők hajlandóságát arra, hogy munkaerő-piaci karrierjüket t időpontban megszakítva szülési szabadságra menjenek (feltéve, hogy ezen időpontig ezt még nem tették meg), másrészt azt elemezzük, hogy a gyermekgondozási szabadságon lévő nők milyen hajlandósággal térnek vissza a munka világába egy adott időpontban.

Természetesen mindkét típusú magatartás jó néhány – többek között a magyarázó változókat ismertető részben felsorolt – tényező függvénye. Ezért, a jelenségek időbeli felvázolása mellett, elengedhetetlen annak a meghatározása, hogy az egyes magyarázó tényezők miként befolyásolják az események bekövetkezését leíró átmenetrátákat. Ennek meghatározásához egy speciális statisztikai módszerhez az ún. Cox-regressziós eljárás-hoz folyamodtunk.[14]

Ez az eljárás feltételezi, hogy az átmenetráta megadható a magyarázó változók exponenciális függvényeként. Értéke az i -edik személy esetén a t időpontban a következő:

$$r_i(t) = r_0(t) \exp[\sum b_k X_{ik}(t)], \quad /4/$$

ahol az $r_0(t)$ reprezentálja az ún. alap-átmenetfüggvényt (baseline transition function), – amely a mintában szereplő minden egyes személynél egyforma –, $X_{ik}(t)$ pedig a k -adik magyarázó változó értéke az i -edik személynél a t időpontban. Ha az X_k intervallumskálán mért változó, akkor értékének egységnyi növekedése az átmenetráta értékét $\exp(b_k)$ -szorosára emeli, figyelembe véve a modellben szereplő egyéb magyarázó változók hatását is. Ha az X_k kétértékű változó, akkor abban az esetben, ha $X_k = 1$, az átmenetráta $\exp(b_k)$ -szor nagyobb, mint akkor, amikor az $X_k = 0$. A Cox-regressziós modell megfi-

gyelt adatokhoz való illesztése az ún. parciális likelihood függvény maximalizálásával történik, ami a következőképpen adható meg:

$$PL = I[r_j(t_i) / \sum r_j(t_i)]^\delta$$

ahol az $r_j(t_i)$ az átmenetfüggvény értéke az j -edik személynél a t_i időpontban, t_i az az időpont, amikor az i -edik személy vagy megtapasztalja a vizsgált eseményt vagy sem, amit a δ kétértékű változó mutat, amelynek az értéke „1”, amikor az i -edik személlyel megtörténik az adott esemény, „0”, ha nem.

Statisztikai modelljeink hierarchikus felépítésűek, vagyis a magyarázó változókat, illetve azok bizonyos csoportjait egyenként, – a változók fenti felsorolásának sorrendjében – adjuk a regressziós egyenlethez. Ez lehetővé teszi egyrészt annak meghatározását, hogy az egyes magyarázó faktorok milyen mértékben valószínűsítik a kérdéses esemény bekövetkezését, másrészt, annak vizsgálatát, hogy a különböző magyarázó változók modellben való szerepeltetése vajon „eltéríti-e”, megváltoztatja-e a már korábban bevont paraméterek becslési értékét, vagyis a vizsgált folyamatban játszott szerepének értékelését (az ún. kontrolált vagy nettó hatások elemzése). A változók bevonási sorrendje nem azok statisztikai erején, hanem elméleti megfontolásokon alapul, mintegy a „szélesebb”, kontrolljellegű változók felől haladunk a kutatás szempontjából „szűkebb”, specifikusabb változók irányába. Előbb az általános demográfiai jellemzőket vesszük figyelembe (kohorszhatás, egyéni életkori hatás, munkaerő-piaci tapasztalat, életkor a házasságkötéskor). Ezt követik az általános szociológiai tényezők, a társadalmi státus jellemzői (származás, iskolázottság, foglalkozás). A specifikus változók első csoportja ismét demográfiai jellegű, s a gyermekek számára és életkorára vonatkozik, hiszen kutatásunk tárgya a gyermekvállalás hatása a nők munkaerő-piaci részvételére. Utoljára következnek a specifikus szociológiai tényezők, a férj társadalmi státusának jellemzői, hiszen azt vizsgáljuk, hogy az anyák munkavállalásra vonatkozó döntése mennyire családi jellegű, mi ebben az apák szerepe.

A STATISZTIKAI ELEMZÉS EREDMÉNYEI

A tanulmánynak ezen fejezete két részre oszlik. Először leíró statisztikai eszközökkel próbáljuk feltárni a házasságban élők származási, iskolázottsági, munkaerő-piaci jellemzőit, majd oksági modelljeinket becsüljük az előzőekben leírt módon.

Leíró jellegű eredmények

Az 1. tábla a házastársak és apjuk foglalkozási státusáról (átlagos ISEI-pontszám) nyújt áttekintést (az előbbieket esetében a házasságkötés, illetve a vizsgálat időpontját vettük alapul). A történeti trendek érzékeltetése érdekében külön-külön vizsgáltuk a különböző házassági kohorszokhoz tartozók foglalkozási helyzetét. Jól látható, hogy az iparosítás és a modernizáció „gyermekei” a szüleiknél (apjuknál) magasabb foglalkozási pozíciókba kerültek. Az adatokból az is világosan kitűnik, hogy a foglalkozási státus a házasságkötés után is dinamikusan változik (emelkedik), a nőknél némiképp jobban, mint a férfiaknál. Ez alól kivételt csak az utolsó két házassági kohorsz jelent, ami nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy esetükben a házasságkötés és a vizsgálat időpontja

között eltelt idő meglehetősen rövid volt egy jelentős foglalkozási átrétegződéshez. Az is nyilvánvaló, hogy az idősebbektől a fiatalabbak felé haladva fokozatosan emelkedik a foglalkozásokhoz tartozó átlagos gazdasági–társadalmi pontszám. Ez a kohorszhatás jobban érvényesül a nőknél, mint a férfiaknál, ami arra utal, hogy ma már a nők egy része a férfiakénál előnyösebb foglalkozási pozíciókba tud kerülni, csökkentve a nemek között meglévő ilyen típusú egyenlőtlenségeket.

1. tábla

A házaspárok státuszjellemzői (átlagos ISEI-pontszám)

Státuszváltozó	Házassági kohorsz (év)			
	1953–1962	1963–1972	1973–1982	1983–1992
A férj foglalkozási státusa a házasságkötés idején	31,6	35,5	35,8	36,0
A feleség foglalkozási státusa a házasságkötés idején	26,9	34,1	39,0	40,5
A férj foglalkozási státusa a vizsgálat idején	33,7	36,7	36,3	36,2
A feleség foglalkozási státusa a vizsgálat idején	31,3	37,7	39,6	40,4
A férj apjának foglalkozási státusa	28,2	29,2	30,5	32,5
A feleség apjának foglalkozási státusa	28,2	29,5	30,2	32,1

2. tábla

A nők munkaerő-piaci státusa a házasságkötéskor

Gazdasági aktivitás	Házassági kohorsz (év)			
	1953–1962	1963–1972	1973–1982	1983–1992
Aktív kereső	70,3	84,6	90,3	87,8
Háztartásbeli	29,4	14,2	7,5	7,8
Egyéb	0,3	1,2	2,2	4,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
<i>N</i>	528	1620	1928	1396

A 2. tábla a nők házasságkötéskori munkaerő-piaci státusáról tájékoztat. Az adatok jól mutatják, hogy a nők munkaerő-piaci részvétele az elmúlt évtizedekben fokozatosan növekedett, csak az utolsó házassági kohorszhoz tartozóknál tapasztalhatunk némi visszaesést, ami megfelel annak a tendenciának, amely szerint Magyarországon a rendszerváltozás után szinte minden területen csökkent a munkaerő-piaci részvétel. Ha egy nő házasságkötésekor nem végzett fizetett munkát, akkor az esetek többségében háztartásbeliként otthon tevékenykedett. Az ezen csoporthoz tartozók aránya a legidősebbeknél volt a legmagasabb (csaknem 30 százalék), majd fokozatosan visszaesett, és ma már 7-8 százalékos szinten látszik stabilizálódni. Az „egyéb” kategóriába sorolhatók (egyetemisták, főiskolások, munkanélküliek, szociális segélyezettek) aránya mindvégig meglehetősen alacsony szinten mozgott, habár emelkedő tendenciát mutatott, ami részben a hirtelen megjelent munkanélküliségnek tulajdonítható.

Az eseménytörténeti elemzés eredményei

A hierarchikus modellek összehasonlítása során első lépésben arra voltunk kíváncsiak, vajon az egyes magyarázó változók, változócsoportok lépésenkénti hozzáadása a

regressziós egyenlethez a megfigyelt adatokhoz jobban illeszkedő modellt eredményez-e. Más szavakkal, egy adott magyarázó tényező modellben való szerepeltetése statisztikailag értékelhető módon hozzájárul-e az adatok reprodukálásához egy olyan modellel összehasonlítva, amelyben ez a változó nem szerepel (a később bevont változók regressziós paramétereinek mindegyike szignifikánsan eltér a zérustól). Ezekre a kérdésekre ad választ a 3. és a 4. tábla.

3. tábla

A gyermekgondozási szabadságra való kilépés hierarchikus modelljeinek összehasonlítása a likelihood-hányados teszt alapján

Modellek*	Likelihood-hányados teszt**	Szabadságfok			Szignifikancia
		első modell	második modell	különbség	
2. vs. 1.	4562,62	3	5	2	<,050
3. vs. 2.	2116,25	5	6	1	<,050
4. vs. 3.	1556,26	6	7	1	<,050
5. vs. 4.	350,04	7	10	3	<,050
6. vs. 5.	3062,70	10	16	6	<,050
7. vs. 6.	4,64	16	19	3	>,050

4. tábla

A gyermekgondozási szabadságról történő visszatérés hierarchikus modelljeinek összehasonlítása a likelihood-hányados teszt alapján

Modellek*	Likelihood-hányados teszt**	Szabadságfok			Szignifikancia
		első modell	második modell	különbség	
2. vs. 1.	39,58	3	5	2	<,050
3. vs. 2.	101,14	5	6	1	<,050
4. vs. 3.	40,38	6	7	1	<,050
5. vs. 4.	248,00	7	10	3	<,050
6. vs. 5.	1507,90	10	16	6	<,050
7. vs. 6.	5,68	16	19	3	>,050

* A modellek rövid leírása: 1. modell: csak történeti hatások; 2. modell: 1. modell + életkori hatások; 3. modell: 2. modell + munkaerő-piaci beágyazottság hatása; 4. modell: 3. modell + demográfiai hatások; 5. modell: 4. modell + a státuszjellemzők hatása; 6. modell: 5. modell + családi életciklus hatása; 7. modell: 6. modell + a házastárs hatása (Az egyes lépésekben bevont változók tartalmát lásd „Az elemzés változói” című részben.).

** A likelihood-hányados értékét a következőképpen számítottuk ki: $-2 \log(L_{n-1} / L_n)$, ahol az L_{n-1} az összehasonlítandó két modell közül az első, az L_n a második likelihood értékét jelenti.

Amint az ún. likelihood-hányados statisztika mutatja, az egyes magyarázó változók, változóegyüttesek regressziós egyenletben történő szerepeltetése egyetlen kivételtől eltekintve minden esetben szignifikánsan jobb, a megfigyelt adatokat teljesebben reprodukáló modellt eredményez. Ez igaz mind a szülési szabadság választása, mind az onnan való visszatérés esetében. Másként fogalmazva, az egyes lépésekben bevont változók paramétere szignifikánsan eltérnek a 0-tól. Ez a megállapítás egyedül a házastárs jellemzőire nem érvényes: a likelihood-hányados teszt alapján úgy tűnik, hogy a férjek státuszparamétere nem járulnak hozzá statisztikailag értékelhető módon a nők gyermekvállalásához.

lással összefüggő munkaerő-piaci viselkedésének magyarázatához. Ez – legalábbis részben – azzal magyarázható, hogy a modellépítkezés korábbi szakaszaiban már szerepeltettük a nők iskolázottsági, foglalkozási jellemzőit mint a munkaerő-piaci magatartás lehetséges magyarázó változóit, ezek a tényezők viszont – a nagyfokú házassági homogámiából következően – viszonylag erősen korrelálnak a férj státuszjellemeivel.⁶

A modellek paraméterbecslései

A következőkben az egyes magyarázó faktorok átmenetrátákra gyakorolt hatásait mutatjuk be a változók regressziós paramétereinek a segítségével. (Lásd az 5. és a 6. táblát.)

A *kilépés a munkaerőpiacról és a szülési szabadság igénybevétele* vizsgálata során alkalmazott 1. statisztikai modell szerint (lásd az 5. táblát) – amely a kohorszhatásokat mutatja be – a fiatalabb kohorszokban nagyobb a szülési szabadságra való kilépés valószínűsége, mint a régebben házasodottaknál. Ez nyilvánvalóan részben abból adódik, hogy az idősebbeknek egyszerűen még nem volt lehetőségük a szülési szabadság igénybevételére.⁷ 2. modellünk már az életkort és az életkor négyzetét is tartalmazza. A lineáris becslések előjele negatív, ami szintén magától értetődő, hiszen a nők általában házasságuk korai szakaszában, fiatalon szülnék és mennek szülési szabadságra. A munkaerő-piaci beágyazottság (tapasztalat) szintén negatív hatással van a munkaerőpiacról való kilépés valószínűségére (3. modell). Ez a foglalkozási karrierbe történő beruházások mennyiségével függhet össze, hiszen minél inkább integrálódott valaki a munkapiac egy adott szegmensébe, annál „többet veszthet” akkor, ha elhagyja azt, akár átmenetileg is. Ugyanakkor, a házasságkötési életkor hatása pozitív (4. modell). Vagyis, az idősebb életkorban házasodók nagyobb valószínűséggel választják a szülési szabadságot, egyszerűen azért, mert „késésben vannak” gyermekvállalási terveiket illetően.

A következő lépésben a státuszjellemzők hatását becsültük (5. modell). Amint az várható volt, a kvalifikáció és a jobb foglalkozási státusz csökkenti a munkaerőpiacról történő kilépés valószínűségét. Az eddigiekben bevont magyarázó változók mellett a származás nem befolyásolja statisztikailag szignifikáns módon a vizsgált típusú munkaerő-piaci viselkedést. A 6. modell a gyermekek számának és életkorának a hatását mutatja be. A családban élő gyermekek száma gyakorlatilag nem befolyásolja a nők hajlandóságát a gyeregyed igénybevételére, életkoruk viszont igen. Nyilvánvalóan a nők akkor választják leginkább a szülési szabadságot, ha három évesnél fiatalabb gyermek (is) van a családban. Emellett az általános vagy középiskolás gyermekek jelenléte is növeli a szülési szabadság igénybevételének valószínűségét. Ez – legalábbis részben – a kapcsolódó családpolitikai rendelkezések következménye: a szülési szabadság bevezetésével sok nő döntött egy második vagy harmadik gyermek vállalása mellett, ezekben az esetekben viszont az idősebb gyermekek már iskolás korúak voltak. Az azonban nyilvánvaló, hogy egy felnőtt gyermek jelenléte a családban csökkenti a szülési szabadság igénybevételének valószínűségét. Ez gyakorlatilag életkori hatás, hiszen ezek az anyák már túlságosan idősök egy újabb gyermek vállalásához.

⁶ Egy többváltozós elemzésben kedvező tulajdonság, ha a magyarázó változók egymástól függetlenek. A szociológiai, társadalomstatistikai elemzésekben azonban ez a feltétel jórészt teljesíthetetlen.

⁷ Statisztikai modellünket csak az 1967 utáni periódusra számítottuk ki, mert ezelőtt ez a lehetőség nem volt adott a nők számára.

5. tábla

Cox-regressziós becslések a házas nők gyermekgondozási szabadságra való kilépésére

Státuszváltozók	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
Házassági kohorszok							
1963–1972	1,8013*** (,1271)	,9969*** (,1284)	,9840*** (,1296)	,1806 (,1314)	,3395** (,1316)	,2543 (,1325)	,2440 (,1326)
1973–1982	2,9356*** (,1257)	1,5092*** (,1277)	1,4176*** (,1293)	,5510*** (,1310)	,8101*** (,1317)	,7677*** (,1335)	,7485*** (,1338)
1983–1992	4,3590*** (,1293)	2,1482*** (,1328)	1,8936*** (,1344)	,7781*** (,1366)	1,0965*** (,1377)	1,0594*** (,1394)	1,0440*** (,1395)
Életkori hatások							
Életkor		-,3066*** (,0100)	-,0958*** (,0097)	-,2461*** (,0120)	-,2719*** (,0121)	-,1456*** (,0147)	-,1453*** (,0147)
Életkornégyzet	-	-,0013 (,0007)	-,0008 (,0007)	,0031*** (,0006)	-,0008 (,0007)	,0028*** (,0007)	,0028*** (,0007)
Munkaerő-piaci tapasztalat	-	-	-,4229*** (,0098)	-,4221*** (,0099)	-,4748*** (,0101)	-,4535*** (,0098)	-,4539*** (,0098)
Házasságkötés kori életkor	-	-	-	,4190*** (,0113)	,4615*** (,0111)	,4132*** (,0142)	,4130*** (,0142)
Státuszparaméterek							
Származás	-	-	-	-	-,0015 (,0015)	-,0009 (,0015)	-,0008 (,0016)
Iskolázottság	-	-	-	-	-,0823*** (,0089)	-,0921*** (,0094)	-,0939*** (,0102)
Foglalkozás	-	-	-	-	-,0120*** (,0016)	-,0104*** (,0017)	-,0101*** (,0017)
Családi életciklus							
Gyermekek száma	-	-	-	-	-	-,0240 (,0493)	-,0219 (,0494)
0-2 éves gyermek	-	-	-	-	-	3,007*** (,0868)	3,002*** (,0869)
3-6 éves gyermek	-	-	-	-	-	-,0994 (,0711)	-,1023 (,0712)
7-14 éves gyermek	-	-	-	-	-	,7291*** (,0970)	,7268*** (,0971)
14-18 éves gyermek	-	-	-	-	-	,7309*** (,2068)	,7253*** (,2069)
19 éves és idősebb gyermek	-	-	-	-	-	-1,1018* (,4478)	-1,1146* (,4479)
Házastárs hatása							
A férj származása	-	-	-	-	-	-	-,0002 (,0015)
A férj iskolázottsága	-	-	-	-	-	-	,0142 (,0096)
A férj foglalkozása	-	-	-	-	-	-	-,0035* (,0018)
Az események száma	2335	2335	2335	2335	2335	2335	2335

* szignifikancia < ,05

** szignifikancia < ,01

*** szignifikancia < ,001

Megjegyzés. Zárójelben a standard hibák.

6. tábla

Cox-regressziós becslések a házas nők gyermekgondozási szabadságról való visszalépésére

Státuszváltozók	1. modell	2. modell	3. modell	4. modell	5. modell	6. modell	7. modell
Házassági kohorsz							
1963–1972	-,1586 (,1233)	-,0543 (,1249)	-,0009 (,1248)	,1799 (,1279)	,1536 (,1289)	,0663 (,1281)	,0546 (,1286)
1973–1982	-,3694** (,1216)	-,2273 (,1245)	-,1447 (,1247)	,0995 (,1307)	,0269 (,1319)	-,0810 (,1305)	-,0989 (,1314)
1983–1992	-,5953*** (,1331)	-,4235** (,1364)	-,3539** (,1363)	-,0375 (,1455)	-,1655 (,1468)	-,2403 (,1460)	-,2692 (,1470)
Életkori hatások							
Életkor	-	,0359*** (,0069)	-,0251** (,0094)	-,0024 (,0100)	-,0660*** (,0113)	-,1951*** (,0146)	-,1960*** (,0146)
Életkornégyzet	-	-,0007 (,0008)	-,0020* (,0008)	-,0029*** (,0008)	-,0019* (,0008)	,0016 (,0009)	,0017 (,0009)
Munkaerő-piaci tapasztalat	-	-	,0958*** (,0096)	,1047*** (,0097)	,1703*** (,0109)	,1853*** (,0113)	,1853*** (,0113)
A házasságkötés kori életkor	-	-	-	-,0596*** (,0095)	-,0884*** (,0099)	,0051 (,0121)	,0058 (,0122)
Státuszparaméterek							
Származás	-	-	-	-	,0038* (,0018)	,0050** (,0018)	,0047* (,0019)
Iskolázottság	-	-	-	-	,0967*** (,0116)	,1093*** (,0118)	,1102*** (,0122)
Foglalkozás	-	-	-	-	,0126*** (,0019)	,0093*** (,0019)	,0094*** (,0019)
Családi életciklus							
Gyermekek száma	-	-	-	-	-	-,2148*** (,0427)	-,2137*** (,0427)
0-2 éves gyermek	-	-	-	-	-	-1,566*** (,0598)	-1,566*** (,0598)
3-6 éves gyermek	-	-	-	-	-	,3212*** (,0633)	,3216*** (,0635)
7-14 éves gyermek	-	-	-	-	-	,7504*** (,0730)	,7567*** (,0731)
14-18 éves gyermek	-	-	-	-	-	,4868** (,1744)	,4918** (,1749)
19 éves és idősebb gyermek	-	-	-	-	-	-,2211 (,3185)	-,2305 (,3182)
Házastárs hatása							
A férj származása	-	-	-	-	-	-	,0039* (,0019)
A férj iskolázottsága	-	-	-	-	-	-	,0036 (,0108)
A férj foglalkozása	-	-	-	-	-	-	-,0029 (,0022)
Az események száma	1927	1927	1927	1927	1927	1927	1927

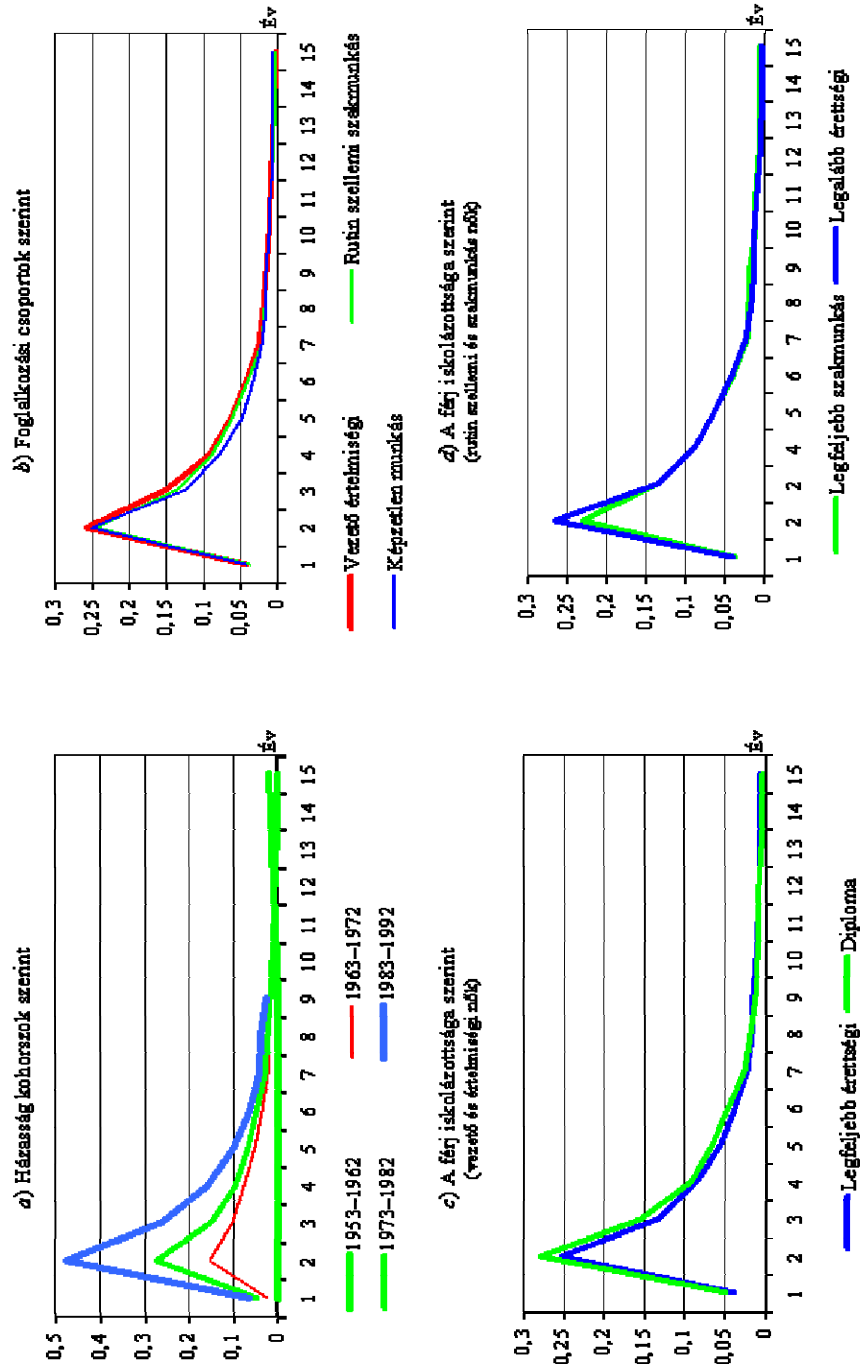
* szignifikancia < ,05

** szignifikancia < ,01

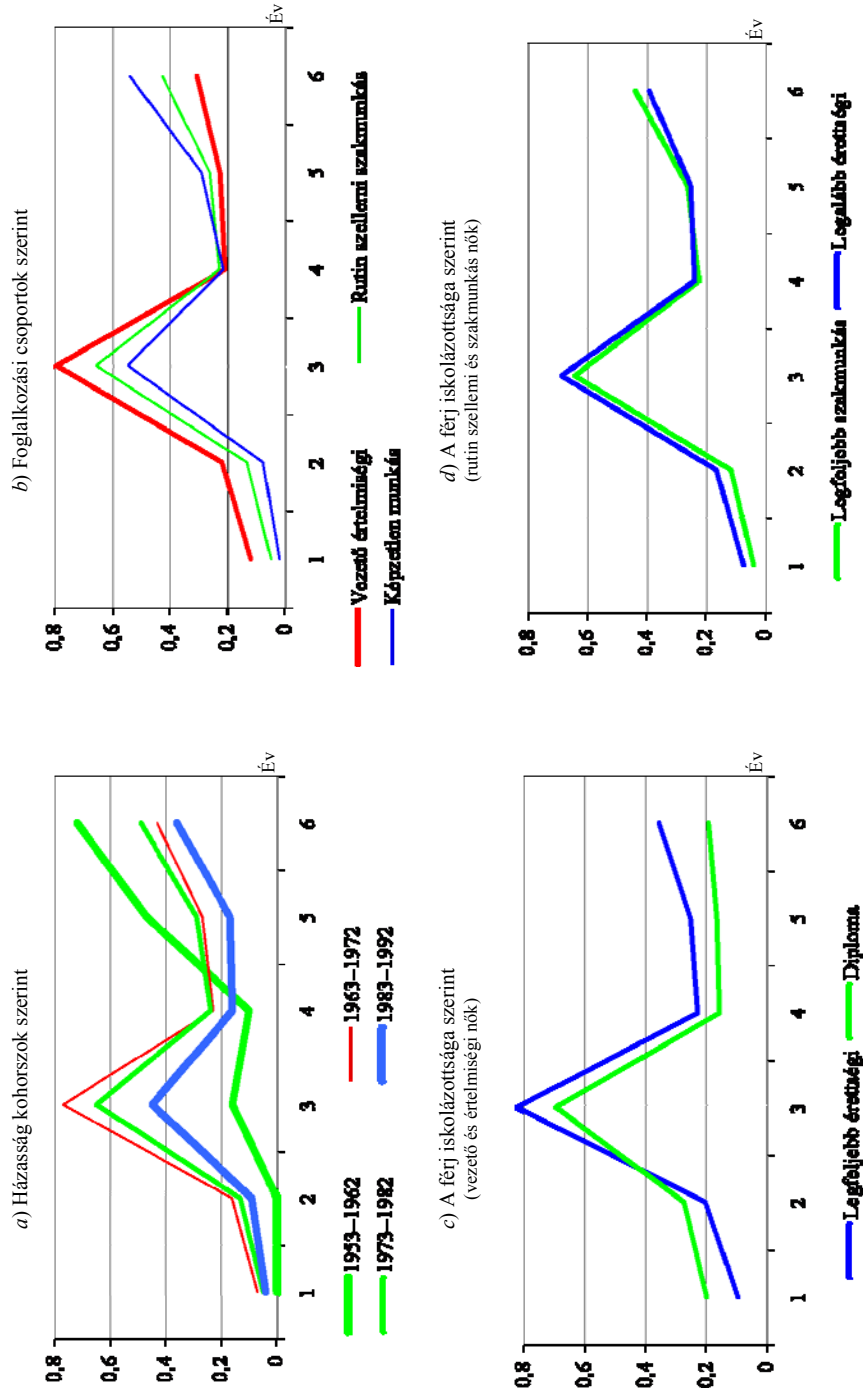
*** szignifikancia < ,001

Megjegyzés. Zárójelben a standard hibák.

I. ábra. A gyermeknevelést szabadságra való kilépés díjmentességét (a házasélettől és a szülési szabadság igénybevételéig kezdve eltelt idő függvényében)

2. ábra. A szülési szabadságra való visszatérés átmenetrátái
(a szülési szabadságon eltöltött időtartam függvényében)

A férfiek befolyásoló szerepe (7. modell) a likelihood-hányados teszt szerint statisztikailag nem szignifikáns – feltehetően a feleség státuszjellemzőivel való erős összefüggés miatt –, ennek ellenére érdemes megvizsgálni az egyes státuszfaktorok szerepét külön-külön is. A férj munkaerő-piaci pozíciójára vonatkozó regressziós becslésből kiderül, hogy minél alacsonyabb a házastárs foglalkozási státusza, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy a feleség gyermekszülés esetén kilép a munkaerőpiacról és a szülési szabadságot választja. Ezek az eredmények némiképp cáfolják a közgazdasági elmélet komparatív előnyök hipotézisét, miszerint leginkább a magas státusú férfiek feleségei hagyják el a fizetett munka világát és maradnak otthon gyermekeikkel. Úgy tűnik, Magyarországon ennek inkább az ellenkezője igaz, a képzetlen, alacsony státusú családokban élő nők hagynak fel munkájukkal a legnagyobb valószínűséggel.

Azért, hogy jobb rálátásunk legyen az elemzett folyamatokra, eredményeinket grafikusán is ábrázoltuk. Az 1. *a)–d)* ábra vízszintes tengelyére a nők házasságban töltött éveinek a számát mértük fel a gyermekgondozási szabadság igénybevételének időpontjáig, a függőleges tengely egyrészt a különböző házassági kohorszokhoz, másrészt a különböző foglalkozási rétegekhez tartozó nőknek a gyēs–gyed igénybevételére irányuló hajlandóságát (átmenetrátáját) mutatja. Az ábrák egy olyan regressziós egyenlet becslésén alapulnak, amely a házasságkötés évének és a foglalkozásnak a nettó (minden más változó figyelembe vétele mellett) hatását reprezentálja. Ez az egyenlet annyiban „több” mint a 7. modell, amennyiben tartalmazza a párok státuszparamétereinek a kockázati idővel (a házasságkötés és a szülési szabadság igénybevétele közötti időtartammal) való kapcsolatát (interakcióját) is.

A legrégebben házasodottaknál a szülési szabadság igénybevételének valószínűsége gyakorlatilag nulla (ez nyilvánvaló, hiszen legtöbbször számára ezen lehetőség nem volt adott), a fiatalabbak felé haladva viszont fokozatosan nő ezen alternatíva választásának a gyakorisága (1. *a)* ábra). Mindegyik házassági kohorszban (a legidősebbek kivételével) a házasság első és második évében fordul elő leginkább a munkahelyi karrier ilyen típusú megszakítása, ezután folyamatosan visszaesik ez a valószínűség. Ez a visszaesés a legfiatalabb kohorsznál jelentkezik a legélesebben, ahol a nők viszonylag kevés gyermeket hoznak a világra, de azt a házasságuk korai szakaszában teszik.

Amint azt már említettük, a gyermekgondozási szabadság igénybevétele az alacsony foglalkozási státusú nőknél a legvalószínűbb. Kérdés, vajon a munkaerőpiacról való kilépés időzítését (azt, hogy az a házasságkötés után mikor következik be) befolyásolja-e a foglalkozási pozíció. Erről tájékoztat az 1. *b)* ábra, ahol a nőket három foglalkozási csoportba soroltuk: a vezetők és értelmiségiek rétegébe, a rutin szellemiek és a szakképzett fizikai munkát végzők csoportjába és a képzetlen fizikai foglalkozásúak közé. A görbék arra utalnak, hogy nincs jelentős különbség az egyes foglalkozási csoportokhoz tartozók között a szülési szabadság időzítését illetően, az esetek többségében ez a házasság legkorábbi szakaszában történik.

Statisztikai modelljeinkből már azt is tudjuk, hogy a férj alacsony foglalkozási státusza szintén növeli a szülési szabadság választásának valószínűségét. Ebben az esetben érdekes lenne azt is tudni, hogy ez a hatás vajon az előnytelenebb munkaerő-piaci pozíciókban lévő nőknél jelentkezik-e erősebben, vagy éppen ellenkezőleg, egy relatíve „rossz” férj inkább a magasabb foglalkozási pozícióban lévő nők kilépési hajlandóságát növeli meg. Az 1. *c)* és az 1. *d)* ábrák görbéi azt sugallják, hogy egyik feltételezésünk sem állja

meg a helyét. Úgy tűnik, hogy a vezető és értelmiségi, illetve a középszintű alkalmazott és szakmunkás nők gyermekvállalással kapcsolatos munkaerő-piaci magatartása nem függ férjeik iskolázottságától – legalábbis akkor, ha a gyermekgondozási szabadság igénybevételének életpályán belüli időzítését is figyelembe vesszük.

A szülési szabadságról a *munkaerőpiacra való visszatérés* statisztikai modelljeit – az előzőkhöz hasonlóan – hét lépésben becsültük.⁸ (Lásd a 6. táblát a 216. oldalon.)

Az 1. modell a házassági kohorszok szerinti különbségekre világít rá. Az eredmények nyilvánvalók, a fizetett munka világába való visszalépés a legfiatalabb házassági kohorszoban a legkevésbé valószínű, hiszen ezek a párok még házasságuk korai, gyermekvállalási szakaszában vannak. Az életkori hatás – szintén magától értetődően – pozitív, vagyis, minél idősebb valaki, minél nagyobbak a gyermekei, annál valószínűbb, hogy a szülési szabadság leteltével visszatér a munkaerőpiacra. Némi magyarázatra szorul azonban, hogy az életkori hatás miért válik negatívvá az elemzés későbbi szakaszaiban, amikor a különböző státuszváltozókat is bevonjuk modelljeinkbe. Ennek az oka abban keresendő, hogy ekkor már az életkor nettó, – iskolázottságra, foglalkozásra, egyéb erőforrásokra – kontrolált hatását vizsgáljuk, ami alapján azt mondhatjuk, hogy a kvalifikáltabb, kedvező foglalkozási státusú nők relatíve fiatalabb korukban térnek vissza a munkaerőpiacra, mint iskolázatlanabb, rosszabb foglalkozási helyzetű társaik.

A munkaerő-piaci beágyazottság (tapasztalat) hatása pozitív (3. modell), azaz minél hosszabb ideig volt valaki fizetett állásban a gyermekgondozási szabadság igénybevétele előtt, annál valószínűbb, hogy annak lejártakor vagy még korábban ismét a munkaerőpiac aktív szereplőjévé válik. A házasságkötési életkor negatívan befolyásolja a vizsgált esemény bekövetkezési valószínűségét (4. modell). Más szavakkal, az idősebb korban házasodóknál a munkaerőpiacra történő visszalépés ritkább, mint a korán házasodóknál. Ez talán abból adódik, hogy az előbbi csoportba tartozó, nemrégiben házasodott nők – „késésükből” adódóan – még gyermekvállalási periódusuk korai szakaszában voltak a vizsgálat idején, így a munkaerő-piaci visszatérésük csak később várható.

Következő modellünk becslései egyértelműen azt mutatják, hogy az iskolázottság, a magasabb foglalkozási státusz szintén pozitívan befolyásolja a munkába való visszalépést. Ebben az esetben még a származás is szerepet játszik. Apjuk kedvező foglalkozási pozíciója abba az irányba hat, hogy a nők minél előbb térjenek vissza fizetett állásukba.

Nem ez a helyzet abban az esetben, ha a családban sok a gyermek. Ekkor a nők munkába való visszalépése kevésbé valószínű. A gyermekek száma mellett életkoruk is jelentősen befolyásolja az anya munkaerő-piaci mozgását. Egy három évesnél fiatalabb gyermek nyilvánvalóan negatív hatással van az anya munkavállalási hajlandóságára. Ez ismét csak azt erősíti, hogy a szülési szabadság törvényileg meghatározott időtartama erősen hat a családok munkavállalással kapcsolatos döntéseire.

Végül, vizsgáljuk meg a házastársi hatásokat. A likelihood-hányados statisztikát figyelembe véve itt is azt találtuk, hogy a férj státuszparamétereinek a modellben való szerepeltetése összességében nem segít hozzá a nők munkaerő-piaci magatartásának jobb megértéséhez – mivel a házastársak státusa egymással is összefügg –, ugyanakkor, ez esetben is érdemes megvizsgálni a státuszváltozókat külön-külön. Amíg a gyermekgondozási szabadság igénybevételekor a férj foglalkozása bizonyult az egyetlen statisztici-

⁸ Ez esetben is csak az 1967 utáni periódusra vonatkozóan végeztük elemzésünket.

kailag is értékelhető házastársi komponensnek, addig a fizetett állásba való visszatérést csak a férj származása befolyásolja némileg. Ez – a nők származási hátterének hatásához hasonlóan – arra hívja fel a figyelmet, hogy a család döntéseit befolyásolhatják azok az értékek, attitűdök, normák és a nemekkel kapcsolatos szerepelvárások, amelyeket a házastársak szülői családjukból hoznak magukkal.

Annak érdekében, hogy még szemléletesebbé tegyük a munkaerő-piaci viselkedés különböző mintáit – az előzőkhöz hasonlóan – grafikonon ábrázoltuk a különböző házassági kohorszokhoz és foglalkozási csoportokhoz tartozó nők visszatérési rátáit. A grafikonok előállítását az 1. a)– d) ábráknál leírtakhoz hasonlóan történt azzal a különbséggel, hogy ez esetben a vízszintes tengely a szülési szabadságon töltött idő hosszát jelöli.

Ahogy a 2. a) ábra mutatja, a munkaerőpiacra való visszatérés a gyermekgondozási szabadság 3. és 6. évében a legvalószínűbb. A 60-as és a 70-es években házasodottak többsége három éven belül visszatért fizetett állásába, az ennél fiatalabbaknál ennek a valószínűsége alacsonyabbnak mutatkozik, nyilvánvalóan részben azért, mert ezeknek a nőknek még „nem volt idejük” foglalkozási karrierjük folytatására. Amint az már a becslésekből is kiderült, a kedvezőbb foglalkozási státusú nőknél gyakoribb a munkaerő-piaci visszatérés, mint rosszabb foglalkozású társaiknál. A kérdés ez esetben is az, hogy a visszalépés időzítését befolyásolja-e a foglalkozási pozíció. A 2. b) ábra görbéi azt sugallják, hogy igen. A vezetők és az értelmiségiek rétegébe tartozó nők nagyobb valószínűséggel térnek vissza fizetett állásukba szülési szabadságuk első három évében, mint akár a rutin szellemi foglalkozásúak vagy a szakképzetlen munkások.

Statisztikai becsléseink szerint a házastárs státusparaméterei nem befolyásolják jelentős mértékben a feleség munkaerőpiacra való visszatérési hajlandóságát. Ugyanakkor, ennek időzítését már sokkal inkább. Ahogy a 2. c) ábra mutatja, az iskolázott, vezető vagy értelmiségi foglalkozású nők nagy valószínűséggel kevesebb időt töltenek gyermekgondozási szabadságon, ha a férjük diplomás, mint akkor, ha házastársuk legfeljebb az érettségi megszerzéséig jutott el. A rutin szellemi, illetve szakképzett fizikai foglalkozású nőknél a férj erőforrásainak a szerepe kevésbé hangsúlyosnak tűnik (2. d) ábra). Ennek ellenére ez esetben is azt látjuk, hogy a nők az esetek többségében valamivel hamarabb visszatérnek fizetett állásukba egy „jobb”, iskolázottabb férj mellett.

*

Elemzésünk egyik legfontosabb eredménye szerint a házas nők munkaerő-piaci viselkedését jelentősen befolyásolják státusjellemzőik. Vagyis a képzett, kedvező foglalkozási pozícióban lévő nők gyermekvállalás esetén általában kisebb valószínűséggel lépnek ki a munkaerőpiacról, mint alacsonyabb presztízsű foglalkozásokban dolgozó társaik. Visszont ha kilépnek, akkor ezt házasságkötésük után rövid időn belül megteszik – csakúgy, mint a kedvezőtlenebb munkaerő-piaci adottságokkal rendelkezők. A státuskülönbségek a munkaerőpiacra való visszalépésnél még erősebben jelentkeznek. Egyértelmű, hogy a jelentős humán és foglalkozási tőkével bíró nők gyakrabban lépnek vissza fizetett állásukba, mint a kevésbé versenyképes szakmákban tevékenykedő társaik. Emellett úgy tűnik, nemcsak magának a visszatérésnek a ténye, hanem annak időzítése is függ a nők státusparamétereitől. Ezt jelzi, hogy a kedvező társadalmi pozíciókban lévők általában kevesebb időt töltenek szülési szabadságon és igyekeznek minél előbb folytatni szakmai karrierjüket. Ez nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy esetükben a munkaerő-piaci karri-

er megszakításának „ára” van. A humántőke-elmélet feltevéseivel érvelve azt mondhatjuk, hogy egy kvalifikált, szakmai aspirációkkal rendelkező nő számára a viszonylag hosszú otthon töltött időszak az emberi tőkének éppen a foglalkozási karrierhez leginkább kötődő részét „rombolja le” (speciális képzettségek, „tudások”, kapcsolatok). Nyilvánvaló, hogy minél rövidebb a fizetett munkából kiesett idő, annál könnyebb újraépíteni az emberi tőkének ezt a szakmaspecifikus részét [39].

Vizsgálódásunk következő kérdése arra irányult, vajon a házastársak erőforrásai milyen szerepet játszanak a nők munkaerő-piaci mobilitásában.

Eredményeink cáfolni látszanak a háztartásgazdaságtani iskola képviselőinek hipotéziseit, amelyek szerint minél magasabb a férj foglalkozási státusa (pénzkereseti „kapacitása”), annál valószínűbb, hogy a feleség otthon marad és a háztartás „menedzselésével” foglalkozik, ily módon hozzájárulva a család lehető leghatékonyabb működéséhez. A férj státusparamétereire vonatkozó becsléseink – habár statisztikai erejük meglehetősen alacsonynak bizonyult – inkább ennek az ellenkezőjére utalnak: gyermekvállalás esetén a munkapiaci karrier megszakításának akkor van a legnagyobb esélye, ha – a feleség mellett – a férj foglalkozási státusa is meglehetősen alacsony. Mindez az általunk felvett homogámia-tézis igazságát támasztja alá. Eszerint, az iskolázatlan, kedvezőtlen társadalmi státusú férfiak leginkább magukhoz hasonló, szintén kvalifikálatlan feleségeket választanak. A kedvezőtlen kulturális, munkaerő-piaci helyzetek ilyen típusú halmozódása egy olyan családi döntési teret eredményez, amely, egyrészt tradicionális értékrendjéből, másrészt kedvezőtlen piaci kilátásaiból adódóan vezet a nők megszakított munkaerő-piaci karrierjéhez.

Ami a munkaerőpiacra való visszatérést illeti, a házastárs státusjellemzőinek a hatásai ez esetben is csekélyek, úgy tűnik, a férj társadalmi jellemzői inkább a visszatérés időzítését befolyásolják. Vagyis iskolázott, magas foglalkozási státusú férj mellett a nők általában kevesebb időt töltenek szülési szabadságon és hamarabb döntenek szakmai karrierjük folytatása mellett. Ez különösen a kvalifikált, kedvező foglalkozási kilátásokkal rendelkezőkre igaz. Ezt a tendenciát magyarázandó, az ún. társadalmi-tőke-elmélet érvei felé kell fordulnunk [13]. Eszerint, az egyének teljesítménye közel sem csak saját erőforrásaik függvénye, hiszen karrierjük kibontakoztatásában segíthetik őket a hozzájuk közelebb vagy távolabb álló ismerősök, barátok stb. Kétségkívül, a legtermészetesebb segítőtárs maga a házastárs.

Az elmélet szerint az egyén „használatában lévő” társadalmi tőkéje nem más, mint a különböző kapcsolatok révén potenciálisan hozzáférhető erőforrások összessége. Ezt az érvelést a vizsgált problémára alkalmazva világos, hogy egy képzett, kedvező munkapiaci státusú férj a leghatékonyabban akkor tudja segíteni feleségét foglalkozási karrierje folytatásában, építésében, – ezáltal akkor ösztönzi leginkább a munkaerőpiacra való korai visszatérésre – ha a feleség maga is iskolázott és foglalkozási kilátásai kedvezőek. Nyilvánvalóan, egy ilyen szituációban a leginkább „helyettesíthetők”, illetve „kicsérélhetők” a különböző képességek, képzettségek, ismeretek.

Eredményeinket röviden összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a gyermekes nők munkaerő-piaci viselkedése – az éppen aktuális törvényi rendelkezések mellett vagy azok ellenére – nagymértékben saját, illetve családjuk kulturális, anyagi, foglalkozási erőforrásain alapul. Ez biztosítja számukra a különböző alternatívák közötti választás szabadságát, vagy éppen ellenkezőleg, behatárolja döntési körüket.

IRODALOM

- [1] *Andorka Rudolf*: A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon. Gondolat. Budapest. 1982. 326 old.
- [2] *Andorka Rudolf*: A társadalmi mobilitás félevezésű trendjei Magyarországon. Megjelent: Társadalmi rétegződés. Szerk.: *Andorka Rudolf, St. Hradil és J. L. Peschar*. Aula. Budapest. 1995. 393–425. old.
- [3] *Andorka Rudolf – Albert Simkus*: Az iskolai végzettség és a szülői család társadalmi helyzete. *Statistikai Szemle*. 1983. évi 6. sz. 592–611. old.
- [4] *Becker, G. S.*: A theory of marriage. Megjelent: *Economics of the family, marriage, children and human capital*. Szerk.: *Schultz, T. W.*. The University of Chicago Press. Chicago and London. 1974. 299–344. old.
- [5] *Becker, G. S.*: A treatise on the family. Harvard University Press. Cambridge. Mass. 1981.
- [6] *Bernasco, W.*: Coupled careers. The effects of spouse's resources on success at work. Thesis Publishers. Amsterdam. 1994. 217 old.
- [7] *Bernasco, W. – Graaf, P. M. de – Ultee, W.*: Coupled careers: Effects of spouse resources on occupational attainment in the Netherlands. *European Sociological Review*. 1998. évi 1. sz. 15–31. old.
- [8] *Bernhardt, E. M.*: Fertility and employment. *European Sociological Review*. 1993. évi 9. sz. 25–42. old.
- [9] *Blau, F. D. – Ferber, M. A.*: The economics of women, men, and work. Englewood Cliffs. Prentice-Hall. New Jersey. 1986. 155 old.
- [10] *Blossfeld, H.-P. – Hamerle, A. – Mayer, K. U.*: Event history analysis. Earlbaum. Hillsdale. 1989. 315 old.
- [11] *Blossfeld, H.-P. – Rohwer, G.*: Techniques of event history modelling. New approaches to causal analysis. Lawrence Earlbaum Associates. Mahwah. New Jersey. 1995. 294 old.
- [12] *Blossfeld, H.-P. – Drobnic, S. – Rohwer, G.*: Employment patterns: A crossroad between class and gender. A long-term longitudinal study of spouses' careers in West Germany. Sonderforschungsbereich 186. Arbeitspapier Nr. 33. Universität Bremen. Bremen. 1996. 44 old.
- [13] *Coleman, J. S.*: Foundations of social theory. Harvard University Press. Cambridge. 1990. 993 old.
- [14] *Cox, D. R.*: Regression models and life-tables. *Journal of the Royal Statistical Society*. 1972. évi 34. sz. 187–220. old.
- [15] *Cramer, J. C.*: Fertility and female employment: problems of causal direction. *American Sociological Review*. 1980. évi 2. sz. 167–190. old.
- [16] *Csernák Józsefné*: Házasság és család: a demográfiai változások újabb irányvonalai és összefüggései. *Demográfia*. 1992. évi 1. sz. 87–112. old.
- [17] *Duncan, O. D.*: A socio-economic index for all occupations. Megjelent: *Occupations and social status*. Szerk.: *Reiss, A. J.* Free Press. Glencoe. IL. 1961. 109–161. old.
- [18] *Edwards, M.*: Financial arrangements made by husbands and wives: findings of a survey. *Australian and New Zealand Journal of Sociology*. 1982. évi 3. sz. 320–338. old.
- [19] *Elder, G. H. – Rockwell, R.*: The timing of marriage and women's life patterns. *Journal of Family History*. 1976. évi 1. sz. 34–54. old.
- [20] Post-industrial class structures: an analytical framework. Megjelent: *Changing classes. stratification and mobility in post-industrial societies*. Szerk.: *Esping-Andersen, G.*. Sage. London. 1993. 7–31. old.
- [21] *Ferber, M. – Huber, J.*: Husbands, wives and careers. *Journal of Marriage and Family*. 1979. évi 3. sz. 315–325. old.
- [22] *Frey Mária – Gere Ilona*: Rész munkaidős foglalkoztatás: vágyalomból valóság? Megjelent: Magyarország átalakulóban. Népjóléti Minisztérium. 1994. Budapest. 41–72. old.
- [23] A munkaerőpiac szerkezete és működése Magyarországon. Szerk.: *Galasi Péter*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1982. 318 old.
- [24] *Ganzeboom, H. B. G. – Graaf, P. M. de – Róbert Péter*: Reproduction theory on socialist ground: intergenerational transmission of inequalities in Hungary. Megjelent: *Research in Social Stratification and Mobility*. Szerk.: *Kalleberg, A. L.* JAI Press. Greenwich. 1990. évi 9. sz. 79–104. old.
- [25] *Ganzeboom, H. B.G. – Graaf, P. M. de – Treiman, D.*: A standard international socio-economic index of occupational status. *Social Science Research*. 1992. évi 1. sz. 1–56. old.
- [26] *Ganzeboom, H. B.G. – Treiman, D.*: Internationally comparable measures of occupational status for the 1988 International Standard Classification of Occupations. *Social Science Research*. 1996. évi 2. sz. 201–239. old.
- [27] *Hajnal, J.*: European marriage patterns in perspective. Szerk.: *Glass, D.V. – Eversley, D.E.C.* Megjelent: *Population in History*. Edward Arnold. London. 1965. 101–143. old.
- [28] *Hakim, C.*: Key issues in women's work. Female heterogeneity and the polarisation of women's employment. The Athlone Press Ltd. London. 1996. 255 old.
- [29] *Kalmijn, M.*: Status homogamy in the United States. *American Journal of Sociology*. 1991. évi 2. sz. 496–523. old.
- [30] *Kalmijn, M.*: Assortative mating by cultural and economic occupational status. *American Journal of Sociology*. 1994. évi 2. sz. 422–452. old.
- [31] *Kamarás Ferenc*: Ifjúság és népesség. Megjelent: *A gyermekek és az ifjúság helyzete*. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 26–46. old.
- [32] *Klinger András – Monigl István*: Népesedés és népesedéspolitikai Magyarországon az 1970-es és 1980-as évtizedben. *Demográfia*. 1981. évi 4. sz. 395–433. old.
- [33] *Kolosi Tamás*: Tagolt társadalom. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. 356 old.
- [34] *Kornai János*: A hiány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1980. 658 old.
- [35] *Kulcsár Rózsa*: A nők társadalmi mobilitásának vizsgálata. *Szociológia*. 1974. évi 2. sz. 204–223. old.
- [36] *Kulcsár Rózsa*: A nők társadalmi mobilitásának történeti tendenciái Magyarországon. *Statistikai Szemle*. 1975. évi 10. sz. 968–982. old.
- [37] *Long, J. E. – Jones, E. B.*: Labour force entry and exit by married women: a longitudinal analysis. *The Review of Economics and Statistics*. 1980. évi 1. sz. 1–6. old.

- [38] Mincer, J.: Schooling, experience, and earnings. National Bureau of Economic Research. New York. 1974. 152 old.
- [39] Mincer, J. – Ofek, H.: Interrupted work careers: depreciation and restoration of human capital. *Journal of Human Resources*. 1982. évi 1. sz. 1–23. old.
- [40] Pahl, J.: The allocation of money and the structure of inequality within marriage. *Sociological Review*. 1983. évi 2. sz. 237–262. old.
- [41] Polachek, S. W.: Discontinuous labour force participation and its effect on women's market earnings. Megjelent: Sex discrimination and the division of labour. Szerk.: Lloyd, C. B. Columbia University Press. New York. 1975. 19–85. old.
- [42] Polachek, S. W.: Occupational self-selection: A human capital approach to sex differences in occupational structure. *Review of Economics and Statistics*. 1981. évi 1. sz. 60–69. old.
- [43] Róbert Péter: A társadalmi mobilitás többdimenziós megközelítése. *Statistikai Szemle*. 1984. évi 12. sz. 1225–1240. old.
- [44] Róbert Péter: Származás és mobilitás. Rétegződés-modell vizsgálat VII. Társadalomtudományi Intézet. Budapest. 1986. 396 old.
- [45] Róbert Péter: Egyenlőtlen esélyek az iskolai képzésben. Az iskolázottsági esélyek változása az 1980-as évek végéig. *Szociológiai Szemle*. 1991. évi 1. szám. 59–84. old.
- [46] Róbert Péter – Blossfeld, H.-P.: The new role of women: family formation in modern societies. Westview Press. Boulder. 1995. 211–226. old.
- [47] Changing educational attainment in thirteen countries. Szerk.: Shavit, Y. – Blossfeld, H.-P. Persistent Inequality. Westview Press. Boulder. 1993. 394 old.
- [48] Simkus, A. – Andorka, R.: Inequalities in education in Hungary 1923–1973. *American Sociological Review*. 1982. évi 5. sz. 740–751. old.
- [49] Sorensen, A.: Women's employment patterns after marriage. *Journal of Marriage and Family*. 1983. évi 2. sz. 311–321. old.
- [50] Sorensen, A. – McLanahan, S.: Married women's economic dependency 1940–1980. *American Journal of Sociology*. 1987. évi 4. sz. 659–687. old.
- [51] Stolzenberg, R. M. – Waite, L. J.: Age, fertility expectations and plans for employment. *American Sociological Review*. 1977. évi 5. sz. 769–783. old.
- [52] Thornton, A. – Alwin, D. F. – Cambrun, D.: Causes and consequences of sex-role attitudes and attitude change. *American Sociological Review*. 1983. évi 1. sz. 211–227. old.
- [53] Treiman, D. J.: Industrialization and social stratification. Megjelent: Social stratification, research and theory for the 1970s. Szerk.: Laumann, E. O. Bobbs-Merill. Indianapolis. 1970. 207–234. old.
- [54] Wolf, W. C. – Fligstein, N. D.: Sex and authority in the workplace: the causes of sexual inequality. *American Sociological Review*. 1979. évi 2. sz. 235–252. old.

TÁRGYSZÓ: Munkaerő-piaci részvétel. Gyermekvállalás.

SUMMARY

The paper investigates social determinants of wives' labour force interruptions related to childbearing. It focuses on the mechanism of this decision in Hungarian families under the circumstances of Communist (post-Communist) economic and political system with their special policy measures on employment, childcare, family support. The main idea is that decisions are made by the families, wives and husbands together, and are influenced by social characteristics of both spouses. The paper compares hypotheses based on the economic approach of family with comparative advantages of spouses as well as on the cultural homogamy of spouses. The Hungarian Social Mobility Survey Data for 1992 are used for the analysis. More than 5000 married couples have been selected from the sample and transitions from employment to maternity leave as well as from maternity leave to employment are analysed. Human capital theory is supported by the data, wives with higher education and occupational status have smaller hazard for leaving labour force and spend shorter time at maternity leave. As for the overall fit, husband's social attributes do not have statistically significant impact on wife's labour force behaviour, but his occupational status affects the decision process. Wives with husbands in more advantageous positions return to employment earlier after childbirth. All in all, educational homogamy in the family matters more than economic position of the spouses.

A FIATALKORÚ ELÍTÉLTEK BIODEMOGRÁFIAI VIZSGÁLATA

JOUBERT KÁLMÁN – VAVRÓ ISTVÁN – BODZSÁR ÉVA

A Fiatalkorú elítéltek biológiai, egészségügyi és demográfiai vizsgálata című kutatási program gondolata az 1989. évben elhunyt *dr. Nemeskéri János* professzortól származott. E tanulmánnyal Nemeskéri János emlékének áldozunk.

A közvéleményben hosszú ideje érzékelhetők bizonyos előítéletek a cigányok (továbbiakban romák) által elkövetett bűncselekmények arányát és az elkövetés okát illetően. Sajnálatos módon eddig korrekt, feltáró elemzésre nem került, nem kerülhetett sor megbízható országos vagy reprezentatív mintavétellel nyert adatok hiányában. Jelen munkánkkal e hiányosság pótlásához szeretnénk – szerény lehetőségeinknek megfelelő mértékben – hozzájárulni. Meggyőződésünk ugyanis, hogy mind a romákkal kapcsolatos, olykor sommás előítéletek felszámolására vagy legalábbis jelentős mérséklésére, mind pedig a többszörösen hátrányos helyzetükből eredő gondok csökkentésére csak akkor van esély, ha népességszintű tényfeltáró vizsgálatokkal megismerjük valós helyzetüket.

A fiatalkorú elítéltek biológiai, egészségügyi és demográfiai vizsgálatáról szóló 1987 és 1990 között végzett kutatás¹ gondolati, koncepcionális háttérben és a megvalósulása mögött a következő tényadatok húzódnak meg. Az ismertté vált bűncselekmények aránya Magyarországon 1976 és 1987 között 46 százalékkal, 1976 és 1995 között 288 százalékkal nőtt. [12] Az összes ismertté vált bűnelkövetők aránya 1976 és 1987 között 21, 1976 és 1995 között 58 százalékkal emelkedett. Ezen belül a fiatalkorú – 14-17 évet betöltött életkorú – bűnelkövetők aránya a fenti időszak alatt 40 százalékkal, illetve 102 százalékkal nőtt. A fiatalkorú bűnelkövetők között a fiúk aránya az 1976. évi 86 százalékról, 1987. évre 89 százalékra, majd 1995-re 92 százalékra emelkedett. [12]

A fiatalkorú bűnelkövetők arányának a fentiekben bemutatott igen erőteljesen növekvő tendenciája indította a szerzőket arra, hogy egy komplexitásra törekvő kutatás keretében alaposabban megismerjék a fiatalkorú bűnözők demográfiai, szociális, egészségügyi, pszichés és testfejlétségi jellemzőit. Ennek megfelelően lett a vizsgálat helyszíne, a fiatalkorúak börtöne Tökölön.

¹ A kutatás gyakorlati megvalósulásának feltételeit *dr. Vavró István* (Igazságügyi Minisztérium) mint témafelelős teremtetten az OTKA T 106/1987 sz. támogatásával. Kezdetől fogva részt vett a vizsgálatokban *dr. Bodzsár Éva* docens (ELTE Embertani Tanszék) és *dr. Joubert Kálmán*, a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet tudományos munkatársa. Az adatfeldolgozás első szakaszában *Kaposi Ilona* adjunktus és *dr. Szilágyi Katalin* adjunktus (KLTE Evolúciós Állattani és Humánbiológia Tanszék), valamint *Tóth Ilona* munkatárs vett részt.

A MINTA ÉS A MÓDSZER

A vizsgálat mintájába – önkéntes alapon – azok a fiatalok kerültek, akik a vizsgálat időszakában, 1987 és 1990 között két évnél hosszabb időtartamú jogerős börtönbüntetésüket töltötték. Az önkéntességről, azaz a válaszadás és a vizsgálatokban való részvétel megtagadásának lehetőségéről – a törvényes előírásoknak megfelelően – a fiatalok elítéltet négy szemközti – a börtönszemélyzet jelenléte nélkül – tájékoztatták a kutatást végző munkatársak. (Meg kell említeni, hogy az érintett fiatalok elítéltek készségesen részt vettek a vizsgálatokban. Feltehetően azért is, mert legalább arra az átlagosan fél napra, ameddig az őket érintő kikérdezések, vizsgálatok tartottak, kikerültek a megszokott börtönkörnyezetből. Abban az orvosi szobában, ahol a vizsgálatok, kikérdezések folytak, börtönőr, felügyelő nem tartózkodott, így a fiatalok elítéltek civilekkel, „külsőkkel” tölthettek néhány órát, ami változatosságot, szint vitt börtönnapjaik egyhangúságába.)

A komplex adatfelvételi és vizsgálati program a következő kérdéskörökből, szakaszokból épült fel:

- a részletes szocio-demográfiai adatfelvételi kérdőív az általános és alapadatokon kívül magában foglalta a fiatalok elítéltek és családjuk demográfiai adatait, az iskolai végzettségre és a foglalkozásra vonatkozó adatokat, továbbá szociális helyzetével, lakáskörülményeivel, egészségi állapotával életmódjával (dohányzás, alkohol- és kábítószerfogyasztás stb.) foglalkozó kérdéseket;

- az elkövetett bűncselekmény jogi ismérveinek leírását és a fiatalok elítéltek a bűncselekmény körülményeivel összefüggő kérdésekre adott szubjektív válaszait az ún. jogi kérdőív tartalmazta;

- a fiatalok elítéltek – börtönorvosok által vizsgált – egészségi állapotának adatait az orvosi kérdőívben rögzítették;

- az antropometriai vizsgálat folyamán mintegy 50 méret, adat felvételére került sor, ezeket az antropometriai vizsgálati lapon rögzítették;

- a fiatalok elítéltek pszichikumájának vizsgálatát különböző pszichológiai tesztekkel vizsgálták, amelyeknek eredményeit az értékelőlapok tartalmazzák.

A vizsgálatot, az adatok felvételét a témaköröknek megfelelően demográfus, jogász, orvos, antropológus és pszichológus végezte.

A kutatási program időszakában 135 fiatalok elítéltekre vonatkozóan sikerült közel teljessé tenni az adatok felvételét, az antropometriai és pszichológiai vizsgálatokat. Az első eredmények ismertetése során a felvett jelentős adattömegből a következők tárgyalására van mód:

- a fiatalok elítéltek lakóhelyének településtípusa,
- az elkövetett bűncselekmény fajtája,
- az elítéltek nemzetisége,²
- iskolázottsága,
- életkora elítélésekor,
- a szülők iskolázottsága,
- a fiatalok neveltetése,
- rendszeres dohányzása,
- testfajlettsége.

² A nemzetiségi hovatartozás bejegyzése az alapján történt, hogy a fiatalok elítéltek, a Magyarországon élő nemzetiségek felsorolt listájából önmagát melyikkel azonosította. Előfordult, hogy a külső jegyek alapján romának látszó fiatal önmagát magyar nemzetiségűnek minősítette – megjegyezve, hogy anyja és apja is roma, de ő már magyar –, besorolása ennek megfelelően természetesen magyar lett.

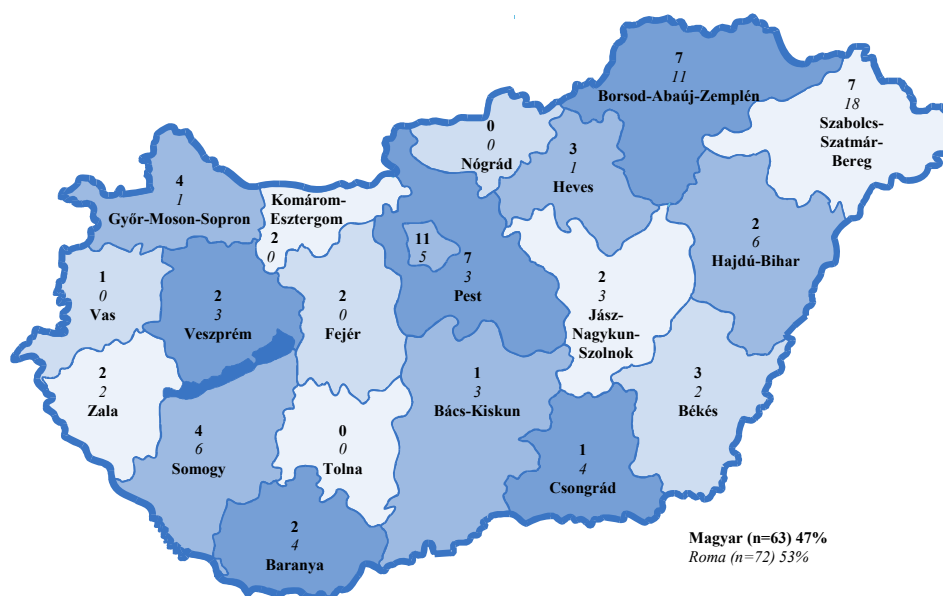
Nemzetiségi megoszlás

Az adatok felvétele során a 135 fiatalkorú elítélt közül 63 (47%) vallotta magát magyar, 72 (53%) roma nemzetiségűnek. A becslések szerint Magyarország népességében a romák aránya napjainkban körülbelül 5-6 százalék. Népelességen belüli arányuk közelítő becslése az MSZMP KB 1961. június 20-án, a cigányság helyzetével foglalkozó határozatában levő adatok (200 ezer) [2], az MTA Szociológiai Kutató Intézetének *Kemény István* által irányított 1971. évi felvétel adatai (320 ezer) [3] és a KSH 1993. évi 27 ezer háztartásra kiterjedő felvétel adatainak (400-490 ezer) [10] figyelembevételével történt.

Pontos, teljességre törekvő adatfelvétel a romák számáról, fontosabb demográfiai és szociális jellemzőiről területi megoszlásukról az 1893. évi országos cigányösszeírás óta nem történt.³ [5]

A vizsgált fiatalkorú elítéltek nemzetiség szerinti országos megoszlásáról (magyar: 47 százalék és roma: 53 százalék) ad képet a térkép, amelyen az elítéltek állandó lakóhelyének megyénkénti alakulását mutatja a két szám: a felső, kövér szedésű a magyarok, az alatta levő a romák előfordulását adja meg.

A fiatalkorú elítéltek megoszlása lakóhelyük és nemzetiségük szerint (fő)

A megyénkénti eloszlást szemlélve meg kell jegyeznünk, hogy a viszonylag kis eset-számok ellenére a látható főbb tendenciák reálisnak tűnnek. A három északkeleti megyében (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Hajdú-Bihar megye) –, ahol az adatok tanúsága szerint összességében az ott lakó fiatalkorú elítélteknek csak kevesebb

³ A múlt század végi országos adatgyűjtés eredményeit *Dr. Herrmann Antal* etnológus ma is korszerű szemléletű tudományos elemzésével egy kétnyelvű (magyar és német) kötetben: „A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei” [5] címmel adták közre 1895-ben.

mint a fele magyar – a roma lakosság aránya is jelentősen nagyobb az országos átlagnál. A nemzetiségek arányának ellentétes tendenciája figyelhető meg az ország északnyugati és a központi régiójában, ahol a magyar fiatalok elítéltek vannak többségben. Az említett három északkeleti megyéből származik a vizsgált fiatalok elítéltek 38 százaléka, budapesti és Pest megyei lakóhelyű 19 százalékuk, és az összes fiatalok elítéltek alig több mint negyede (26 százalék) dunántúli. A Dunántúlon csak Veszprém, Baranya és Somogy megyében voltak többségben a mintába került fiatalok között a roma elítéltek. A vizsgált fiatalok elítéltek közül egy sem származott Nógrád, illetve Tolna megyéből.

A bűncselekmények fajtái

A fiatalok elítéltek vizsgálatánál fontos annak bemutatása, hogy a fiatalok milyen bűncselekmény elkövetése miatt töltik a fiatalok börtönében a két évnél hosszabb időtartamú jogerős büntetésüket. A fiatalok elítélteknek az elkövetett bűncselekmény fajtája és nemzetiségi hovatartozás szerinti vizsgálatához a bűncselekmények fajtáit – a viszonylag kis esetszám miatt – a lehetőség szerinti összevonással tették a szerzők áttekinthetőbbé. Ennek megfelelően az 1. táblában a „gyilkosság” megnevezésű kategória a „minősített emberölés” és az „emberölés alapesete” bűncselekményeket; a „lopás” kategória: a „lopás minősített esete” és a „lopás alapesete” bűncselekményeket; a „súlyos testi sértés” kategória az „életveszélyt vagy halált okozó súlyos testi sértés” és a „szándékos, súlyos testi sértés” megnevezésű, továbbá a mindössze három tételt magában foglaló „egyéb” bűncselekményeket tartalmazza.

1. tábla

A vizsgált fiatalok elítéltek megoszlása az elkövetett bűncselekmény fajtája és nemzetiségük szerint

Bűncselekmény	Magyar	Roma	Összesen
	Szám (fő)		
Gyilkosság	9	8	17
Rablás	28	37	65
Nemi erőszak	5	7	12
Lopás	15	15	30
Súlyos testi sértés és egyéb bűncselekmény	6	5	11
<i>Összesen</i>	<i>63</i>	<i>72</i>	<i>135</i>
	Százalék		
Gyilkosság	14,3	11,1	12,6
Rablás	44,4	51,4	48,1
Nemi erőszak	7,9	9,7	8,9
Lopás	23,8	20,8	22,2
Súlyos testi sértés és egyéb bűncselekmény	9,5	6,9	8,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A tábla adataiban, a bűncselekmények magyar és roma nemzetiség szerinti megoszlásában igazán jelentős különbség nem látható. A legnagyobb arányú eltérés a rablást el-

követett fiatalok körében figyelhető meg, ahol a romák aránya 7 százalékponttal több a magyarokénál. A gyilkosságot elkövetett fiatalok körében 3,2 százalékponttal, míg a lopás miatt elítélt fiataloknál 3 százalékponttal több a magyar elítéltek aránya a romákénál.

A magyar és roma fiatalok elítéltek megoszlását a bűncselekmények fajtái szerint vizsgálva nem állapítható meg statisztikailag jelentős eltérés. A keresztábra-elemzések egyik gyakori mutatóját, a Cramer-féle asszociációs mutatót [6] használva kerekítve $C=0,09$ adódott, ami az ismérvek közti kifejezetten gyenge sztochasztikus kapcsolatra utal. Azt is állíthatjuk, hogy a fiatalok bűnözők esetében a nemzetiségi hovatartozás kevesebb mint 1 százalékban határozza meg a bűncselekmény fajtáját, ami ismét csak arra utal, hogy lényegileg nincs kapcsolat a nemzetiségi hovatartozás és a bűncselekmény fajtája között ($C^2=0,009$).⁴

Összességében megállapítható, hogy a vizsgált fiatalok elítéltek által elkövetett bűncselekmények körében – nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül – az erőszakosság dominál. A bűncselekmények közel felét (48 százalékát) a rablások teszik ki. A lopás 22 százalékkal a második leggyakoribb bűncselekmény, ezt követik 13 százalékkal a gyilkosságok. (A vizsgált fiatalok elítéltek közül minden nyolcadik gyilkosság miatt került börtönbe!)

A bűncselekmények fajtái szerint vizsgálva a fiatalok elítéltek állandó lakóhelyének településtípus szerinti megoszlásáról a következő megállapítások tehetők. A bűncselekmények közel felét kitevő rablások településtípus szerinti megoszlása (lásd a 2. táblát) jól közelíti a fiatalok elítéltek mintabeli arányait (nagyvárosok–városok–községek: 23–36–41 százalék). A második leggyakoribb bűncselekmény – a lopás – miatt a városi fiatalokat ítelték el a legnagyobb arányban (43,3%), ezt követik a nagyvárosi elítéltek 33,3 százalékos, majd a községek 23,3 százalékos aránnyal.

2. tábla

A vizsgált fiatalok elítéltek megoszlása a lakóhelyük és az elkövetett bűncselekmények fajtája szerint

Lakóhely	Gyilkosság	Rablás	Nemi erőszak	Lopás	Súlyos testi sértés és egyéb bűncselekmény	Együtt
	Szám (fő)					
Nagyváros*	1	17	1	10	2	31
Város	4	23	6	13	3	49
Község	12	25	5	7	6	55
<i>Összesen</i>	<i>17</i>	<i>65</i>	<i>12</i>	<i>30</i>	<i>11</i>	<i>135</i>
	Százalék					
Nagyváros*	5,9	26,2	8,3	33,3	18,2	23,0
Város	23,5	35,3	50,0	43,4	27,3	36,3
Község	70,6	38,5	41,7	23,3	54,5	40,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Itt és a továbbiakban Budapest és a megyei jogú városok.

⁴ Ezúton is hálásan köszönjük dr. Humyadi László főszerkesztőnek az alkalmazott statisztikai módszerek kiválasztásában, a számítások elvégzésében és az eredmények megfogalmazásában nyújtott segítségét.

A gyilkosságok fiatalok között a községi lakosok aránya 70,6 százalék, 30 százalékponttal nagyobb a mintabeli arányuknál. Ennek megfelelően a település szerinti arányuknál jelentősen kisebb a legsúlyosabb bűncselekmény-kategóriában a városi fiatalok közötti elítéltek (23,5%), de még inkább a nagyvárosi elítéltek (5,9%) érintettsége.

A fiatalok elítéltek iskolázottsága

A népesség bármely részét érintő humánbiológiai, szocio-demográfiai, vagy egészségi állapottal foglalkozó kutatás során fontos a vizsgált személy iskolázottságának⁵ megismerése.

A fiatalok elítéltek iskolázottságának vizsgálatát kiemelt jelentőségűnek tekintették a szerzők, ezért itt is részletesebben kell ezzel foglalkozni. A 3. táblában a fiatalok elítéltek iskolázottság szerinti megoszlása látható lakóhelyük és nemzetiségük szerint.

3. tábla

A vizsgált fiatalok elítéltek megoszlása lakóhelyük és iskolai végzettségük szerint (fő)

Állandó lakóhely	Általános iskola						Szakmunkásképző és szakiskola			Középiskola			Összesen		
	1–7 osztály			8 osztály			magyar	roma	együtt	magyar	roma	együtt	magyar	roma	együtt
	magyar	roma	együtt	magyar	roma	együtt									
Nagyváros	5	8	13	12	5	17	1	–	1	–	–	–	18	13	31
Város	6	15	21	15	9	24	1	1	2	2	–	2	24	25	49
Község	2	21	23	18	13	31	1	–	1	–	–	–	21	34	55
<i>Összesen</i>	<i>13</i>	<i>44</i>	<i>57</i>	<i>45</i>	<i>27</i>	<i>72</i>	<i>3</i>	<i>1</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>–</i>	<i>2</i>	<i>63</i>	<i>72</i>	<i>135</i>

A roma elítéltek iskolázottságában nem figyelhető meg számottevő különbség a lakóhelyük típusa szerint: az 1–7 osztályt végzettek aránya 60 százalék körül van, míg a befejezett 8 osztályt végzettek aránya 39–36–38 százalék. Érdekességként meg kell említenünk, hogy csak a városban lakó roma fiatalok között volt egyetlen szakmunkásképző, szakiskolai végzettségű. A magyar elítéltek esetében a befejezetlen általános iskola aránya a nagyváros–város–község irányban (tehát a település méretének csökkenésével) érzékelhetően csökken és nagyjából ennek arányában nő a befejezett 8 osztályt végzettek aránya, amely végzettséget a községekben lakó fiatalok elítéltek 85,7 százaléka érte el. A mindössze 2 főt kitevő középiskolai végzettségű fiatalok elítéltek ugyancsak a városban lakó magyarok közül került ki.

A magyar és a roma fiatalok elítéltek iskolázottsági arányainak reális megítéléséhez, a vizsgálati adatokat az 1990. évi népszámlálás megfelelő korcsoportjainak iskolázottsági arányaival lehet egybevetni. A 4. tábla értékeléséhez a következőket kell figyelembe venni. A fiatalok elítélteknél azért nem található a „nem járt iskolába” kategória (0 osztály), mert mind az iskolába nem járt elítéltek, mind azokat, akik az általános iskolát nem fejez-

⁵ Az iskolázottság mértékét statisztikailag „az eredményesen befejezett iskolai osztályok száma” adja meg. Ez a jelzőszám azonban a statisztikai értékelés szempontjából lényegesen többet jelent az iskolázottság számszerű értékénél. Jó közelítést ad az egyén kulturáltságáról, társadalmi integrálódásának lehetőségeiről, egészségügyi és higiénés ismereteinek színvonaláról, munkavállalási, továbbképzési esélyeiről. A szülők iskolázottsága vonatkozásában mindez még kiegészül a tudatos és felelősségteljes családtervezési ismeretek szintjének és igényének, továbbá a gyermek ellátásának, nevelési oktatási feltételeinek lehetőségeit és mértékét befolyásoló hatásával.

ték be, a fiatalokúak börtönében „befogadásuktól” kezdődően kötelezően oktatják. A nemzetiségi hovatartozás besorolása a népszámlálás alkalmával is, csak úgy, mint a jelen vizsgálatban, az egyén bemondata alapján történt, amit az összeírónak automatikusan el kellett fogadnia. A tábla adataiból leszűrhető legfontosabb megállapítás: a fiatalokú elítéltek iskolázottsága, mind a magyarok, mind pedig a romák esetében jelentősen alacsonyabb, mint kortársaiknak a népességben. A fiatalok iskolázottságát tehát azok közé a tényezők közé sorolhatjuk, amelyeknek szerepe lehet a fiatalok bűnözővé válásában.

4. tábla

A 14–19 éves országos népesség és a vizsgált fiatalokú elítéltek megoszlása iskolai végzettség szerint

Iskolai végzettség	14–19 éves magyar	Fiatalokú magyar elítélt	14–19 éves roma	Fiatalokú roma elítélt
	Szám (fő)			
0 osztály	3242	–	295	–
Általános iskola				
1–7 osztály	63 495	13	5 339	44
8 osztály	301 265	45	4 582	27
Szaktanácsképző, szakiskola	77 081	3	352	1
Középiskola	35 257	2	17	–
<i>Összesen</i>	<i>480 340</i>	<i>63</i>	<i>10 585</i>	<i>72</i>
	Százalék			
0 osztály	0,7	–	2,8	–
Általános iskola				
1–7 osztály	13,2	20,6	50,4	61,1
8 osztály	62,7	71,4	43,3	37,5
Szaktanácsképző, szakiskola	16,0	4,8	3,3	1,4
Középiskola	7,3	3,2	0,2	–
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

A két csoport iskolázottsága közötti különbség döntően abból adódik, hogy az országos adatokban, – jóllehet előfordul, mind a magyar, mind a cigány fiataloknál az iskolába nem járt kategória (0,7 és 2,8 százalékos aránnyal) – alacsonyabb a befejezetlen általános iskola (a magyaroknál 7,4 a romáknál 10,7 százalékponttal) és magasabb a szaktanácsképzőbe és szakiskolába jártak aránya (11,2 és 1,9 százalékponttal), továbbá a középiskolát végzettek aránya (4,1 és 0,2 százalékponttal), mint a fiatalokú elítélteknél. A befejezett 8 osztályt végzettek esetében felemás helyzet figyelhető meg: ugyanis amíg a magyar fiatalok népességbeni aránya 8,7 százalékponttal alacsonyabb, mint a fiatalokú elítélteknél, addig a 8 osztályt végzett roma fiatalok népességbeni aránya 5,8 százalékponttal nagyobb, mint a roma fiatalokú elítélteknél.

A magyar és a roma fiatalokú elítéltek iskolázottsága közötti eltérést Goodman-Kruskal-féle γ -mutatóval⁶ ([8],[11]) vizsgálva, $\gamma = 0,702$ értéket kapunk, amely azt jelenti, hogy a két csoport iskolázottsága közötti különbség statisztikailag is jelentős.

⁶ Ebben az esetben azért célszerű a Cramer-mutató helyett a Goodman-Kruskal-féle γ -mutatót alkalmazni – amely (-1, +1) intervallumban mozogva mutatja a kapcsolat szorosságát –, mert ez a mutató mind ordinális skálára, mind pedig eltérő nagyságrendű csoportok összehasonlítására alkalmas.

A Goodman-Kruskal-féle γ -mutatóval az egész népességben vizsgálva a roma és a magyar fiatalok iskolázottsága közötti különbség, a γ érték 0,723 volt, ami statisztikailag ugyancsak jelentős különbségnek minősül.

A szülők iskolázottsága

Miután az a tapasztalat, hogy a szülők és gyermekük iskolázottsága összefügg, – még hozzá oly módon, hogy a gyermekek iskolázottsága általában valamivel magasabb a szülei iskolai végzettségénél⁷ – ezért kézenfekvő volt annak vizsgálata, hogy ez az összefüggés a fiatalok elítéltek és szülei vonatkozásában is fennáll-e?

5. tábla

A vizsgált fiatalok magyar és roma elítéltek szüleinek megoszlása iskolai végzettség szerint*

A szülők iskolai végzettsége	A magyar	A roma	A magyar	A roma
	fiatalok elítélte apja		fiatalok elítélte anyja	
	Szám (fő)			
0 osztály	–	7	–	15
Általános iskola				
1–7 osztály	6	16	10	18
8 osztály	14	16	27	13
Szakképző, szakiskola	26	8	11	4
Középiskola	3	1	9	1
Egyetem, főiskola	5	–	2	–
<i>Összesen</i>	<i>54</i>	<i>48</i>	<i>59</i>	<i>51</i>
	Százalék			
0 osztály	–	14,6	–	29,4
Általános iskola				
1–7 osztály	11,1	33,3	16,9	35,3
8 osztály	25,9	33,3	45,8	25,5
Szakképző, szakiskola	48,1	16,7	18,6	7,8
Középiskola	5,6	2,1	15,3	2,0
Egyetem, főiskola	9,3	–	3,4	–
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Akiknél ismert volt a szülők adata.

A fiatalok elítéltek szüleinek⁸ iskolázottságát nemzetiségük szerint bemutató 5. tábla arányait összevetve a fiatalok elítéltek iskolázottsági arányaival (lásd a 4. táblát) a következő megállapításokat tehetjük. Elsőként a magyar apák és fiaik iskolázottságát vizsgálva azt látjuk, hogy a 8 osztálynál alacsonyabb iskolai végzettség az apáknál 11,1 százalék, fiaiknál ennek közel kétszerese (20,6%). Az apák 74 százaléka 8 osztályt vég-

⁷ Természetesen ez az összefüggés a gyermekek tanulmányainak befejeztével értelmezhető, ami általában 25-30 év körül van. Jelen esetben, jóllehet a vizsgált fiatalok elítéltek ennél az életkornál lényegesen fiatalabbak, iskolázottságuk mértékében nagy valószínűséggel az elkövetkező években nem várható nagyságrendi változás.

⁸ A roma elítéltek mintegy 29 százaléka az édesanyjáról és 33 százaléka (!) az édesapjáról nem tudott iskolázottsági adatot mondani. A magyar elítéltek esetében ezek az arányok: 6, illetve 14 százalék.

zett és ebből 48,1 százalékuk még szakmunkásképzőbe, szakiskolába is járt. Fiaiknak ugyan 76,2 százaléka befejezte a 8 osztályt, de közülük csak 4,8 százalék járt szakmunkás iskolába. Míg az apák 14,9 százaléka végzett középiskolát – 10 százalékuk még egyetemi, főiskolai végzettséget is szerzett, de a fiaikkal való összehasonlításban erre természetesen az életkori korlátok miatt nem térünk ki –, addig a fiaik közül mindössze 2 fő járt középiskolába. Az anyák iskolázottsága ugyan jelentősen alacsonyabb, mint gyermekeik apjának, de még ők is sokkal iskolázottabbak fiaiknál. Tehát a magyar fiatalok elítéltek iskolázottsága – még az életkori behatároltságokat is figyelembe véve – jelentősen alacsonyabb szülei iskolai végzettségénél. A megfigyelt jelenség tehát el-entmond a népesség egészében érvényes tendenciáknak, mármint annak, hogy a gyermekek iskolázottságának átlaga magasabb a szülők iskolázottsága átlagánál. A jelenség hátterében meghúzódó okok feltehetően összefüggnek a fiatalok bűnözővé válásának okaival. Ezen összefüggések feltárása azonban jelen munka kereteit meghaladja.

A fiatalok roma elítéltek édesapáinak iskolázottsága egyrészt rosszabb fiaikénál, mert 14,6 százalékuk nem járt iskolába, míg fiaik mindegyike végzett legalább néhány osztályt. Másrészt viszont iskolázottabbak, ugyanis az apák 16,7 százaléka tanult szakmát, szemben a fiaik 1,4 százalékos arányával. A mintában szereplő roma apák közül egy még középiskolai végzettséggel is rendelkezik, fiaik közül azonban egy sem járt középiskolába. (A roma fiúk és apák említett iskolázottsági arányainak értékelésekor nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy a roma fiatalok mintegy harmada nem tudott az apjáról adatot szolgáltatni.) A roma édesanyák iskolázottsága még ellentmondásosabban viszonyul fiaik iskolai végzettségéhez. Igaz, hogy 29,4 százalékuk nem járt iskolába és 35,3 százalékuk kevesebb mint 8 osztályt végzett, továbbá csak 25,5 százalékuk fejezte be a 8 osztályt, de 7,8 százalékuk szakmunkás iskolát, 1 fő pedig pedig középiskolát végzett. A roma szülők és gyermekeik iskolázottsága közötti viszony még akkor sem tekinthető azonosnak a magyar szülők és gyermekeik iskolázottságának viszonyával, ha tudjuk, hogy a romáknál generációról generációra – ha lassan is, de folyamatosan – mind magasabb az iskolázottság. Ez főként abból adódik, hogy évről évre jelentősen csökken az iskolába nem jártak aránya, az eredményesen befejezett osztályok számának lassú emelkedése mellett.

A vizsgált – roma és magyar – fiatalok elítéltek szülei által végzett osztályok száma alapján megállapítható, hogy a magyar szülők iskolázottsága szembetűnően magasabb a roma szülők iskolázottságánál. A magyar apák közel fele (48,1%) a befejezett általános iskola mellett szakmát is tanult, mintegy negyedüknek (25,9%) csak 8 általános a végzettsége, és mindössze 11,1 százalékuk végzett 1-7 osztályt. Középiskolai végzettséggel 5,6 százalékuk bír, 9,3 százalékuk egyetemre, főiskolára járt.

A magyar anyák közül – az apákhoz viszonyítva – sokkal kevesebben végeztek szakmunkásképzőt (18,6%), viszont többen jártak középiskolába (15,3%), de csak 2 fő végzett egyetemi, főiskolai tanulmányokat. Az anyák 45,8 százalékának legmagasabb iskolai végzettsége a befejezett 8 általános.

A roma szülők esetében az apák iskolázottsága jobb az anyáknál, mégpedig alapvetően azért, mert közülük csak feleannyian nem jártak iskolába (14,6%), mint feleségeik (29,4%), továbbá az apák 7,8 százalékponttal nagyobb arányban fejezték be a 8 általánost és 8,9 százalékponttal több apa szerzett szakmunkásképzői végzettséget, mint a roma anyák.

A fenti, viszonylag csekély elemszámú minta értelmezéséhez bemutatjuk a vizsgált szülői korosztálynak megfelelő 30–59 éves népesség iskolázottságát, az 1990. évi népszámlálás vonatkozó adatai alapján.

6. tábla

A 30–59 éves magyar és roma országos népesség megoszlása iskolai végzettség szerint

A szülők iskolai végzettsége	A magyar	A roma	A magyar	A roma
	30-59 éves férfi népesség		30-59 éves női népesség	
	Szám (fő)			
0 osztály	13 997	3 007	17 306	6 309
Általános iskola				
1–7 osztály	162 782	7 693	243 223	8 827
8 osztály	725 874	7 134	922 859	3 735
Szaktanárszakképző, szakiskola	753 034	1 142	491 548	226
Középiskola	261 862	143	335 956	72
Egyetem, főiskola	97 647	20	112 976	16
<i>Összesen</i>	<i>2 015 196</i>	<i>19 139</i>	<i>2 123 868</i>	<i>19 185</i>
	Százalék			
0 osztály	0,7	15,7	0,8	32,9
Általános iskola				
1–7 osztály	8,1	40,2	11,5	45,9
8 osztály	36,0	37,3	43,5	19,5
Szaktanárszakképző, szakiskola	37,4	6,0	23,1	1,2
Középiskola	13,0	0,7	15,8	0,4
Egyetem, főiskola	4,8	0,1	5,3	0,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Megjegyzés. Országos adatok az 1990. évi népszámlálás alapján.

A magyar nők e korcsoportban valamelyest iskolázottabbak, mint a magyar férfiak. Azért nem egyértelmű a kép, mert ugyan a nők e korcsoportban 0,5 százalékponttal többen jártak egyetemre, főiskolára és 2,8 százalékponttal többen középiskolába mint a férfiak, viszont 14,3 százalékponttal kevesebben végeztek közülük a 8 általános után szaktanárszakképzőt és 3,4 százalékponttal nagyobb arányban van közöttük 8 osztálynál alacsonyabb iskolai végzettségű, mint az azonos életkorú férfiak körében.

A romák esetében, amellet, hogy a férfiak jelentősen iskolázottabbak mint a nők, összességében mind a férfiak, mind a nők körében megdöbbentően alacsony az iskolázottság. A roma férfiak 15,7 százaléka, a nők 32,9 százaléka nem járt iskolába (Tehát e női korcsoport egyharmada sem írni sem olvasni nem tud!). A nők 46 százaléka, a férfiak 40,2 százaléka 1–7 osztályt végzett. A férfiak 37,3 százalékának, a nők 19,5 százalékának 8 általános a legmagasabb iskolai végzettsége. A férfiaknak 6,0, a nőknek 1,2 százaléka tanult valamilyen szakmát.

A fiatalok elítéltek szüleinek iskolázottságát és a korcsoportjuk népességbeni iskolázottsági arányait összevetve a következőket lehet kiemelni. A roma elítéltek szüleinek valamelyest magasabb az iskolázottsága, mint a megfelelő nemű és korú romák

népességbeni arányai. (Ennek kapcsán felvetődhet, hogy vajon a kedvezőbb iskolai végzettség nem annak köszönhető-e, hogy azoknak a roma anyáknak és apáknak, akikről gyermekeik nem tudtak adatot szolgáltatni (az anyák 29 százaléka, az apák 33 százaléka), az ismert szülőkénel alacsonyabb az iskolázottságuk.)

A magyar elítéltek szülei esetében már nem ilyen egyértelmű a kép: amíg ugyanis az édesanyák iskolázottsága alacsonyabb, mint népességbeni kortársaiké, addig az apák körében magasabb az 1–7 osztályt végzettek (3 százalékponttal), a szakmunkásképzőbe jártak (10,7 százalékponttal) és az egyetemet, főiskolát végzettek (4,5 százalékponttal) aránya, de kevesebb a 8 általánost végzettek (10,1 százalékponttal) és a középiskolába jártak (7,4 százalékponttal) aránya, mint a megfelelő korú férfiak országos adatai. A fentiek alapján úgy tűnik, hogy a szülők iskolázottsága – legalábbis ilyen, nem túl nagy esetszám mellett – nem tekinthető olyan tényezőnek, amely közvetlenül kapcsolatba hozható lenne a gyermekeik bűnözővé válásával.

Ezzel szemben meggyőződésünk, hogy a fiatalkori bűnözés kialakulásának feltételei között jelentős szerepe van az iskolázottság átlagosnál alacsonyabb szintjének, miként ezt a jelentős különbséget igazolják a 4. táblában bemutatott adataink. A fiatalkori bűnözés kialakulásának mérsékléséhez, – az egyik fontos tényezőként – emelni kellene a fiatalok és különösképpen a roma fiatalok iskolázottsági színvonalát.

Az iskolázottság mértékének emelkedésével, szinte azonos arányban nő az egyén munkavállalási esélye, ezáltal megélhetésének biztonsága, tervezhetősége. Másképpen és általánosabban fogalmazva: az iskolai végzettség mértéke, mint mögöttes tartalom, magában foglalja a kulturális, egészségügyi, szociális és életmódbeli ismereteket, az egyéni és társadalmi érdekérvényesítő képességet, továbbá a szeretetteljes családi miliő kialakításának képességét. A fenti tényezők kedvezőbbé válása – véleményünk szerint – csökkenti a bűnöző életmód kialakulásának kockázatát.

Neveltetés

Az összes fiatalkorú elítéltnak közel kétharmada (64,4%) csak családban, egyharmada (35,5%) hosszabb rövidebb ideig nevelőotthonban is nevelkedett. A neveltetés, nemzetiség és lakóhely szerinti megoszlásáról ad képet a 7. tábla, ahol figyelemreméltó, hogy a magyar elítéltek mintegy négyötöde (79,4%) csak családban, míg 21,6 százaléka nevelőotthonban is nevelkedett.

A roma fiatalkorúaknak valamelyest több mint a fele (51,4%) nevelkedett családban és 48,6 százaléka nevelkedett nevelőotthonban is.

Az 1990. évi népszámlálás [2] adatai szerint a 15–19 éves fiúk 12,4 százaléka volt intézeti háztartásban élő. Ez a szám azonban magában foglalja a nevelőotthonokban elhelyezetteken kívül, a kollégiumokban, bentlakásos iskolában lakó és tanuló diákokat (e két utóbbi csoport teszi ki az arányszám döntő többségét) és az értelmi vagy testi fogyatékoság miatt egészségügyi intézetekben elhelyezetteket is.

Egy másik országos adatforrás szerint⁹ [13] a 14–18 évesek korcsoportjából 1,26 százalék volt 1990. évben nevelőotthonban (gyermek- és ifjúságvédő intézetekben) elhelyezve.

⁹ Az idézett kiadvány említett adata a Gyermek- és Ifjúságvédő Intézetekben elhelyezett, 14–18 éves korcsoport mindkét neméről együtt ad számot.

7. tábla

A vizsgált fiatalok elítéltek megoszlása nemzetiségük és neveltetésük szerint

Állandó lakóhely	Magyar			Roma			Összesen		
	családban	intézetben	együtt	családban	intézetben	együtt	családban	intézetben	együtt
	nevelkedett			nevelkedett			nevelkedett		
	Szám (fő)								
Nagyváros	14	4	18	4	9	13	18	13	31
Város	19	5	24	11	15	26	30	20	50
Község	17	4	21	22	11	33	39	15	54
<i>Összesen</i>	<i>50</i>	<i>13</i>	<i>63</i>	<i>37</i>	<i>35</i>	<i>72</i>	<i>87</i>	<i>48</i>	<i>135</i>
	Százalék								
Nagyváros	77,8	22,2	100,0	30,8	69,2	100,0	58,1	41,9	100,0
Város	79,2	20,8	100,0	42,3	57,7	100,0	60,0	40,0	100,0
Község	81,0	19,0	100,0	66,7	33,3	100,0	72,2	27,8	100,0
<i>Összesen</i>	<i>79,4</i>	<i>20,6</i>	<i>100,0</i>	<i>51,4</i>	<i>48,6</i>	<i>100,0</i>	<i>64,4</i>	<i>35,6</i>	<i>100,0</i>

Ezekhez a népességi adatokhoz hasonlítva még a magyar fiatalok elítéltek 21,6 százalékos nevelőotthoni neveltetési aránya is igen magas, nem szólva a roma fiatalok 48,6 százalékos – megdöbbentő – arányáról. Mindezek alapján valószínűsíthető a nevelőotthoni elhelyezés szerepe a fiatalok bűnözővé válásában. Az intézeti neveltetés hatása – véleményünk szerint – tulajdonképpen mintegy hiányjelenség érvényesül. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a meleg, szeretetteljes családi környezetnek abban van különleges jelentősége a gyermek, majd az ifjú életében, hogy biztos lelki támaszt, a többség számára elfogadott hagyományos erkölcsi értékrendet és iránymutatást ad, esetenként meglehetősen szerény, de rendezett anyagi háttérrel. Az intézetben nevelkedő fiataloknál, de még azoknál a családban nevelkedőknél is, ahol a családi légkör távol áll a fent leírt ideáltól, érvényesül az említett hiányjelenség. Ennek következtében az ilyen fiatal esetenként egyedül, de gyakrabban a hozzá hasonló körülmények között felnővőkkel – akik reális, megvalósítható életcél nélkül, lényegében máról holnapra élnek – szinte szükségszerűen kerül kapcsolatba a deviancia, a bűnözés világával.

A fiatalok elítéltek családban, vagy intézetben való neveltetésének településtípus szerinti megoszlását vizsgálva a magyar elítéltek esetében nem figyelhető meg jelentős különbség attól függően, hogy községben, városban vagy nagyvárosban élnek (lásd a 7. táblát). A roma fiatalok elítéltek közül a csekélyszámú nagyvárosban lakóknak csak alig harmada (30,8%) él családban, a városiak 42,3 százaléka, a legnagyobb létszámú csoport, a községben lakók többsége (66,7%) csak családban nevelkedett.

Életkor

Miután annak pontos megállapítása, hogy a fiatalok elítéltek a bűncselekmény elkövetésekor hány évesek voltak, módszertani okok miatt gyakran nehézségekbe ütközik, így az életkor vizsgálatánál az elítéléskori életkort vettük figyelembe.¹⁰ A fiatalok el-

¹⁰ Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy a fiatalok elítéltek az általunk megadott életkornál a bűncselekmény elkövetésekor valójában néhány héttel, esetenként néhány hónappal fiatalabbak voltak.

ítéltek bűncselekményfajtánkénti életkormegoszlását mutatja be a 8. tábla. Az összes bűncselekmény harmadát (33,6%) 14–16 éves kor között követték el. 17 éves korban történt a legtöbb bűncselekmény (40,9%), a bűncselekmények fennmaradó negyed részét 18–19 évesen követték el. A táblában bűncselekményfajtánkénti csoportok szerint kerül bemutatásra, hogy a fiatalok hány évesek voltak az elítélésükkor. A gyilkosságok közel felét (47,1 százalékot) 14–16 évesen követték el. A fennmaradó kilenc gyilkosságból ötöt (29,4%) a 17 évesek, négyet (23,5%) a 18–19 évesek követték el. A rablások korcsoportonkénti gyakorisági sorrendje az előzőkkel közel azonos, csak az arányok némileg módosultak: 37,7, 34,8 és 27,5 százalék. Nemi erőszakot ugyanannyian követték el 14–16 évesen, mint 17 éves korban (41,2%). A további bűncselekmények – lopás, súlyos testi sértés, valamint az egyéb kategória – több mint felét 17 éves korban követték el.

8. tábla

A vizsgált fiatalok elítéltek megoszlása a bűncselekményfajtája és elítélés kori életkoruk szerint

A bűncselekmény fajtája	14–16	17	18–19	Együtt
	éves bűnözők			
	Fő			
Gyilkosság	8	5	4	17
Rablás	26	24	19	69
Nemi erőszak	7	7	3	17
Lopás	6	18	10	34
Súlyos testi sértés és egyéb bűncselekmény	3	7	2	12
<i>Együtt</i>	<i>50</i>	<i>61</i>	<i>38</i>	<i>149</i>
	Százalék			
Gyilkosság	16,0	8,2	10,5	11,4
Rablás	52,0	39,3	50,0	46,3
Nemi erőszak	14,0	11,5	7,9	11,4
Lopás	12,0	29,5	26,3	22,8
Súlyos testi sértés és egyéb bűncselekmény	6,0	11,5	5,3	8,1
<i>Együtt</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
	Százalék			
Gyilkosság	47,1	29,4	23,5	100,0
Rablás	37,7	34,8	27,5	100,0
Nemi erőszak	41,2	41,2	17,6	100,0
Lopás	17,6	52,9	29,4	100,0
Súlyos testi sértés és egyéb bűncselekmény	25,0	58,3	16,7	100,0
<i>Együtt</i>	<i>33,6</i>	<i>40,9</i>	<i>25,5</i>	<i>100,0</i>

A legsúlyosabb bűncselekmények életkor szerinti megoszlásának fenti alakulásában feltehetően szerepet játszik egyrészt az, hogy a 14–16 évesek, de még a 17 évesek is, az elkövetéssel, vagy adott esetben a bűncselekmény – a „balhé” – vállalásával az idősebb társaik előtt akarnak rangot, tekintélyt szerezni. Másrészt tapasztalatlanságuk miatt, vélhetően az idősebbeknél kevésbé mérlegelik tetteik várható következményeit.

Testfejlettség

A következőkben arról adunk – csupán vázlatos – képet, hogy miképpen alakul a fiatalok elítéltek testfejlettsége a hasonló korú fiatalok országos adataihoz viszonyítva. A testfejlettség mértékéről legegyszerűbben a testmagasság- és a testtömegadatok alapján lehet tájékozódni.

A fiatalok elítéltek életkor szerinti testtömeg- és testmagasságátlagainak alakulása kerül bemutatásra a 9. táblában, egyrészt a magyar országos keresztmetszeti növekedés-vizsgálat referenciaátlagaihoz [3], másrészt – mivel a 20 éves fiatalokról országos adat csak az egyetemi hallgatók körében végzett vizsgálatokból [4] érhető el – az egyetemi hallgatók testmagasság- és testtömegátlagaihoz viszonyítva.

9. tábla

A vizsgált fiatalok elítéltek életkor szerinti testmagasság- és testtömegátlagai és az országos testmagasság- és testtömegátlagok

Életkor (éves)	Országos keresztmetszeti növekedésvizsgálat [11]			Egyetemi hallgatók vizsgálata [12]			Fiatalok elítéltek					
							magyar			roma		
	<i>n</i>	átlag	szórás	<i>n</i>	átlag	szórás	<i>n</i>	átlag	szórás	<i>n</i>	átlag	szórás
	Testmagasság											
17	758	65,5	9,6	–	–	–	6	63,2	9,0	9	65,1	12,1
18	436	67,6	9,8	–	–	–	9	69,1	11,1	23	61,9	6,4
19	–	–	–	–	–	–	23	65,4	6,7	19	64,7	9,6
20	–	–	–	457	70,5	9,6	17	71,2	10,6	13	61,2	8,3
21	–	–	–	–	–	–	6	69,8	5,1	4	68,2	9,2
	Testtömeg											
17	758	174,4	7,1	–	–	–	6	168,5	9,5	9	169,0	8,7
18	436	175,6	6,9	–	–	–	9	177,9	10,4	23	166,3	5,3
19	–	–	–	–	–	–	23	173,2	6,2	19	167,5	5,4
20	–	–	–	457	177,8	6,5	17	171,4	6,4	13	166,4	6,8
21	–	–	–	–	–	–	6	175,5	6,9	4	171,3	6,3

Elsőként a magyar és a roma fiatalok elítéltek testtömegátlagai közötti különbséget vizsgálva életkoronként (lásd a 9. táblát) a következő megállapításokat tehetjük. Jóllehet a 17 éves korúak kivételével minden életkorban nagyobb a magyar elítéltek testtömegátlagja, az átlagok közötti eltéréseket vizsgálva csak a 20 éveseknél minősül statisztikailag jelentősen nagyobbak a magyar fiatalok testtömegátlagja a romákénál.

A 17 és a 18 éves fiatalok elítéltek testtömegátlagait az országos referenciaátlagokkal összevetve megállapítható, hogy csak az országos átlagtól 5,7 kilogrammal kisebb testtömegátlagú roma fiatalok esetében minősül az átlagok közötti eltérés jelentősnek.

A 20 éves egyetemi hallgatók testtömegátlagja a 20 éves magyar fiatalok elítéltek testtömegátlagánál valamelyest kisebb, de ez az eltérés statisztikailag nem jelentős. A 20 éves roma fiatalok elítéltek testtömegátlagja 9,3 kilogrammal kisebb a hasonló korú egyetemi hallgatók testtömegátlagánál, ez a különbség már jelentős.

A roma és a magyar fiatalok elítéltek testmagasságátlagai közötti eltérést vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a 17 évesek kivételével – ahol a roma elítéltek 0,5 centiméterrel

magasabbak a magyaroknál – a többi vizsgált életkorban jelentősen nagyobb a magyar elítéltek testmagasságátalaga (4,2 centimétertől 11,6 centiméter az átlagok közötti eltérés). A látszólag jelentős eltérés csak 18 és 19 éves korban bizonyul statisztikailag is szignifikánsnak.

Az országos keresztmetszeti növekedésvizsgálatban a 17 éves korú ifjak termetátalaga mind a 17 éves magyar, mind pedig a roma elítéltek termetátalagánál nagyobb (5,9 és 5,4 centiméterrel) ez a látszólag nem kis különbség azonban a nagy szórás miatt statisztikailag nem minősül szignifikánsnak.

A 18 éveseknél a magyar fiatalok elítéltek testmagasságátalaga 2,3 centiméterrel nagyobb az országos átlagnál, ez az eltérés azonban statisztikailag nem jelentős. Ezzel szemben a 18 éves országos átlagnál a roma elítéltek 9,3 centiméterrel kisebbek, ez a különbség statisztikailag már lényeges különbségnek minősül.

A 20 éves egyetemi hallgatók testmagasságátalaga a magyar elítéltek testmagasságátalagánál 6,4 centiméterrel, a roma elítéltek magasságátalagánál 11,4 centiméterrel nagyobb. Ez a különbség mindkét esetben számottevő.

Összegezve a fiatalok elítéltek testfejlettségi vizsgálatának eredményeit, megállapíthatjuk, hogy a tápláltságuk életkoruknak jól megfelel, ami feltehetően – az adott helyzetükkel összefüggően – a börtönbeli kiegyensúlyozott táplálkozási viszonyainak, a szigorú napirendhez kötött életmódjuknak is köszönhető.

Az országos referenciaátlagnál alacsonyabb testmagasságuk összességében egyrészt azzal magyarázható, hogy életük folyamán az átlagosnál kedvezőtlenebb szocio-ökonomiai helyzetük nem teremtett kedvező feltételt a genetikailag esetleg adott növekedési lehetőségek megvalósulásához. Mindehhez – a roma fiatalok elítéltek esetében – nyilván genetikai tényezők is közrejátszanak. Itt a feltételezett indiai származásukra kell gondolni, és ennek kapcsán arra, hogy az Indiában élő népelemek testméretátlagai már születéskor kisebbek a megfelelő európai átlagoknál [7].

Dohányzás

A fiatalok elítélteknél vizsgált egészségkárosító hatások közül jelen feldolgozásban csak a dohányzással foglalkozunk. A vizsgálatba bevont 135 fiatalok elítélte közül 123 (91,1%) dohányzik rendszeresen (lásd a 10. táblát). (Csupán kevesebb mint 9 százalék a nem dohányzó!) A rendszeresen dohányzó elítéltek közel 10 százaléka már 8 éves korban – néhány esetben még korábban – kezdett cigarettázni. A városban lakóknak csak 6,5 százaléka, míg a községekben lakóknak 12,0 százaléka kezdte ebben az életkorban a rendszeres dohányzást. A rendszeresen dohányzó fiatalok elítélteknek mintegy ötöde (21,1 százaléka) már 9–12 év között dohányzott. Ebben a korcsoportban a legkisebb aránnyal szereplő nagyvárosi (18,5%) és a legnagyobb aránnyal képviselt községi (22,0%) fiatalok között mindössze 3,5 százalékpont a különbség. A 13–15 éves korcsoportban a dohányzó fiatalok közel 40 százaléka vált a szenvedély rabjává. A nagyvárosi fiataloknak több mint a fele (51,9 százaléka) ebben az életkorban vált rendszeres dohányzóvá. A városi fiatalok 37 százaléka, a községben lakók 32 százaléka 9–12 éves korától dohányzik rendszeresen. A városi és községi fiatalok elítéltek 65 százaléka, míg a nagyvárosban lakók 81,5 százaléka 16 éves kora betöltése előtt már rendszeresen dohányzott.

10. tábla

A vizsgált fiatalok elítéltek megoszlása a lakóhely típusa és a rendszeres dohányzásuk kezdete szerint

Lakóhely	–8		9–12		13–15		16–18		Együtt	
	éves kortól rendszeresen dohányzik									
	szám	százalék	szám	százalék	szám	százalék	szám	százalék	szám	százalék
Nagyváros	3	11,1	5	18,5	14	51,9	5	18,5	27	100,0
Város	3	6,5	10	21,7	17	37,0	16	34,8	46	100,0
Község	6	12,0	11	22,0	16	32,0	17	34,0	50	100,0
<i>Együtt</i>	<i>12</i>	<i>9,8</i>	<i>26</i>	<i>21,1</i>	<i>47</i>	<i>38,2</i>	<i>38</i>	<i>30,9</i>	<i>123</i>	<i>100,0</i>

*

A vizsgálat itt bemutatott első eredményei is alátámasztják a szerzők azon meggyőződését, hogy a fiatalok bűnözés kialakulásának mérsékléséhez – az egyik fontos tényezőként – emelni kellene a fiatalok és különösképpen a roma fiatalok iskolázottsági színvonalát. Az iskolázottság mértékének emelkedésével, szinte azonos arányban nő az egyén munkavállalási esélye, ezáltal a megélhetésének biztonsága, tervezhetősége. Másrészt fogalmazva: az iskolai végzettség mértéke mint mögöttes tartalom, magában foglalja a kulturális, egészségügyi, szociális és életmódbeli ismereteket, az egyéni és társadalmi érdekérvényesítő képességet, továbbá a szeretetteljes családi környezet kialakításának képességét is. A másik fontos tényező – megítélésünk szerint és a vizsgálat eredményei alapján is – a szeretetteljes, kiegyensúlyozott családi légkörben való nevelkedés. Mindezek összességében – a szerzők meggyőződése szerint – növelik a fiatalok bűnözés elkerülhetőségének esélyét.

IRODALOM

- [1] Az MSZMP Központi Bizottsága Politikai Bizottságának Határozata A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról (1961. június 20.) – *Megjelent: A Magyar Szocialista Munkáspárt Határozatai és Dokumentumai 1956–1962. Az MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1973. 519–523. old.*
- [2] Az 1990. évi Népszámlálás 27. Demográfiai adatok I. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1993. 368 old.
- [3] *Eiben, O. G. – Barabás, A. – Pantó, É.: The Hungarian National Growth Study I. Humanbiologia Budapestiensis 21. 1991. 123 old.*
- [4] *Gyenis, G.: Continuing positive growth changes in height and weight of Hungarian university students. Annals of Human Biology. 1997. évi 5. sz. 457–479. old.*
- [5] *Herrmann Antal: A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Magyar Statisztikai Közlemények. IX. köt. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1895. 140 old.*
- [6] *Hunyadi László – Mundruczó György – Vita László: Statisztika. Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Aula Kiadó. Budapest. 1996. 883 old.*
- [7] *Joubert Kálmán: Az újszülöttek fejlettségének szocio-demográfiai összefüggései. Statisztikai Szemle. 1990. évi 11. sz. 857–868. old.*
- [8] *Juvancz Iréneusz – Paksy András: Orvosi biometria. Medicina Könyvkiadó. Budapest. 1982. 420 old.*
- [9] *Kemény István: Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról. MTA Szociológiai Kutató Intézet. Budapest. 1976. 291 old.*
- [10] *Mészáros Árpád – Fóti János: A cigány népesség jellemzői Magyarországon. Statisztikai Szemle. 1996. évi 11. sz. 908–929. old.*
- [11] *Mundruczó György: A minőségi ismérvek közötti kapcsolatok vizsgálata (I–II.) Statisztikai Szemle. 1982. évi 6. sz. 635–648. old. és 7. sz. 730–737 old.*
- [12] *Tájékoztató a bűnözésről 1995. év. BM Adatfeldolgozó Hivatal és a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztály. Budapest. 1996. 76 old.*
- [13] *Tájékoztató a család, gyermek- és ifjúságvédelemről (1996. év). Népjelölti Minisztérium. Budapest. 1997. 60 old.*

TÁRGYSZÓ: Fiatalok bűnözés. Iskolázottság. Neveltetés. Testmagasságátlag.

SUMMARY

The authors are publishing the first findings of the research program on Juvenile Convicts' Biological, Health and Demographic Study, carried out in a prison for juvenile men at Tököl, between 1987–1990. Juveniles with sentence of imprisonment for more than two years were included in the sample of the study. The participation was voluntary.

135 juvenile convicts' juristic, health, demographic, humanbiologic and psychiatric data were collected. From the huge amount of data the followings were selected for the current report: settlement type of the juvenile convict's residence, type of crime committed, nationality, education, age at the time of conviction, parents' education, the convict's upbringing, regular smoking, body development.

47 per cent of convicts declared themselves Hungarian and 53 per cent Gypsy. It can be stated that there is no typical difference in the distributions of the convicted crimes by nationality. According to its importance, education of juvenile convicts is analysed in details. As regards the data 90 per cent of the juvenile convicts smoke regularly.

Examining the relation between the age at conviction and the type of crime it can be stated, that almost the half of homicides and 40 per cent of robberies and rapes, respectively, were committed at the age of 14–16 years.

Juvenile convicts' body mass well corresponds to the national average of those at the same age, however, their mean body height is considerably lower than the national value.

The first findings of the study support the authors' belief, that as one of the most important factors, educational level should be increased among the youth, especially among Gypsies in order to restraint delinquency of juveniles. Rising educational level the chance of finding a job is increasing almost at the same rate, and consequently, living security will improve. Another important factor in prevention of juvenile delinquency, according to the findings of the study, is the upbringing in a loving family atmosphere.

LATENS FEJLETTSÉG – A FELZÁRKÓZÁS „STARTVONALA”

DR. KOZMA FERENC

A történelem tapasztalatai szerint a felzárkózás sikerét rendszerint nemzetközi gazdasági vagy politikai „szerencse” – kivételesen kedvező események – kísérték, ám ha ezek a „szerencsék” kitörésre felkészületlen társadalmat értek, rendszerint kihasználatlanok maradtak. A felzárkózásra intellektuálisan felkészült társadalmat talált a történelmi szerencse Svájcban a XIX. század első felében, a skandináv országokban a XIX. század második felében, Japánban a XX. század hajnalán és Finnországban, valamint Ausztriában a XX. század közepén. Csaknem eredmény nélkül ment végbe a '70-es évek nagy árforradalma az általa leginkább kedvezményezett olajországok szempontjából: nem tudtak igazán fejlődésbe lendülni.

Létezik tehát a társadalomnak olyan állapota, amelyben az emberekre jutó anyagi értékek még szerények: kicsi a felhalmozott vagyon, kevés a fajlagos jövedelem, alacsony a fogyasztás színvonala, ugyanakkor a társadalom jelentős intellektuális, kulturális értékeket mondhat magáénak. Ez a külsőséges jelet nélkülöző fejlettség azonban képessé teszi az adott társadalmat arra, hogy alkalomadtán észrevegye a történelmi szerencse közeledtét, felkészüljön a reagálásra, helyesen reagáljon és okosan gazdálkodjék e szerencsés szakasz eredményeivel. Másik oldalról: ez a társadalom a történelmi traumákat képes viszonylag ép lelkiállapotban túlélni, meglévő javainak lehető legnagyobb hányadát átmenteni, a vész eltávoztával talpra állni és rövid idő alatt, valamint racionálisan újjászervezni életét, felépíteni a leromboltakat.

A társadalomnak ezt az anyagiakban még szegény, emberi értékekben már gazdag állapotát nevezem *latens fejlettségnek*.

A jelenség igen közel áll ahhoz, amit a század elején *Max Weber* „protestáns erkölcsiségként” ismert fel és írt le. Weber éles szemmel észrevette, hogy a polgárosodás és a modernizálódás gyorsabban, akadálytalanabban, kitérőktől mentesebben ment végbe azokban a társadalmakban, amelyek életüket a protestáns kereszténység szabályai szerint rendezték be: dolgozók, takarékosok, puritánok, rendszeretők, kalkulálók, egyéni jogaikhoz ragaszkodók. Ezek a társadalmak intenzívebben dolgoznak, megbízható minőséget produkálnak, előnyben részesítik a szolid emberi kapcsolatokat a kalandorságokkal szemben, gondolataik, törekvéseik és tetteik kiszámíthatók, noha önérdelvezéreltek. Valóban, ezek az egyéni és társadalmi erények jóval tömegesebben jellemzők a protestáns szellemiségű társadalmakra, mint a kereszténység egyéb irányzataira, noha a XIX. szá-

zadban és azóta is a fejlett európai társadalmakban bizonyos kiegyenlítődés is tapasztalható e tekintetben. Továbbá, amióta a Távols-Kelet országai is az euro-atlanti értelemben vett civilizáció átvételének útjára léptek, feltűnően hasonló jegyeket mutatnak, mint a XVII–XVIII. század Európájának és Észak-Amerikájának protestáns társadalmi. Valószínű, hogy a weberi logikát fordítva kell értelmeznünk: egy társadalom nem azért rendelkezik fokozott felzárkózási képességgel, mert szellemileg protestáns irányultságú, hanem történelme folyamán összegyűjtött bizonyos intellektuális tőkét, ez latensen megérellelte a polgárisodás („középosztályosodás”) feltételeit s egyben serkentő erővé vált arra, hogy a társadalom gyorsított ütemben meginduljon a polgárosodás/modernizálódás útján.

Amennyiben az adott uralkodó világszemlélet fékezően hatott erre a felpezsdülésre, vagy az adott ideológia egyben olyan politikai függést hordott magában, amely ellenállt a polgárosodás/modernizálódás felgyorsításának – a társadalom elszakította köldökzsinórját e retrográd erőktől. Ez a történelmi logika világosan tettenérhető a kora újkori Anglia, Hollandia, Svájc és Észak-Németország magatartásában, de beszivárgott Skandináviába is, valamint Magyarországnak azon – főleg keleti – régióiba, ahová nem ért el az ellenreformáció hatalma. De ugyanígy tetten érhető a konfucianizmus-taoizmus-buddhizmus sajátos „köztudat-temperáló” hatása a távol-keleti modernizációk során is: itt különösképpen a munkaerő, valamint a kooperációs készség fejlett volta, továbbá a társadalmi fejlődés érdekében hozandó többgenerációs fogyasztási áldozatok (teljesítmény-visszatartás nélküli!) elfogadása az, amely szembenítően könnyítette a térség modernizálódását. Távols-Keleten tehát messzemenően nem azok a társadalmi reflexek dolgoztak, mint a protestáns Európában, vagy Észak-Amerikában – ám a hatásuk mégis párhuzamba állítható. Vagyis a latens fejlettség éppúgy nem bújtatható „egyenruhába”, mint a világ többi jelensége.

Az „euro-atlanti alfaj” akkor fejtette ki a legkedvezőbb hatást, amikor az egyéni szorgalom, kulturáltság, takarékoság, puritánság stb. még hatékonyan volt alkalmazható a felhalmozás terén: az így összekuporgatható tőke elegendő nagyságú volt ahhoz, hogy élet- és felhalmozóképes vállalkozások jöjjenek létre; tehát, gyakorlatilag a XIX. század végéig. A XX. század folyamán egyetlen olyan kitörésnek sem lehattünk tanúi Európában, amelynek alapvető motorja a latens fejlettség, s emellett a fentebb említett történelmi szerencse csak kiegészítő, gyorsító szerepet játszott volna. Az osztrák és a finn kitörést lehetetlen lett volna véghez vinni, ha azok nem támaszkodnak a második világháború után kialakult sajátos európai politikai helyzetre, s ebben a két ország erősen felértékelődött geopolitikai szerepére. Igaz – ha Ausztria és Finnország teljesen híján van a kitöréshez szükséges intellektuális energiának – a „gazdasági csoda” minden valószínűség szerint elmarad.

A „távols-keleti alfaj” viszont éppen akkor tudott ideálisan hatni, amikor a gazdasági életet eluralta a nagy szervezetek életképessége, az egyén, a vállalat és maga az állam is hatalmas szolgáltató–ellátó hálózatok textúráiba bonyolódott bele és ezek használata nélkül már életképtelennek bizonyult: vagyis hatványozott mértékben létrejött az a helyzet, amely a keleti társadalmakban annakidején az ún. „ázsiai termelési módot” létrehívta (a nagy öntözrendszerektől való mindenoldalú függésen keresztül!). Az a reflexrendszer, amely Kelet-Ázsiában immár ötezer éve beívódott az emberek és embercsoportok agyába, idegeibe, törekvéseibe és szervezeteibe természetesebbnek találta a XX. század má-

sodik felének termelőerőihöz való alkalmazkodást, mint a szabad germán, vagy kelta harcosszellemi örökségében, valamint génjeiben a Római Birodalom oltárra emelt egoizmusával felnevelkedett „fehér ember”. A távol-keleti „gazdasági csodákban” is szerepet játszottak természetesen a történelmi esélyek, a siker oroszlánrésze azonban elvitathatatlanul a kitörési szükségletekkel adekvát kultúrák hatásának köszönhető.

I.

Bizonyos vagyok benne, hogy az Olvasó érzékeli a szegény országokban azt a társadalmi állapotot, amely, egészében véve vagy jelen van – és akkor beszélhetünk erről a latens fejlettségről, – vagy csak félig-meddig van jelen, akkor már csak feltételesen konstatáljuk e szükséges hatóerő meglétét; vagy pedig nem található meg jellemzőként a társadalomban, s ekkor nem beszélhetünk latens fejlettségről. A köztudatban számos „indikátor” ismeretes az emberek pontosságától, megbízhatóságától a nyilvános illemhelyek tisztaságáig bezárólag. Ezek egytől-egyik igen jó megfigyelésre vallanak: valóban az adott társadalom emberének, netán intézményének kultúráltságáról árulkodnak. Olybá kell vennünk őket, mint az időjárásra vonatkozó népi megfigyeléseket.

Ha mégis elszánom magam az ismertetőjegyek rendszerezésére, azt nem szórszálhasogatás kedvéért teszem, hanem azért, mert pregnáns gazdaság- és társadalompolitikai stílusváltásra kívánok a tanulmány végén javaslatot tenni és ilyen szemléletben mégis csak kevés a pályaudvari vécék áporodottsági együtthatójával mint mutatóval operálni.

A latens fejlettség, azt hiszem, végül is nem kvantifikálható: ahhoz túl komplex jelenség és túl sok olyan eleme van, amelynek a leghozzávetőlegesebb kvantifikálása sem lehetséges. Persze vannak olyan elemei, amelyek kifejezhetők – „így-úgy” – mutatókkal: de ezek nem megbízhatók. Nemcsak a statisztikai adatszolgáltatás ismert korlátai miatt, hanem főként azért is, mert az adatok csak a „mennyi” kérdésre tudnak – sui generis – választ adni, a „milyen” és a „mi van mögötte” kérdésekre süketek és némák. Márpedig a latens fejlettség éppen attól „latens” és „fejlettség”, hogy annak ellenére létezik, hogy a „mennyi” kérdésre a mutatók nagy része azt válaszolja, hogy „kevés”, „kicsi”, „szegényes”.

A statisztikának nem az a dolga, hogy bevilágítson egy XIX. századbeli svéd paraszt agyába, vagy egy XX. századbeli koreai gyári munkás, netán menedzser tudatának mélyére. Ki tudja mutatni, hogy egy ország lakosságának mekkora hányada analfabéta és mekkora a diplomások aránya, de nem válaszol arra a teljesen magától értetődő kérdésre, hogy szorgalmasak-e, rendszeretők-e az analfabéták és kreatív jellegű-e a diplomások szakértelme. Márpedig a latens fejlettség csirái ott mozoghatnak a józan életvitelű szorgalmas analfabéták fejében és kezében, s a látszat ellenére sem beszélhetünk latens fejlettségről ott, ahol a különböző szakmai ismereteket tanúsító oklevelek mögött silány tudás rejtezik, netán diplomával a zsebükben tömegek lumpenizálódnak vagy korrumpálódnak.

Mindezek tudatában is meg kell kísérelnünk valamiféle, legalább minimális egzaktágú felmérést. Ebbe bele fognak kerülni a statisztika adatai is, meg a megfigyelő szakemberek megfigyeléseinek, józan élettapasztalatainak többé-kevésbé „digitalizált” ítéletalkotásai is. Ezek mind kitűnő alapanyagok, feltéve, hogy nem ámítjuk magunkat azzal, hogy a „mennyi”, az egyben kifejezi a „milyen” is meg azt is, hogy „mi van mögötte”.

II.

Az ember, illetve a társadalom fejlettsége két, egyenlő értékű oldalról világítható meg. Egyfelől az ember, illetve a társadalom megteremti életfeltételeit, másfelől pedig éli a maga életét. Tudatosan nem használom a „termelés” és „fogyasztás” kifejezéseket: ezek ugyanis egyértelműen mikro- és makroökonómiai tevékenységre szűkítik be azt a hallatlanul sokoldalú tevékenységet, amelyet a homo sapiens végez e földön. Márpedig ez a mikro- és makroökonómiai tevékenység át-, meg át van szöve gazdaságilag értelmezhetetlen elemekkel, mint ahogyan az élet minden mozzanatának is vannak gazdaságilag értelmezhető oldalai.

Az ember fejlettsége megnyilvánul abban is, hogyan teremti meg létének feltételeit, de abban is, hogyan rendezi be ezt az életet, mire használja azokat a javakat, amelyeket ilyen-olyan munkával létrehozott.

Az életfeltételeket létrehozó ember lehet *a)* különböző fokon képzett; *b)* különböző fokon szocializált a gazdasági folyamatokban; *c)* különböző módon „hozáálló” a tevékenységét illetően. A társadalom persze nem klónozott tudatú emberekből tevődik össze, minden tagjának mindhárom ismérv szempontjából való helyzete teljesen egyéni, akár az ujjlenyomata, vagy a génállománya. A fejlettség ezeknek az egyéni tulajdonság-csoportoknak tendenciaszerű megjelenései a társadalom arculatában. Ugyanez vonatkozik az emberre, mint a maga életét valamilyen módon élő egyénre, a kisközösségre, a nemzetre. Ez az élet csak igen erős megszorítások mellett fogható fel valamilyen „fogyasztási kvantumként”. Mint már említettem, a fejlettség latens mivolta éppen abban nyilvánul meg, hogy ez a kvantum szerény, abszolút mértékét tekintve is, és különösképpen szerény az egyénből, vagy a társadalomból kihozható teljesítmény-potenciálhoz képest. (Ha ugyanis ehhez az utóbbihoz képest a fogyasztási szint makacsul magas volna és tendenciájában emelkedést mutatna, mindenről lehetne beszélni, csak latens fejlettségről nem, vagyis az ember fejlettségét nem az általa igénybe vett termékek–szolgáltatások volume-ne szabja meg, hanem azok az értékek, amelyeknek alapján az életét berendezi ide értve, többek között, a fogyasztását is.) A latens fejlettség csalahatatlan jele az, ha a társadalom élete három alapelv körül szerveződik meg, épül fel: az egészség, a kultúra és a kooperativitás-versengés körül. Természetesen egészségen nemcsak (talán nem is elsősorban) a hagyományos gyógyító folyamatot, annak intézményeit és minőségét értem, hanem az egész életnek azt az oldalát, amely az embert mint biológiai lényt fenntartja, karbantartja és „javítja”. Tehát az ételmezési, öltözködési és lakásviszonyokat is, a környezetvédelmet is, a munka- és lakóhelyi higiéniai körülményeket is stb. Nincs az életünknek olyan vonatkozása, amelynek egyik oldala ne fizikai létünkre való vigyázás, avagy annak rombolása és kockáztatása volna. Ugyanez vonatkozik a kultúrára, amely nem egyszerűen oktatás, képzés, esztétika stb., hanem az egész életnek azt az oldalát, amely képessé tesz bennünket társadalmi feladataink tisztas megoldására és egyben alkalmassá tesz az emberi együttélésre. A kooperativitás és versengés együttélése egyéni tudatunkban és társadalmi értékeinkben akkor mutatja a fejlettség magas fokát, ha eredőjük egy magas fokú toleranciában jut kifejezésre.

„Digitalizálni” csak az életfeltételeket megteremtő oldalt lehet, mint említettem, azt sem minden veszély nélkül. Azt, hogy hány fokozatot kreálunk és milyen szempontok szerint, részben a stratégiai szükségletek szabják meg, részben a tudásanyaggal dolgozó

ember agyberendezése, ízlése. Az alábbi klasszifikációt tehát az Olvasó ne tekintse semmiféle „kanonizált” igazságnak, e sorok írójának szemüvegén át nézve próbálja áttekinteni a magyar társadalmi–gazdasági stratégia tennivalóit.

a) Ami az *iskolázottságot* (képzettségi színvonalat) illeti, a csoportok képzésénél megpróbáltam némileg közelíteni a „milyen” szempontját, tisztában lévén azzal, hogy így a kategóriák kvantifikálását teszem csaknem lehetetlenné. Ezek szerint:

– a legelső fokon az a csoport áll, amelynek tagjai mindenféle alapos képzettséget nélkülöznek, maximális tudásanyaguk az írás, olvasás, némi számolás, némi – rendszerint kusza – eligazodás a társadalom azon szűk szektorában, amelyben életüket leélik. Itt a latens fejlettség állapota felé mutató réteg az, amelyik nem tekinthető félanalfabétának, ám ha a fizikai dolgozók tömegének ez a réteg a jelentős hányadát – úgy 30-50 százalékát – adja, még akkor sem beszélhetünk, legalábbis a XX. század végén, latens fejlettségről, ha e tömeg nagy része a stabil alapműveltségük sorait gyarapítja;

– a második fokozatnak már van valami szakmai támpontja, egy néhány napos, vagy hetes betanítás, amely rendszerint mechanikus, lélektelen, intellektuális szempontból érdektelen munka elvégzésére teszi alkalmassá. A dolog természetéből adódóan ez az ismeret nem számít „szakmának”. Ahhoz kevés, hogy egy adott körön belül stabilizálja az embert és ezáltal valamelyes, szerzett szakmai tapasztalatra tegyen szert, de ahhoz is kevés, hogy kitűnő „fregoli” munkaerővé tegye birtokosát. A latens fejlettség szempontjából csak annyival több a jelentősége, mint az első kategóriának, hogy bizonyos kiutat jelent az egyáltalán nem képzetek körében valamiféle szerény felemelkedés, stabilizálódás felé;

– a harmadik fokozat még mindig nem a szó szoros értelmében vett „szakembereké” – hanem az olyan, igényesebb betanított munkaerőé, aki mintegy félúton van a segédmunka és a szakmunka végzési képesség között. A magasan fejlett társadalmakban a szakképesítés nélküliek nagy része ebbe a kategóriába tartozik, a latensen fejlettek ugyancsak gazdagok az intelligens betanított munkaerőben, ám az előző két kategória még „nyomasztó kisebbséget” jelent számukra;

– a negyedik fokozatba tartozóknak már van „oklevelük” – alsó fokú szakemberek valamilyen igénytelenebb szakmában – ahhoz, hogy mesterségüket jól tudják gyakorolni, elég a „hogyan”-t tudniok, nem kell bajlódniok a „miért”-ekkel. Ez a kategória mintegy átmenet a betanított és a tulajdonképpeni szakember között. Ha a társadalom arculatát erősen befolyásolja e csoport léte – főként a következő, igényes szakmunkás réteg rovasára – az csalhatatlan jele a latens fejlettség hiányának, vagy legalábbis felemás voltának;

– az ötödik kategória a szorosabb, igényesebb értelmében vett szakmunkás, azaz alsó fokú szakemberé. Ő már a „miért”-ek jelentős részére is tud valamilyen – persze nem egyetemi szintű – választ adni, képes a helyzetfelismerésre, döntésre a maga szakmai területén is és a munkájával kapcsolatos szervezési, netán üzleti területeken is. Ez a típus már átmenetet képez az alsó- és középszínvonalú szakember között, felső deciensé el is éri ezt a szintet; a latensen fejlett társadalom egyik alapvető, determináns rétegéről van szó, amelynek jelentős aránya és folyamatos növekedése mintegy indikátora az egyelőre még szegény társadalom energiaszintje növekedésének;

– a képzettségi skála legellentmondásosabb kategóriája a „középkadereké”. Ezek valamilyen középiskolai végzettséggel rendelkeznek, ami vagy képesíti őket egy, adott szakmai körben való mozgásra, vagy csak (?) általános műveltségüket gyarapítja (jó esetben agyuk pallérozottságát növeli!). Általában latens fejlettségre utal, ha az aktív népességben magas az arányuk, ugyanakkor kifejezetten a társadalom „bornírtsági együttthatóját” növeli közülük az a réteg, amelyik de facto lesüllyed a „fahégygalléros segédmunkási” szintre, tudata betokosodik, minőségi munkára éppoly alkalmatlan, mint néhány általánost végzett sorstársa. E kategória az iskolapéldája annak, hogy önmagában a mennyiségi adatok keveset árulnak el a valódi fejlettségi viszonyokról;

– az utolsó előtti fokozat a „beosztotti munkakörre alkalmas” diplomás. (Ezek a diplomások nem feltétlenül a főiskolát végzettek! Az egyetemokről kikerülők legalább kétharmada ugyancsak ebbe a csoportba sorol be!) Nevezzük őket „egyszerű felsőkadereknek”. A felső iskolát végzett aktív népességben belüli túlzott arányuk a latens fejlettség alacsony fokára utal: ugyanakkor a felsőkadereknek minden fejlett társadalomban a derékhatát teszik ki;

– végül a nyolcadik, legmagasabb fokozat a széles látókörű, vezetésre, vagy elméleti munkára is alkalmas diplomásoké: a „nagy kapacitású” felsőkadereké. Megfelelő színvonaluk és az egyéb kategóriákhoz (jelesen a középkaderekhez és a beosztotti minőségű diplomásokhoz) való harmonikus arányuk a latens fejlettség egyik alap jellegzetessége.

Vagyis a képzettségi fokozatok szempontjából nézve fejlett az a társadalom, amelyben a teljesen szakképzettség nélküliek és az alig betanítottak aránya nem magas – szerepük alárendelt –, a nem szakképzett népesség nagy része igényes betanított, az alsó fokú szakképzettséggel rendelkezők nagy része igényes szakmunkára alkalmas ember, a népesség jelentős hányada közép- és felsőfokú képesítéssel rendelkezik s ezen belül nincsenek túlsúlyban a „fehérgalléros segéd munkások”. Igen fontos ismerv a magas szakképzettségű diplomások elegendő arányban való jelenléte a társadalomban, ezek ugyanis a koncipiálók emberek, vagyis a motorjai a latens fejlettség állapotából az „explicit”, a kibontakozott fejlettség állapotába való áterőlködésnek. Viszont az is igaz, hogy ezen erőfeszítések nem számíthatnak sikerre egy nagy létszámú és jól képzett középréteg, valamint szakmunkás réteg nélkül.

b) A *szocializáltságot* hat csoportban jellemzem:

– az első – legkisebb értékű – csoport a „kezelhetetlenek”: ezek egy része egyszerűen nincs szocializálva a szó modern társadalmi értelmében, értékrendjükből a munkahelyi viszonyokhoz való alkalmazkodás, a munkavégzés tisztessége stb. teljesen hiányzik. Sem anyagi ösztönzéssel, sem fegyelmezővel nem lehet tartós eredményt elérni náluk. Amennyiben részarányuk az aktív lakosságban – becslésem szerint – az 5-6 százalékot meghaladja, olyan zavaró tényezőt jelentenek, amely végzetesen meggátolhatja a társadalom egészének a latens fejlettség állapotában való maradását;

– a második csoport azoké, akik az anyagi ösztönzés legegyszerűbb formáit ugyan megértik, reagálnak is rájuk, de ez inkább fegyelmező (munkára szorító), mintsem kalkulatív tényezőként szerepel a tudatukban. A tőlük elvárható maximum az, hogy a munkaidejüket kitöltésük s a kapott utasításokat (nagyjából) végrehajtsák. Sem odaadást, sem kezdeményezőkézséget nem lehet várni tőlük. Ők a „fegyelmezhetőek”;

– az egy fokozattal magasabb kategória már nem szorul kifejezett fegyelmezésre: az anyagi ösztönzés közepeken bonyolult módszereit helyesen fogadják, ezeknek elemeivel már kalkulálni is képesek: vagyis hidat tudnak verni munkahelyi magatartásuk és egyéni életsikerük közé. Ez a csoport – éppen izmosodó önértékorientáltsága folytán – kevésbé kooperatív, akár munkavállalóként, akár vállalkozóként a „kemény” magatartás jegeit hordozza. Az alsóbb csoportokkal szembeni elszaporodása kétségteljesen a fejlettség növekedésének jele, de a társadalom jelentős tényezőjévé válásuk a latens fejlettség felé vezető út zsákutcáját jelenti;

– a negyedik fokozatba azok tartoznak, akik erősen érzékenyek az anyagi ösztönzés bonyolultabb formáira is és a haszon érdekében hajlandók a tartósabb és mélyebb kooperációra. Ez a kategória az egyik pillére a latens fejlett társadalomnak, mivel alkalmas a kollektív és hosszú távon termőre forduló akciók végrehajtására;

– az ötödik csoport a latens fejlettségű társadalmakban ugyancsak népes: ők akkor elégedettek magukkal és munkájukkal, ha valamilyen egyensúlyt találnak az anyagi érvényesülés és az önmegvalósítás között. Igaz, a szakmájuk és munkakörüik iránti „szerelmük” erősen függvénye annak, hogy jól megtalálják-e számításait a jövedelem területén;

– végül a hatodik csoport a „megszállottaké”, akiknek motiváltságában a szakmájuk és munkájuk iránti érdeklődés, a köz szolgálata, vagy az önmegvalósítás (netán egyszerűen a csillapíthatatlan tettvágy és kíváncsiság) dominál.

Az a – hangsúlyozom – szegény társadalom mondható latens fejlettnek, amelyik zömében a felső négy kategóriából tevődik össze, hangsúlyozva a két felső kategória stratégiai látószögének szerepét, valamint az „egyoldalúan anyagias” kategóriának nem domináns jellegét: a XXI. sz. küszöbén a rostowi „take-off” kulcsfigurái nem a gátlástalan törtető, hanem a társadalom bonyolult szövevényében nagyfokú kooperativitással mozogni és érvényesülni tudó, stratégiai látószögű emberek.

c) Ami a *szakmai hozzáállást* illeti, itt is hat fokozatot különböztethetünk meg:

– a legalsó fokon állnak az adott munkára teljesen használhatatlanoké, akik egyszerűen képtelenek felfogni, hogyan oldják meg feladatukat. Ezek egy része ugyanaz az embercsoport, mint az előző dimenzió „kezelhetet-

lenei”; vannak azonban olyanok is közöttük (tapasztalatom szerint elég szép számmal), akik bonyolultabb feladatokra vannak fogva annál, amilyeneket el tudnak végezni (például az igénytelenebb képesítésű szakmunkást olyan helyre teszik, ahol csaknem technikai tudásszint volna szükséges a munka ellátásához!). Nem nehéz belátni, hogy akármilyen ok miatt használhatatlan embertömegekkel képtelenség azt az intellektuális készségi szintet elérni, amely a felzárkózási „starthelyzet” elfoglalásához szükséges;

– a következő embercsoporttól el lehet várni, hogy szorgalmasan dolgozzék, de ennél többet nem. Ők a „dolgosok”, azaz kitöltik a munkaidőt, szorgalmasok – s hacsak nem kapnak kezük alá túl igényes munkát – dolgukat kifogástalanul elvégzik. Ám nagyobb precizitást nem lehet tőlük elvárni. Amennyiben a társadalom összképét ez a réteg határozza meg, a latens fejlettség elemi szinten sincs jelen;

– a harmadik csoport a precízeké, vagyis azoké, akiktől a maximális követelmény az, hogy munkájukat gondosan, hiba és selejt nélkül végezzék el. Döntési reflexeik fejletlenek, kreativitásuk nincs. A fejlett emberi közösségnek ők a legkezdetlegesebb munkavégzői, a fejlettség alacsony fokán pedig ők a kiemelkedő munkaerők;

– a negyedik réteg munkáját gondolkodva végzi. Még nem kreatív, de úton van az alkotó munkafelfogás felé. Ő az, aki egészen apró részletmegoldások tekintetében néha képes felfedezni kézenfekvő újítási lehetőséget is, akit munkája végzésekor nem csak a „hogyan” ismerete vezet, hanem az általa vezérelt, vagy kiszolgált folyamatok egyszerűbb „miért”-jeit is ismeri és alkalmazza. A harmonikusan fejlett emberi közösségekben ez a típus adja az aktív lakosság mintegy harmadát, nagyjából egyensúlyban a „precízekkel”;

– az ötödik és hatodik csoport között csak mennyiségi fokozati különbség van, azaz mindketten kreatívak, ám az ötödik fokozatbeliek inkább a részletek tekintetében, míg a hatodik fokozathoz tartozók a térben, időben és mélységben nagy ívű kapcsolatok átlátói. A fejlettségnek csálhatatlan ismérve e kreatív kategóriák jelenléte az élet minden területén: „rendszerbe vannak állítva”. A latens fejlettségű társadalmakban ez a réteg nagy veszélynek van kitéve: az agyelszívás fenyegeti, nem is annyira őket, mint inkább azt a társadalmat, amelyből sarjadtak. A kreatív réteg lementszése a latens fejlettséget visszajára fordíthatja a primitívség, pontosabban a degradálódottság felé.

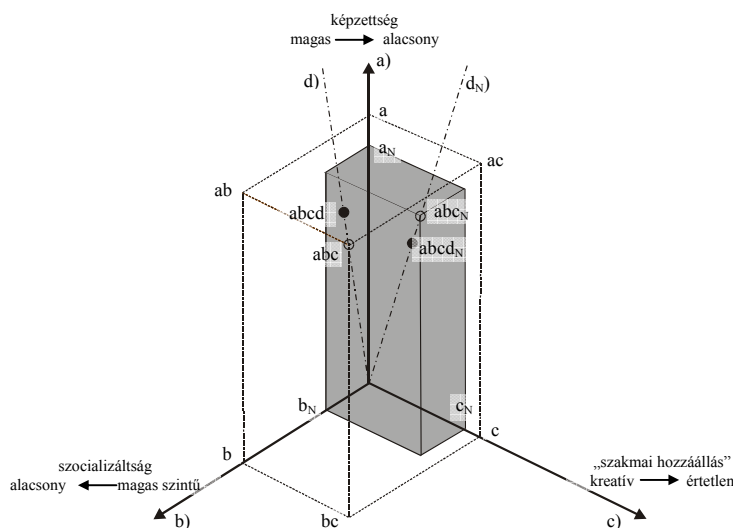
A háromféle klasszifikáció egybefüggő szemléletével (átgondolásával) közelíthetjük meg az adott társadalom munkaerejének komplex fejlettségi állapotát, persze, csak nagy vonalakban, tendenciaszerűen, de – lelkiismeretes és mindenféle torzító „szemüvegek” nélküli végiggondolás esetén – meglepő biztonsággal. Ha a fokozatok valóban mérhetőek, sorba állíthatók volnának, mindhárom megítélési dimenziót felvihetnénk egy-egy koordináta-tengelyre (lásd az 1. ábrát), ahol az origó környéke ábrázolná a magas fejlettségi szinteket, a 0-ponttól távoli mezők pedig az értéktelenebbek (vagyis a szokással szögesen ellentétesen!).

A három tengely egymással a térben, derékszögben találkozónak, afféle „szobasarkot” formázva. A munkaerő-fejlettség szintjét jellemző pont a térben helyezkedne el, minél közelebb az origóhoz, annál inkább a magas szintet mutatva. Valahol a „sarokba” illesztve, egy képzeletbeli hasáb foglalná magába azt a teret, amelyen belüli minőségjelző pontok a munkaerő magasnak mondható fejlettségére utalnak, arra, hogy a hasáb oldalait mely koordináta-pontokhoz igazítva húzzuk meg, az a konkrét helyzet ismeretében, az adott, vizsgált társadalomnak a nála fejlettebbekhez és fejletlenebbekhez való hozzájárásával lehet megbecsülni, vagyis nem mentesen bizonyos szubjektív megítéléstől.

A társadalomnak mint a saját életét élő szervezetnek az a másik oldala, amelyet – mint említettem – hajlamosak vagyunk a „fogyasztással” azonosítani, még úgy sem szorítható koordináta-rendszerbe, mint a gazdálkodási oldal. Ez nem azt jelenti, hogy tehetetlenek vagyunk a fejlettségi fok megítélése területén. Mindenképpen érdemes kialakítani azokat a jellemző területeket, az élet azon alapoldalait, ahol a becslést ajánlatos elvégezni. Ilyenek lehetnek – hogy csak néhány példát említsek – a lakosság egészségi állapota, valamint higiéniai kultúrája, a közbiztonság, a fölé- és alárendeltségi viszonyok, valamint a partneri viszonyok (mellérendeltség!) stílusa, (például a tolerancia foka, az

érintkezés hangneme, a megállapodások betartása stb.), a családok stabilitása és érintkezési stílusa, a közterületek állapota, a lakosság viselkedése a közterületeken, a társalgási beszéd szókincse, valamint stílusa, hogy csak néhány lehetséges szempontot említsek. Ezeket minél nagyobb mintavétel segítségével széles körben meg kell ítélni. A legegyszerűbb, ha „iskolai osztályzattal” értékelhetjük őket, mert annak fokozatait nagyjából mindenki egyformán érzékeli. Az összegyűlt anyag feldolgozása végül is egy orientáló átlagszámban jut kifejezésre, ha ez magasabb a „közepes” osztályzatnál, a „szobasarok” terében lebegő pont lejjebb mozdul azon a képzeletbeli tengelyen, amelyet a fejlettségi pont és az origó között húzunk meg („ d ”). Ha az átlagolt „osztályzat” az elégséges felé tendál, a térbeni pont távolodik az origótól az eredeti (a munkaerő minősége becslésének alapján kialakított) pozícióhoz képest (az ábrán: abcd pont!).

1. ábra. A lakosság fejlettségi szintjének megközelítése

(Az ábrán szereplő, vizsgált társadalom kívül esik a fejlettség itélt zónán (szürke rész), amelynek legfejletlenebb társadalmi az $abcd_N$ ponttal van jelölve, ugyanis minden tekintetben elmarad az értéke az etalontól, de leginkább a szocializáltság területén, ahol a megítélés igencsak szigorú volt. Ezen felül a nem gazdálkodási faktorok az adott társadalom esetében 3-nál kisebb átlagértéket mutatnak, holott a megítélés e tekintetben szigorúbb, mint a gazdálkodási tényezők tekintetében ($d < 3$). Ez a – feltételezésünk szerint – anyagiakban még szegény társadalom főként köz-lelkiállapotának „balkáni” jellege miatt esik kívül a latensen fejlettek körén.)

Hangsúlyozom: a fejlettségiszint-becslést nem tartom célszerűnek merev mennyiségi adatbázisra alapozni, inkább számos, okos ember tapasztalatán alapuló megítélésre lehet építeni. A „szobasarokkal” való játék is kizárólag orientációs célokat szolgálhat, nem többet. A vizsgálat egyfelől a saját megítéléseink konfrontációja másokéval, másfelől próbálkozás soktényezős összefüggések komplex megítélésére bizonyos korlátok között.

III.

A társadalom latens fejlettsége abban a fejlődési szakaszban válhat meghatározó tényezővé, amelyet *félperiferikusnak* nevezünk. A mély elmaradottság körülményei között

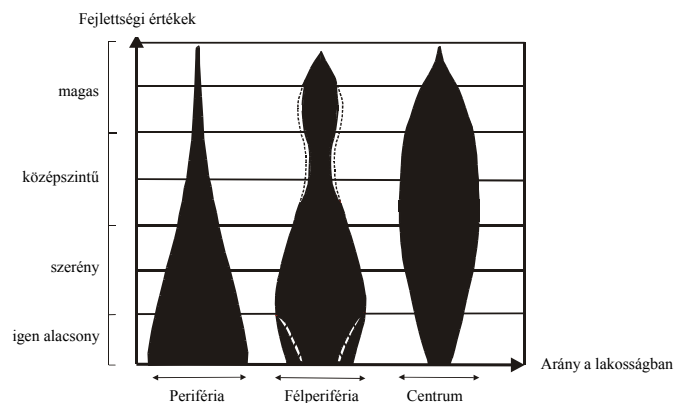
ugyanis nincsenek meg azok a minimális feltételek, amelyek szükségeltetnének annak az intellektuális–morális tőkének az összegyűjtéséhez, amely a latensen fejlett társadalom lényegét alkotja. Pontosabban, némely keleti társadalom esetében, a több ezer éves, hajdan élenjáró kultúra szerves és tömeges továbbélése esetén akkor is tapasztalható a felszín alá szorított „társadalmi atomenergia” jelenléte, ha az anyagi–vagyoni és jövedelmi helyzet a világ legszegényebbei közé sorolja az adott társadalmat: Kína, Vietnam, Kambodzsa stb. élő példák erre. Ilyenkor azonban nem félperifériáról, hanem retardált, „be-fullasztott” fejlődésű társadalomról beszélünk, amely gazdasági–politikai értelemben a jelenkorban a világ periferiájához sorolódik. A félperiféria ismérvei között meghatározó szerepet játszik az, hogy az adott társadalom annak a kultúrának–civilizációnak a markáns, de a domináns gazdaságok minimális szintjét el nem érő típusát képviseli, amely a XX–XXI. század fordulóján meghatározza a társadalmak gazdasági, politikai és kulturális teljesítményét a globalizálódó piacon. Ilyen értelemben félperiferikus övezet a világon nem sok van: a legkiterjedtebb a Kelet-Közép-Európát, a Balkánt, valamint a néhai Szovjetunió európai, nyugat-szibériai és távol-keleti (Bajkál-mellék, Primorje) területeit (Észak-Kazahsztánt is beleértve) jelenti. A másik, a Mediterráneum félig fejlett vidékeinek összességét (Portugália, Spanyolország, Dél-Olaszország, Görögország, Ciprus, Izrael), a harmadik Latin-Amerika leginkább fejlett tájait (Dél-Brazília, Észak-Argentína, Uruguay, Chile főváros körüli vidéke, Mexikó északi fele, Kuba), a negyedik egy országtöredék: a Dél-Afrikai Köztársaság Fokváros–Johannesburg közötti sávja. A határok nem élesek, az említett régióknak vannak a félperiféria jegyeit csak igen halványan mutató tájegységei (például Albánia, a Grúz hegyvidék stb.) s az egészében centrumként, vagy „mélyperifériaként” értelmezett régiókban is található kisebb-nagyobb tájegységek, társadalmi csoportok, amelyek teljesítménye és életformája inkább a félperiféria kifejezéssel határozható meg.

Ha a vázolt lakosságfejlettségi ismérvek összességéből megpróbálunk a fejünkben valamiféle komplex képet kialakítani, vagyis olyan ítéletet alkotni, amelyben megfelelő súllyal esik latba az életfeltételeket létrehozó és azokat használó társadalomnak mind a teljesítmény-potenciálja, mind pedig a kulturáltsága, akkor mind a magasan fejlett centrumra, mind az igen alacsonyan fejlett perifériára, mind pedig a kettejük közötti térben felfelé erőlködő félperifériára markánsan jellemző kép alakul ki. A centrum lakosságának megoszlása az alacsony, közepes és magas intellektuális értékeket magában tartó lakossági rétegek között csaknem szabályos Gauss-eloszlás képét mutatja: a társadalom számára alig hasznos lakosság aránya ugyan persze nagyobb a szellemi tudásbeli és erkölcsi értelemben vett eliténél, de a közepes intellektuális értékeket hordozók sorában inkább a magas színvonalat képviselő tömegek dominálnak. A „mélyperiféria” lakossági megoszlása másképpen egyenletes, ott az alacsony komplex fejlettséget mutató rétegek vannak döntő többségben, s a százalékos súly a magasabb intellektuális értékeket hordozók felé csaknem egyenletesen zsugorodik. (Hangsúlyozom, hogy ez a helyzet az érintett társadalmaknál nem valami „természetadta” adottság, hanem történelmi termék, vagyis módosítható, megfordítható, csak éppen jóval nagyobb erőfeszítésekkel és jóval hosszabb idő alatt, mint ahogyan azt idealista széplelkek gondolni szokták!).

A félperiféria alacsony intellektuális értékeket hordozó lakossága szűkebb, mint a mélyperifériáé, de ettől még igen széles. Nagy tömeg és hatalmas ballaszt az egész társadalom fejlődésében. A szellemi elit méretei viszont a centruméhoz hasonlóak, különös-

képpen a diplomásoké, a kreatívaké, a magas fokon munkára–alkotásra motiváltaké. Ami hiányos, korcs, az inkább a közepes intellektuális értékeket hordozó rétegek tömege, ahhoz, hogy a félperiféria intellektuális szerkezetének megoszlása kezdjen idomulni a centrum-társadalmakéihoz, az alsó intellektusrétegek jelentős hányadát kellene feltornáznia a középrétegek közé.

2. ábra. A lakosság komplex fejlettségi szint szerinti megoszlása egyes társadalmakban

A 2. ábra modellszerűen illusztrálja a fentebb vázoltakat. A centrum a Gauss-görbéhez hasonlatos eloszlása itt egy szabályos „lándzsahegy” alakját veszi fel, a mélyperiféria másfajta függvényyszerűsége pedig egy „Eiffel-torony”-alakzatot. A félperiféria ambivalens viszonyai az ábrán egy „sakk-paraszt” formát öltenek, két kiöblösődéssel és egy „kóros” szűkülettel.

Valamely félperiferikus társadalom latens fejlettsége abban mutatkozik meg, hogy – történelmük során tanúsított, makacs munkaszeretetük és puritanizmusok következtében – az ő „sakkfigurájuk” mintegy „teltkarcsúbb” a többi félperiferikus társadaloméénál, azaz az alacsony intellektuális értékeket hordozó rétegek súlya kisebb (fehér, szaggatott vonal), a középrétegeké, valamint a „tömegértelmiségé” pedig szélesebb. Ezek azok a – sokszor csak hajszálnyi mennyiségi eltérést mutató – különbségek, amelyek a latens fejlettségű félperifériák felzárkózási esélyeit nagyságrenddel növelik, nemcsak a mélyperifériával, hanem a latens fejlettség jegyeivel nem, vagy alig rendelkező félperiferikus társadalmakkal szemben is. Ez azt is jelenti, hogy egy félperiferikus társadalomnak létfontosságú érdeke fűződik egy olyan őszinte önvizsgálathoz, amely a lakosságot az intellektuális fejlettség szempontjából helyezi górcső alá. Továbbá, vitális érdeke fűződik ahhoz is, hogy egész gazdaság- és társadalompolitikájának gyújtópontjába a latens fejlettség jegyeinek erősítését helyezze. Különösen akkor, ha híjával van a világpiacon vagy a világpolitikában kijátszható egyéb ütőkártyáknak.

IV.

Szűkítsük le vizsgálatunkat Magyarországra. Az ország történelme nem volt éppen kedvező ahhoz, hogy a latens fejlettség észak-német, vagy skandináv fejlettségi foka lét-

rejöhessen. Az európai gazdasági fejlődésnek vagy a peremvidékére esett, vagy azon is kívülre került, elmaradott városiasodással, fejletlen kereskedelemmel, makacs, kegyetlen, bornírt feudalizmussal, amely csak az újkor folyamán kétszer hajtott végre „restaurációt”, a polgárosodás gyenge és félénk fejlődése ellen (Mátyás halála után és a török kiűzése után), s a XIX. században, valamint a XX. század első felében is rányomta a bélyegét az eredeti tőkefelhalmozásra csakúgy, mint a gazdasági-politikai mechanizmusok és intézmények jellegére. Igaz, a latens fejlettség „tőzegéése” is nyomon követhető, Mátyás reformkísérleteitől Erdély társadalmi berendezkedésén keresztül a mezővárosokig, valamint olyan nagy gondolkodók pozitív hatásáig, mint amilyen *Széchenyi, Károlyi* vagy *Jászi Oszkár* volt. A magyar történelmi tradíciók tehát nem mentesek a latens fejlődés felé való erőlködésektől és nem is lehet mondani, hogy a magyar lakosság tudatában, reflexeiben egyáltalán nincs jelen az az elem, amely a szegénységét az abból való kitörés reális ígéretének jövőképeivel ellensúlyozza. A történelmi adottságok tehát ellentmondások. Ez a felemáság nyomon követhető az egyes, fentebb felsorolt ismérvek értékelésében is. Vegyük sorra őket.

a) A magyar lakosság *iskolázottsági* mutatói – legalábbis mennyiségi oldalról nézve – nincsenek érdemi hátrányban a centrum országokéhoz képest. Egy, a '80-as évek elején készített számításom szerint a nemzeti tőkének humán befektetéseiben realizálódott hányada mintegy 45 százalék, s ennek mintegy kétharmada – vagyis az egész nemzeti vagyon 30 százaléka – valamilyen fokon szakképzett emberek munkavégző képességébe van befektetve (a II. fejezetben szereplő felsorolás utolsó négy kategóriája!) A maradék harmad (azaz a nemzeti vagyon mintegy 15 százaléka!) körülbelül fele kielégítő alpműveltségű betanított és segédmunkaerő, a másik fele viszont kifejezetten rossz alany a fegyelmezett és hatékony munkavégzés szempontjából. Ez utóbbi erősen ellentmond a „latens fejlettség” ismérvének: a lakosság mintegy tizedét jelenti. Hangsúlyozom, a számítás idestova húszéves, a magyar nemzetgazdaságnak abban az állapotában készült, amikor már gyengült, de még szerkezete nem kezdett el szétesni. Ha ma volna lehetőség hasonló számítások elvégzésére, valószínűleg kedvezőtlenebb képet kapnánk, mert egyfelől igen nagy méretű volt az agyelszívás, továbbá a munkanélküliség és a spekulációs kereseti lehetőségek növekedése („fekete” és „szürke” gazdaság!) tömegeket térített el arról a pályáról, amelyre kiképezték, és ugyancsak jelentős a lecsúszottak létszáma. Ez minden iskolázottsági kategóriára igaz, sőt, csaknem egyértelműen a „sakkfigura szoknyájának” vastagságát gyarapította a lefelé mozgók zöme. E „sakkbábu” feje is vékonyodott, dereka is karcsúsodott; éppen ellenkező tendencia ez, mint ami a latens fejlettség kívánalmai szerint szükséges lenne.

A pusztá képzettségi megoszlás azonban némileg csalóka képet fest a magyar társadalomról, alaposabb átgondolás ugyanis arra a megállapításra vezet, hogy a képzettség mögött az esetek jelentős hányadában nem egészen teljes értékű tartalom húzódik meg. A diplomások bizonyos hányadának tényleges képzettségi szintje alig haladja meg a középkáderektől elvárhatót, az igényesebb szakmákra kiképzettek alig tudnak többet, mint az egyszerűbb szakmák mesterei, ezek viszont lényegében igényesebb betanított munkások. Természetesen nem mindenki, és ilyen „virtuális” szakismeret a legfejlettebb centrum országokban is előfordul, – nálunk azonban feltűnően nagy mértékben. (Persze a többi kelet-közép-európai országban is hasonló a helyzet, a Balkánról, vagy a szorosabb értelemben vett Kelet-Európáról nem is beszélve!) Becslésem szerint a képzettségi meg-

oszlást a harmadik-hetedik kategóriák közötti mezőnyben mintegy 20 százalékkal kell devalválni. Ez a jelenség önmagában a magyar társadalmat a „latens fejlettség” alsó határértéke felé mozdítja el, ha nem is tragikus mértékben.

b) A magyar lakosság munkára való *szocializáltságában* kettős tendencia figyelhető meg. Egyfelől a szocialista berendezkedés adta, csaknem abszolút védettség elmúltával valamit javult a munkafegyelem: az előző fejezetben említett kategóriák közül a második („fegyelmezhető”) látszik gyarapodni. Ugyanez a helyzet a munkahelyi, vállalkozói viselkedésükben kíméletlenül anyagi rétegek esetében is. Mindkettő növeli az anyagi teljesítményt, ám a csak fegyelmezhető és csak anyagi lakosság nem kifejezetten a latensen fejlett társadalmak jellemző rétegei, hanem inkább valami olyan társadalom indikátorai, amelyet Dickens, vagy Zola írtak le regényeikben. Ugyanakkor a nagymértékű lecsúszások nyomán nőtt a „kezelhetetlenek” száma is, a vadkapitalista viszonyok viszont igen kedvezőtlenek mind a kooperativitás, mind az elhivatottság terjedése számára. Reális veszély van arra, hogy a magyar társadalom egy évtizeden belül a „kezelhetetlenek”, a vadul anyagiak és a kiszolgáltatott, passzív, beletörődő „kulik” társadalmává válik – ami pedig egyértelműen elreteszeli az utat a latens fejlettség előtt.

c) A második fejezetben harmadik ismérvként kiemelt *szakmai hozzáállás* erősen differenciálódott: a lakosság nagy részét a dolgozók, precízek és gondolkodva dolgozók teszik ki, de szép számmal vannak különböző fokon kreatívak, vagy azzá tehetőek is. Sajnos a közepes anyagi lehetőségű tömegek nagyfokú deklasszációja, a munkanélküliség és a felnövekvő nemzedék körében járványként pusztító mindenféle irányú züllés mind-egyik értékes intellektuális tartalommal rendelkező népességi kategóriából bőven szedi az áldozatait. A '70-es évek Magyarországa valószínűleg ebben a dimenzióban állott a latens fejlettséghez legígéretesebben közel, talán egy hajszállal közelebb is, mint az iskolázottság területén (azt ugyanis számottevően csökkentette a korábban említett „deflációs szorzó”) és valószínűleg jóval kedvezőbb volt a helyzete, mint a szocializáltság tekintetében, ezt ugyanis az '50-es, '60-as évek nagy migrációi (városok felduzzadása, parasztság jelentős hányadának segéd- és betanított munkássá válása, a háború előtti középosztály és elit nagy részének deklasszációja stb.) erősen megtépázták. Ellene hat az intelligens munkavégzés terjedésének az is, hogy a tőkeszegény kisvállalkozási szférában nem az intelligens, hanem a ravasz és gátlástalan ember az életképes, a transznacionális cégek hazai leányvállalatainál és bedolgozóiknál pedig az „engedelmes és szófogadó” partner, illetve munkavállaló számíthat megértésre, vagyis megélhetésre. Tehát az amúgy is kettős arculatú helyzet az elmúlt évtizedben romlott.

d) Az *életmód kultúráltságát* tekintve a magyar társadalom nem a legkedvezőbb képet mutatta azokban az évtizedekben sem, amelyekre a viszonylagos stabilitás és javuló anyagi életkörülmények voltak jellemzők. A rendszeretet, a megbízhatóság, a türelem, a mások iránti jóindulat, mint viselkedési automatizmus, a világos kommunikációs stílus, az anyagi javak birtoklásának másodlagossága a társadalmi–lelki értékekkel szemben stb., tehát mindaz, amit a társadalom emberarcúságának kifejezésével lehet talán a legtalálhatóbban összefoglalni, Magyarországon – történelmének legnyugodtabb évtizedeiben is – csak részlegesen és vitathatóan volt jelen. Egyénenként, rétegenként, földrajzi körzetenként erős szóródás mutatkozott ezen ellentmondásos jelenlétben, de sehol, semmilyen vonatkozásban nem érte el egyértelműen azt az állapotot, amelyet a magas értékrendű társadalmakban észlelünk, sőt némely európai félperiferikus társadalom szintjét sem (Ír-

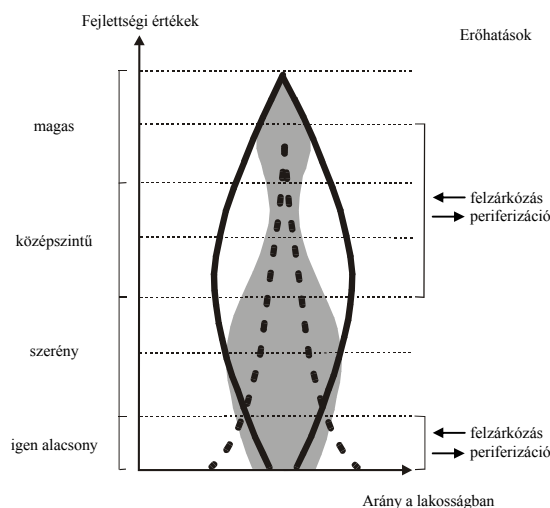
ország, Csehország, Szlovénia, Spanyolország, hogy csak néhány példát említsek). A történelmi tapasztalat az, hogy ha ez a társadalmi reflex hiányos és labilis, minden nagyobb társadalmi megrázkódtatás szinte végveszélybe képes sodorni és csak igen fáradságos és következetes, hosszú ideig tartó pozitív ráhatás képes az eredeti fejlődési tendenciát újra létrehozni. Ezt figyelhettük meg a második világháború után, és tulajdonképpen egy ilyen „roskadási folyamat” indult meg a fejlődési iram megtörését követő ('80-as!) években, amely aztán a rendszerváltás közben és utána, a gazdasági szétesés hatására, felgyorsult. A magyar társadalom ma, a század utolsó éveiben vészes közelségbe jutott a széteséshez, még akkor is, ha a térségben ez viszonylag a legkevésbé látványos is. Valószínű, hogy ez a szétesési folyamat a legádázabb ellensége mindannak, amit „latens fejlettségként” jellemeztem.

Megpróbálom összegezni. A magyar társadalomban a latens fejlettség csak félig-meddig észlelhető; jegyei meglehetősen egyenlőtlenül vannak jelen; a továbbfejlődési feltételei egyelőre nem kedvezők. Azok a társadalmak, amelyekben, felzárkózásuk előestéjén a latens fejlettség markáns, a kitöréshez elégséges jegyei voltak észlelhetők, valamennyien a magyarnál jóval kevésbé hányatott történelmi körülmények között tudták szellemi kincseiket összegyűjteni. Ez tulajdonképpen még az írekre is érvényes, akiknek történelme sok tekintetben analóg a magyarokéval. Az általános és szakmai iskolázottság tekintetében az alapok nem rosszak, csak éppen a minőségi jegyeket kellene erősíteni. A szocializációs helyzet csakúgy, mint az életmód kulturáltsága olyan meredeken romlik, hogy annak rövid időn (5-6 éven!) belüli megállítása esetén is évtizedek kellene a keletkezett roncsolódások eltüntetéséhez. Az intelligens munkavégzés feltételeihez még mindig vannak jelentős értékek épp úgy, mint a szakképzettség és az általános műveltség területén, de fogyatkoznak, vagyis az „ellengőz”-hatás kifejtésének mint a tendencia megállítása sikere feltételének, közeledik a huszonnegyedik órája.

Nem győzöm hangsúlyozni: a magyar társadalom számára intellektuális értékeinek megőrzése, a latens fejlettség jegyeinek izmosítása, az e téren fennálló egyensúlyhiányok megszüntetése nem luxus, nem szociálpolitikai („altruista”!) feladat, hanem alapvető fontosságú fejlődési és külgazdasági helytállási érdek. A jelen helyzetből, azaz termelőerőink pusztulásából, egyoldalú függésünkből, világpiaci outsiderségünkből, pénzügyi és intellektuális kivézetetésünkből másképpen nem tudunk kitörni, csak a lakosság egésze intellektuális teljesítményének igen jelentős növelésével és a lakosság életminőség-értékrendjének jelentős módosításával. Azt a bizonyos „sakkparaszt”-alakzatot „teltkarcsúsítanunk” szükséges, azaz érezhetően szűkíteni az alacsony intellektuális értékeket hordozó tömegek lakosságon belüli arányát (és hangadói szerepét!), valamint jelentősen növelni, a magyar társadalomra karakterisztikussá tenni a magas erkölcsi tulajdonságokkal rendelkező, közepes (de színvonalas!) gazdasági teljesítményekre képes tömegeket. Hangsúlyozom, hogy ezen nem a hagyományos értelemben vett „középosztályosodást” értem, ennek fogalmában ugyanis a szóban forgó réteg alapvetően jövedelmi és tőkeereje, valamint hagyományosan kemény anyagiassága dominál. A gazdaság- és társadalompolitikának tehát két ponton kell makacs ellenállást tanúsítania a periférizáló tendenciákkal szemben (érkezzenek azok a világpiac oldaláról, vagy a magyar társadalmi reflexek „balkáni” jellege felől!); s egyúttal ugyanezen két ponton stratégiaileg átgondolt és rendszerbe foglalt, ugyancsak makacs, következetes ráhatást kell gyakorolni a lakosság intellektuális értékeinek gyarapodására.

Az egyik kritikus pont az alacsony intellektuális értékeket képviselő rétegek, ahol a tágulás mellett hatnak a periférizáló erők, a szűkülés pedig a latens fejlettség kritériuma. A másik a középrétegek, ahol az erők hatásiránya éppen ellenkező.

3. ábra. A latens fejlettségre ható erők

Terjedelmi korlátaim lehetetlenné teszik a javasolt politikai stílusváltás részletes kifejtését. Magától értetődik, hogy a magyar társadalom latens fejlettségét előmozdító, gyorsító politika semmi esetre sem szánhatja rá magát az egészségügy, közoktatás, felsőoktatás, kutató–fejlesztő tevékenység bármilyen elsorvasztására, létezési terének és feltételeinek szűkítésére. Ellenkezőleg, az egészség- kultúra, és K+F-centrikus magatartást nemcsak magától kell megkövetelnie, hanem a magántulajdonosi szférától is. Ez meghatározza fiskális rendszerét csakúgy, mint a külföldi tőke hazai működésével kapcsolatos magatartását, követelményeit, alapvető kritériuma ipar- és mezőgazdaság-politikájának, szerkezetfejlesztési koncepcióinak, szelektivitást visz be – mégpedig erősen erre a szempontokra irányított módon – infrastruktúra-fejlesztési prioritásaiba, meghatározza médiapolitikájának jelentős vonatkozásait. A felsorolást a végtelenségig lehetne folytatni. Csak illusztrálni kívánom, hogy nem valami „reszortfeladatról”, vagy „hirdetendő jelszóról” van szó, hanem az egész magyar gazdaság- és társadalompolitika célfüggvényéről, amelynek megvalósításakor fognak érvényesülni mindenféle ellenerők és korlátozó-eltérítő effektusok, de amelynek megvalósítása irányába a politika minden kompromisszumkötés és minden „csatavesztés” ellenére makacsul vissza kell, hogy kanyarodjék.

V.

Milyen tendenciákat lehet kitapintani a XXI. század első évtizedeire? Azt hiszem, arra nem számíthatunk, hogy az ország nemzetközi gazdasági és politikai környezetében olyan, számunkra kedvező változás álljon be, amely jelentős anyagi könnyebbedést okozna az ország háztartásában és fejlődésének finanszírozásában. Amíg nem válunk az

európai integráció hasznainak teljes jogú élvezőivé, biztosan nem. Amikor azzá válunk, kérdés, hogy ezek a hasznok meghaladják-e az alkalmazkodás nemzeti költségeit és ez az alkalmazkodás végtére a magyar fejlődési feltételeknek megfelelő változásokra fog-e bennünket kényszeríteni, vagy sem? Az integrációnak számunkra első számú értékelési szempontja, a vele kapcsolatos hazai jövőkép jellegének megrajzolója, a magasan fejlett Európa felénk irányuló pozitív diszkriminációjának mértéke, tartalma, időtartama. A ma látható jelek arra mutatnak, hogy erre a kivételezett bánásmódra Európa nem képes, ha hajlandó volna is, és nem hajlandó, még ha képes volna is. Más világgazdasági központok számára pedig a velünk való együttműködés – különösen az olyan, számunkra stratégiai kedvezményekkel járó együttműködés, amely valóban segítene is rajtunk – igen csekély érdekekkel bír. Vagyis mindenképpen a magunk erejére leszünk utalva akkor is, ha a rövid távon elérhető valódi és álsikereket tesszük gazdaságpolitikánk gyújtópontjába (akármilyen okból: a négyéves parlamenti ciklus mókuskerekében talpalástól vezéreltve, vagy a reánk zúduló világpiaci elnyomórító hatások elleni kétségbeesett tűzoltómunkáktól kényszerítve!), és akkor is, ha elkötelezzük magunkat az értékmegőrzés és gyarapítás nem látványos, de mélyen hatásos irányvonala mellett. A latens fejlettségre alapozó stratégia – mondanom sem kell – az utóbbiak közé tartozik.

Nem hiszem, hogy az előttünk lévő két-három évtizedben lehetőségünk nyílnék Magyarország társadalmát a latens fejlettség olyan kifejtett állapotába hozni, mint amilyenben az észak-európai országok felzárkózásuk előestéjén voltak, az emberi termelőerővel kapcsolatos akkori világkövetelményekhez képest. Egyfelől az a fajta (weberi) reflex- és értékrendszer ma már nemcsak kevés volna, hanem jellegében sem volna megfelelő. A XXI. század nagy hálózatokban, intelligensen helytálló, ilyen módon kreatív embertömegeket igényel, nem csak puritán, dolgos, kalkuláló parasztokat. Amit nekünk itt – a mai Kelet-Közép-Európa halmozottan hátrányos történelmi, politikai és világpiaci viszonyai között – ki kellene alakítanunk, az egy olyan magyar társadalom, amely hibridje lenne annak a bizonyos svéd parasztnak és a japán nagyüzemi munkásnak, de mindkettőnél kreatívabbnak kellene lennie – és lehet, hogy fogyasztási álmainak nagyobb hányadát kellene hosszabb időre feláldoznia, elhalasztania, nemcsak a munkavállalóknak, hanem a vállalkozói és menedzseri rétegnek is (valószínűleg nekik még radikálisabban!). Ezért szorítja a prognosztát realitásérzéke a lassú és erős érdekellenszélben lavírozó előrehaladás felé.

Hogy milyen mértékű változásokra lehet a XXI. sz. első két-három évtizedében gondolni, egy példával igyekszem megvilágosítani. Az alábbi, modell jellegű számítás kiinduló adatai a realitáshoz közel álló, becslést számok, amelyek az aktív lakosság megoszlását próbálják kifejezni a második fejezetben vázolt ismérvek alapján. Ezeket a megoszlási viszonyszámokat kétféle növekedést-csökkenést jelző (pusztán a tendenciák érzékeltetésére, általam becslést!) koefficienssel korrigálok, az egyiket egy, az ország számára kedvező fejlődési tendencia érzékeltetésére szánom, a másikat egy enyhén kedvezőtlen tendenciára. Az előbbit „optimista”, az utóbbit „pesszimista” variánsnak hívom. A koefficienssel való „kezelés” után megkapom a megoszlási viszonyszámokat a 2020–2030 évek táján, immár kedvező, illetve kedvezőtlen tendenciaalakulás esetén. (Lásd a 1. táblát.)

Ahhoz, hogy a három ismérvet összesítve lehessen értékelni, valamiféle értékrendet kellett megállapítanom: ez az értékelés azt fejezi ki, mennyivel nagyobb intellektuális vagyont jelent az egyik kategória a másiknál. Az 1980 táján elvégzett számításaim arra

engedtek következtetni, hogy a különböző iskolázottsági kategóriák „beruházási” érték-különbségei nagyjából lineáris sorrendben helyezkednek el egymáshoz képest.

1. tábla

Szerkezetváltási jövőképbecslés a lakosság intellektuális színvonaláról

Megnevezés	XX. sz. végén (százalék)	2020–2030. évek táján			
		optimista		pesszimista	
		koefficiens	százalék	koefficiens	százalék
Iskolázottság					
szakképzetlen	~10	0,80	6,8	1,05	9,7
igénytelen betanított	~10	1,00	8,5	1,50	13,9
minőségi betanított	~30	1,20	30,5	1,00	27,8
egyszerű szakma	~10	1,10	9,3	1,00	9,2
igényes szakma	~5	1,30	5,5	0,90	4,2
középkáder	~20	1,40	23,7	1,30	24,1
„beosztott” diplomás	~10	1,10	9,3	0,90	8,3
nagy kapacitású diplomás	~5	1,50	6,4	0,60	2,8
Szocializáltság					
kezelhetetlen	~15	0,80	7,4	1,10	10,9
fegyelmezhető	~20	1,00	27,5	1,20	35,5
erősen anyagi	~30	1,05	21,2	1,00	19,8
anyagi és kooperatív	~15	1,20	22,0	0,65	12,8
anyagi és önérvényesítő	~15	1,15	15,9	1,05	15,6
megszállott	~ 5	1,30	6,0	1,10	5,4
Szakmai beállítottság					
használatlan	~10	0,70	6,8	0,90	8,7
dolgos	~30	0,90	26,1	1,00	28,7
precíz	~25	1,20	29,0	1,30	31,3
gondolkodó	~15	1,20	17,4	0,90	13,0
részlegesen kreatív	~15	1,10	15,9	1,00	14,4
átfogó kreatív	~5	1,00	4,8	0,80	3,9
<i>Összesen</i>	<i>~ 100</i>	<i>1,00</i>	<i>100,0</i>	<i>1,00</i>	<i>100,0</i>

A lakosság intellektuális színvonalát értékelő koefficiensek

Iskolázottság	Szocializáltság	Szakmai beállítottság
Szakképzetlen	Kezelhetetlen	Használatlan
Igénytelen betanított	Fegyelmezhető	Dolgos
Minőségi betanított	Erősen anyagi	Precíz
Egyszerű szakmunka	Anyagi + kooperatív	Gondolkodó
Igényes szakma	Anyagi + önérvényesítő	Részlegesen kreatív
Középfokú végzettség	Megszállott	Átfogó–kreatív
„Beosztott” diplomás		
Nagy kapacitású diplomás		

Valószínű, hogy ha az élettjeljesítményt mérni és kategóriánként egymáshoz hasonlítani tudnánk, nem lineáris, hanem exponenciális görbét kapnánk. Az egyszerűség kedvéért én maradtam a lineáris értéknövekedés mellett. A legalacsonyabb kategória ezek szerint 1-et ér, a legmagasabb 4,5-öt. A másik két ismérv esetében semmi mérési támpontom

nincs: itt is a lineáris sort használtam, vagyis a legalacsonyabb intellektuális értéket hor-
dozók értéke = 1, a legmagasabbaké pedig 5.

Így a lakosság háromféle szerkezeti megoszlását „értékítéletté” transzponáltam, ahol
a szerkezeti megoszlási viszonyszámok alkotják az iskolai osztályzathoz hasonló értéke-
lési rendszer súlyait. A végeredmény egy átlagszám lett, amely az 1 és 5 között értékeli a
három fejlettségi ismérv szerinti állapotot az országban.

Az utolsó lépés a életminőség kultúráltságának (a fentiekben *d*-vel jelölt vizsgálati
dimenzió!) jövőképe, s ennek bekapcsolása a becslési folyamatba. Abból indultam ki,
miszerint ma, Magyarországon mintegy 20 százalékkal devalválni szükséges a gazdálko-
dó embertömeg intellektuális fejlettségét a magán-, családi és közélet kulturálatlansága,
rossz szervezettsége, a primitív, olykor durva közállapotok miatt. Ez – „saccolás”, de
nincs egzaktabb forrásunk. Azt tételezem fel, hogy az optimista variáns esetén a 20 szá-
zalékos devalválás 15 százalékra csökken, ellenkező esetben 25 százalékra nő.

2. tábla

A lakosság intellektuális fejlettségének komplex értékelése

Intellektuális fejlettség	A XX. század végén	2020–2030.évek táján	
		optimista	pesszimista
		értékelés	
Iskolázottság	2,09	2,29	1,88
Szocializáltság	2,45	2,50	2,05
Szakmai beállítottság	2,16	2,45	2,06
Összességében	2,24	2,41	2,00
A latens fejlettség alsó határértékéhez viszonyítva	1,12	1,21	1,00
A kiteljesedett latens fejlettségi állapothoz viszonyítva	0,75	0,80	0,67

Ismétlem, a „számítás” nagyjából úgy viszonyul a realitáshoz, mint annak a termé-
szetrajz-tanárnak a táblára felrajzolt zsiráfja, aki nem tud ugyan az osztályterembe beve-
zetni egy élő zsiráfot, de a rajzot annak alapján veti föl a táblára, hogy ő már látott élő
zsiráfot. Vagyis valószínűnek tartom azt, hogy a 2. tábla eredményei nagy vonalakban
tükrözik a XX. sz. végének valóságát is és a XXI. század első negyedében-harmadában
befutható, lehetséges pályát sem torzítják végletesen. Az értékek természetesen nem
közeledhetnek az 5-höz, mert az azt jelentené, hogy az adott országban csupa Nobel-
díjas, kreatív és szakmáját megszállottan művelő ember lakik. A magas intellektusú tár-
sadalom „mutatója” valahol, nem sokkal a 3-as fölött helyezkedhet el. Ha viszont a „mu-
tató” nem éri el a 2-t, az azt jelenti, hogy a lakosságban veszélyes túlsúlyban vannak az
alacsony intellektuális értékeket képviselő egyének, illetve rétegek. Ennek alapján a „la-
tens fejlettség” tartományát (a 2. ábra középső alakzata) a 2-es és 3-as értékek közötti
sávba korlátoztam be. A 2-es osztályzat a latens fejlettség alsó határértékét jelenti, a 3-as
pedig azt a kiteljesedett latens fejlettséget, amelynek intellektuális potenciálja már lénye-
gében azonos a centrum-állapotú társadaloméval (természetesen mindig fajlagosan ér-
telmezve!).

Befejezve a „játékot”, ez a becslés ma a magyar gazdaságot a latens fejlettség alsó
határértékét 12 százalékkal meghaladó intellektuális fejlettségűnek mutatja, ez egyben a

kiteljesedett latens fejlettségi állapot háromnegyedes szintjét jelenti, azaz körülbelül azt az állapotot, amelyből, nagyon konzekvens politikával fel lehet kapaszkodni a kitörés starthelyzetébe. A szerencsésebb jövőkép némi közeledést mutat ehhez a helyzethez, míg a kedvezőtlenebb érzékelhető süllyedést.

Megjegyezem, hogy az összes részadatot „hatodik érzékem” és főleg szakmai élettapasztalatom alapján becsültem: a végeredmény azonban nem preconcipiált, az „kijött”.

*

Itt elvágom a fonalat. A leírtakat gondolatébresztőnek szánom. Egyfelől szeretném elérni, hogy a gazdaság- és társadalompolitika valódi horderejének megfelelően értékelje a lakosság intellektuális kapacitását: legfőbb stratégiai tartalékunkat. Másfelől azt is szeretném elérni, hogy szűnjék meg a gazdasági nehézségek folytonos, egyoldalú ráhárítása a két kezéből és eszéből élő lakosságra. Ez a módszer fiskálisan magától értetődő és rövid távon célravezető, ám nemzedéknyi idő alatt is csak nehezen korrigálható roncsolódásokat eredményez legfőbb (csaknem egyetlen!) stratégiai tartalékunk állapotán. A lakosság elnyomorítása árán kivívott éves egyensúlyi sikerek az észsai egy tál lencsére jellemző hatékonyság modern vállfajai. Végül szeretném felpezsdíteni a vitát a körül, hogyan, milyen módszerekkel lehetne a gazdaság monetáris egyensúlyát (vagy legalábbis annak valamiféle minimumát!) fenntartani az emberi értékek megőrzése és némi továbbfejlesztése mellett.

Magyarország számára nem látok egyéb kiutat a mai, stratégiaileg életveszélyes kül-gazdasági csapdából.

TÁRGYSZÓ: Fejlődéelmélet. Felzárkózás.

SUMMARY

The study makes a comparison between the „Protestant Ethics” by Weber and the social features which have become very important factors of development and quick advance mainly in the semi-peripheral zones in the 20th century whose totality is called „latent development” by the author. In this the education, the intelligence quotient of working as well as the civilization of both the living conditions and the people are included. The author divides all criteria into characteristic degrees and he suggests a method (similar to the Delfi-method) for procession based on qualitative criteria in those cases when the categories cannot be statistically managed.

Finally, the study offers an estimation on the extent of the existing and of the latent development in progress in Hungary.

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A MAGYAR IPARI SZAKOKTATÁS ÉS STATISZTIKÁJA 1945 ELŐTT*

DR. HALKOVICS LÁSZLÓ

A magyar ipari szakoktatás első iskoláit Mária Terézia uralkodása idején (1740–1780) állították fel. Az elsőt Selmecbányán 1762-ben szervezték meg bányászati–kohászati ismeretek tanítására. A királynő 1770-ben a selmeci bányásziskolát akadémiává minősítette át. Az iskola szervezeti szabályzatának jóváhagyásakor a királynő azt a kívánságát is kifejezte, hogy az oktatásban az erdészetre is legyenek tekintettel. Az első erdészeti tanszéket a selmeci főkamara grófság közreműködésével 1808-ban szervezték.

Szempcen (Pozsony megye) 1763-ban *Valero Jakab* piarista tanár nyitotta meg a Collegium Oeconomicumot. Avató beszéde szerint az intézet célja a polgárság tudásának növelése és olyan ismeretek terjesztése, amelyek az állam jólétét emelik. A tanított tárgyak között a hittan mellett a gyakorlati geometria, a számtan, a polgári építészet, az államszámvitel és a közgazdaságtan szerepelt. Az intézet három évfolyamos volt. A kiváló eredménnyel végzett tanulók névsorát közölte az intézet a királyi kamarával, az Erdélyi Kincstárral és a Temesvári Országos Igazgatósággal, hogy türesem esetén első-sorban velük töltsék be az állásokat. A szempci iskola (teljes nevén: Collegium Scientiarum Politico Oeconomico Cameralium) Európa első számviteli főiskolája volt.

Az iparosok nevelése a XVIII. század végén és a XIX. század első felében még mindig a már kikaposott úton haladt. Ha egy fiatal mesterséget akart tanulni, háromévi tanulási időre volt szüksége. Ha felszabadult és a legények közé felvették, három évig vándorolnia kellett. Amikor a vándoridőt letöltötte, mesterségbeli tudásáról szakértő bizottság előtt adott számot. Ha a bizottság megfelelőnek ítélte felkészültségét, a jelölt megkapta a mester címet.

Az iparosképzés új formáit jelentették az iparosok ismereteinek bővítésére létesített vasárnapi iskolák és rajziskolák. A magyarországi helytartótanács 1795-ben rendelte el a tanítási változatokat olyan városokra nézve, amelyekben az elemi iskola negyedik osztálya mellett rajziskola is működött. A rajziskolában elemi geometriát, mechanikát és a kézművességhez szükséges tudnivalókat tanítottak. Az előírás szerint senki sem volt szerződhetető inasnak, ha a negyedik osztályt és a rajziskolát nem végezte el.

* A Magyar Statisztikai Társaság Statisztikatörténeti Szakosztályának XXXV. Vándorülésén 1998. május 7-én, Szekszárdon elhangzott előadás.

Az iparosodás fontosságának a gondolata a XIX. század első évtizedeiben, hazánkban is tért hódított. A harmincas évek országgyűlési tanácskozásain a polgári szellem erősítése és a városokban lakó iparos osztály szakműveltségének emelése is napirendre került és *Széchenyi István* már ekkor sürgette a reáltanodák felállítását.

Az iparegyletek, az első olyan polgári szervezetek, amelyek a korszerű ipari tevékenységek bevezetését sürgették, hazánkban az első 1842-ben alakult meg. Ez az egyesület *gróf Batthyány Lajos* elnökletével, *Kossuth Lajos* sugalmazására szakfolyóiratokat adott ki, népszerű előadásokat tartott, és ami a legfontosabb volt, mesterinas-iskolákat állított fel. Az iskolának az első évben 124, a másodikban 127, a következő évben már 144 látogatója volt.

1846. november 1-jén megnyílt a József Ipartanoda, akkor még nem műegyetemi jelleggel. Ekkor csatolták az úgynevezett mérnöki intézetet az ipartanodához. A mérnöki intézetről el kell mondani, hogy az a budai magyar királyi tudományegyetemen nyílt meg 1782-ben *Institutum geometricum* elnevezéssel. Fő tárgyai a geometria, a hidrotechnika és a mechanika voltak. Működése idején összesen 1141, évente átlagosan 17 oklevelet adtak ki a tanulmányaikat befejező hallgatóknak. A végzetek között találhatók *Beszédes József* és *Vásárhelyi Pál* kiváló vízmérnökök (munkáik közül a Tisza-szabályozást, az aldunai munkálatokat kell megemlíteni), továbbá *Reitter Ferenc*, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa első főmérnöke.

Az ipar szakoktatási rendszerének megszervezése, 1867–1900

A kiegészítés megteremtette a hazai ipari szakoktatás alapjainak lerakását, rendszerének kialakítását, mely rendszerben az állam mellett fontos szerepet játszottak az ország gazdasági életében mind meghatározóbb jellegűvé váló nagyvállalatok, és egyes területeken a magánkezdeményezések is jelentős részt vállaltak. E rendszer láncszemei:

- az iparostanonc-képzés,
- a kézművesiskolák, az ipari szakiskolák, a felsőipariskolák, a nőipariskolák,
- az iparművészeti oktatás, az ipari múzeum, az ipari tanfolyamok,
- a felsőfokú ipari tudományos képzés

voltak, és működésükkel a századfordulójig nemzetközi összehasonlításban is jelentősen segítették a magyar gazdaság fejlődését.

Az *iparostanonc-iskolai képzésben* nagy gondot okozott, hogy a tanulók nagy részének elemi iskolai ismeretanyaga még a fővárosban is hiányos volt. E helyzetet kívánt javítani *báró Eötvös József* népoktatási törvénye, az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk, amikor az általános tankötelezettség keretén belül a mestertanítványok iskoláztatásáról is gondoskodott. A szaknevelés gondolatát megerősítette az 1872. évi VIII. törvény 42 §-a, amely kimondta, hogy az iparos „...tanoncát, ha írni, olvasni és számolni nem tud, ezeknek megtanulására, különben pedig az ismétlési, esti, vasárnap, illetőleg ipariskolába járásra szorítani köteles”. A törvény hatása azonban nem volt kielégítő. *Trefort Ágoston*, aki 1872-től vallás- és közoktatásügyi miniszter volt, az iparostanoncok iskoláztatását a népoktatási törvényhez hasonlóan szigorúan végre kívánta hajtatni. Kiadta 1882-ben „Az iparostanoncok iskolai szervezete” című szabályzatot. Az iskolák e szerint három évfolyamúak. Tantárgyak: szabadkézi és mértani rajz minden évfolyamon hetenként 3-3

órában, olvasás és fogalmazás 2-2 órában, számtan és mértan 2-2 órában. A három évfolyam mellett egy előkészítő osztály szervezését is előírta a szabályzat. Trefort az iparos tanulók tanítását a népoktatási törvényben előírt ismétlő iskolai oktatástól külön akarta választani. A rendelet előírta, hogy a tanoncok felvétele a hatóságoknál történjék, és a tanoncokat mind az iskolában, mind a műhelyben a hatóság képviselője ellenőrizze.

Az 1884. évi XVII. törvény fő célja az volt, hogy az iparszabadság teljes megóvása mellett a tanoncokat megfelelő oktatásban részesítsék. A szervezők úgy látták, hogy az ország iparral foglalkozó népessége csak az elhanyagolt elemi iskolai oktatásban részesül, de arra számítottak, hogy a vagyonos községek áldozatokat hoznak, és idővel a tanonciskolákból valóságos iparosiskolák alakulnak ki. Az 1884. évi ipartörvény előírásai szerint azokban a községekben, ahol legalább 50 tanonc van, és a tanoncok számára külön iskola nincs, a község köteles a tanoncok oktatásáról külön tanfolyamon gondoskodni. A tanfolyam tantervét és időtartamát a vallás- és közoktatásügyi miniszter a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterrel egyetértve állapította meg. Az évi oktatási idő tíz hónap. A tanonciskolák közvetlen felügyeletét a kerületi tanfelügyelő és az elsőfokú iparhatóság, a főfelügyeletet pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszter a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterrel együttesen gyakorolta. A tanonciskolák végleges szervezeti és tanulmányi rendjét 1893-ig alakították ki és 1924-ig volt életben. Az ipartörvény hatása már az első években is érezhető volt. Az 1887/88. tanévben a tanonciskolák száma 261 volt, a tanonciskolába járók száma pedig megközelítte az 50 ezret. Három évvel később, 1890/91-ben az iskolák száma 306-ra, a tanoncoké 58 779-re emelkedett.

1893 után az iparosképzést egy nagy műveltségű, tapasztalt szakember, *Mártonffy Márton* tanonciskolai főigazgató irányította. Irányításával a hazai tanoncképzés századunk első évtizedének a végére szinte minden területen jelentős eredményeket tudott felmutatni. Ezek közül röviden néhányról meg kell emlékeznünk.

– A székesfővárosi tanonciskolákban az 1902/03. tanévben vezették be a szakirányú oktatást. A szakirányú oktatás legerőteljesebb a szakrajzban és az elméleti tanulmányokban volt. A minden iparost érdeklő fontos tudnivalók mellett valamennyi iparágnak voltak sajátos szükségletei és tennivalói. Szakirányban fejleszthető iskolák Budapesten, Aradon, Baján, Brassóban, Debrecenben, Győrött, Kassán, Kecskeméten, Kolozsvárott, Miskolcon, Nagyszébenben, Nagyváradon, Pécsen, Pozsonyban, Sopronban, Szabadkán, Szegeden, Székesfehérvárott, Temesvárott, Újpesten és Újvidéken voltak.

– A vasutas tanoncok oktatását hazánkban a Kassa–Oderbergi Vasút kezdeményezte. Ruttkán, a vasúttársaság főműhelyében 1890-ben *Ráth Péter* vezérigazgató nyitotta meg az első tanfolyamot. A tanonciskola hároméves volt, a negyedik évben a tanulók gyakorlati munkán vettek részt.

– A magyar államvasutak vezetői 1893-ban kezdték szervezni tanonciskoláikat *Lukács Béla*, kereskedelmi minisztersége idején. A tanoncok gyakorlati kiképzésüket ügyes művezetőktől, az első két évben elkülönített tanműhelyekben kapták. Az elméleti tárgyakat és a rajzot a műhely mérnökei tanították. Rövid idő alatt az államvasutaknak csaknem minden nagyobb műhelye mellett voltak ilyen tanonciskolák, így Budapesten az északi főműhely, vidéken Palotaújfalun, Debrecenben, Miskolcon, Piskitelepen, Sátorajújhelyen, Szolnokon, Szombathelyen és Zólyomban. A mérnökök vezetésével a hazájukat és a foglalkozást, azaz a vasutat szerető fiatalokat neveltek, akik szabad idejükben nemesebb kedvtelésnek is hódoltak. Ekkor alakultak a munkáscsoportkörök, dalárdák, önképző és zeneegyletek. A vasúti műhelyek tevékenységük magas színvonalát annak is köszönheték, hogy az intézmény légkörében felnőtt, saját nevelésű munkástörzset fejlesztettek ki.

– Az Állami Gépgyár a budapesti központban és a diósgyőri vas- és acélgyári telepen tartott fenn szakirányú tanonciskolát. A diósgyőri tanonciskola tanulmányi és nevelő rendje teljesen a gyártelep viszonyaihoz igazodott. Az iskola felszerelése és berendezése a maga nemében egyedülálló volt. Gazdag szemléltető falitábláinak gyűjteménye, kézi rajzösszeállítási mintái külföldön is ritkaságszámba mentek.

– A Magyar Királyi Posta és Távirada vezérigazgatóság 1912-ben szervezte meg a postaműszerészi tanonciskolát. Az iskolában a műszerésztanulók négy éven keresztül részesültek elméleti és gyakorlati kiképzésben.

– Az állami gyárakéhoz hasonló alapon szervezték tanonciskoláikat egyes nagyobb vállalatok is. A Ganz–Danubius Gépgyár, a Salgótarjáni–Rimamurányi, a Tatabányai Bányaművek, a pécsi Zsolnay-gyár stb. iskolái mintaszerűek voltak. A tanonciskolák mellett létrejöttek a tanoncotthoni intézmények önképző, dalos, zenész stb. körei is.

Az első világháború kitörését megelőző utolsó rendes tanévben, 1913/14-ben, összesen 732 tanonciskola állott fenn. Közülük 633 volt iparos-, 99 pedig kereskedőtanonciskola. Az előbbieket összes fenntartási költségei az 1913/14. iskolai tanévben 3506,8 utóbbiaké 407,8 ezer koronát tett ki. Az oktatók száma az ipari tanoncképzésben 4812, míg a tanulóké 102 486 volt.

A *kézművesiskolákat* az állam a háziipar ápolására állította fel. Háziipar – a hazai meghatározás szerint – az a munka, amelyet folytatói saját lakásukon, maguk vagy családtagjaik segítségével kézierővel akár közvetlenül a fogyasztó, akár meghatározott munkaadó (vállalkozó) számára végeznek. A magyar ipartörvény azokat az otthon dolgozó munkásokat tekinti háziiparosoknak, akiknek az ipar nem egyedüli főfoglalkozásuk, és akik egyes iparcikkeket ipari munkások segítségével nélkül, esetleg hozzátartozóikkal készítenek. A magyar törvényhozás 1867 óta a háziipar ápolására mindenkor figyelmet fordított. Az 1884. évi XVII-ik ipartörvény kiveszi a rendelkezés hatálya alól a háziipart. Az 1907. évi III. iparfejlesztési törvény az állami kedvezményeket (adók, illetékek elengedése) a nagyobb számú háziiparost foglalkoztató vállalatokra is kiterjesztette.

A háziipar a múlt században a lakosság jelentékeny részének ősi foglalkozása volt. A vászon- és gyolcosszövés a háziipar legerőteljesebb ága volt. Jelentős volt a Felvidék hímző háziipara Pozsony, Trencsén és Nyitra vármegyében. A legszebb magyar háziipari termékek közé tartoztak: a mezőkővesdi hímzések, Bánffyhunrad 10-12 községében a kalotaszegi varrottas, a sárközi és ormánsági népi hímzések, a nagyselyki arany- és ezüstszőttes (Nagyküküllő megye), a csángó szőttes, a torockói és a disznajói varrottások. A csipkeverés különösen Bars és Zólyom megyékben terjedt el. A torontáli, a csíki és a máramarosi szőnyegszövés, a halinaszövés és a csergekészítés Brassó, Fogaras és Udvarhely megyékben jövedelmező háziipari foglalkozás volt a századforduló körül.

A kézművesiskolák az iparoktatás második és a tulajdonképpeni szakoktatás első fokozatát képezték. Az első világháború megkezdésének évében a kézművesiskolák csoportjába hat állami intézet tartozott: egy-egy kosárfonó iskola Békésen, Belluson (Trencsén megye) és Tokajban, gyermekjátékszer-készítő iskola a zemplén-megyei Homonnán és Hegybányaszélnán Hont megyében, valamint csipkeverőiskola Körömbányán.

A népiskolákhoz, polgári iskolákhoz és tanítóképző intézetekhez kapcsolódó háziipari oktatás 1879/80-ban 152, 1894/95-ben már 621 iskolában folyt. Ezekben az iskolákban az 1850-es évektől több mint 70 ezer résztvevőt tanítottak háziipari ismeretekre.

Az *ipari szakiskolák* létesítésének a gondolata már 1872 előtt felmerült. Eötvös József miniszter, hogy a tervezett iskolalétesítés szakszerűen folyjék, *Horváth Ignác* műegyetemi tanárt Bajorországba küldte az ipartanodák tanulmányozására. Horváth 1874-ben „Az iparos oktatás Bajorhonban, tekintettel hazai viszonyainkra” című munkájában számolt be tapasztalatairól. Ugyanakkor *Szakkai József* kassai főreáliskolai tanár a belgiumi tournai-i és a franciaországi chalons-sur-marne-i gépészeti iskola szervezeti, oktatási

rendjét tanulmányozta. E tanulmányutak tapasztalatai alapján kezdték meg a szakközépiskolák, illetve ipari szakiskolák szervezését az 1870-es évektől. Ezen iskolafajta országos hálózatának kiépítése a kilencvenes évekre esik.

A szakoktatás középső fokozatában a cél az volt, hogy a hazai iparnak művelt és szakképzett vezetőket, művezetőket, munkásokat neveljenek. Irányuk kettős volt: kézmű- és gyáripari jellegű. A képzés főleg gyakorlati jellegű volt, de rendszeres elméleti ismereteket is nyújtottak az ipariskolát látogatóknak. Minden szakiskola korszerű műhelyekkel rendelkezett, felszerelve a szükséges erő- és munkagépekkel. Tanidejük általában négy év volt. Kivételt képeztek a szövőipari szakiskolák, amelyek kétévesek voltak, néhány vasipari iskola pedig három évig oktatta a résztvevőket.

Az elméleti oktatás heti 4-8, a rajzoktatás 14-18, a műhelyi oktatás 20-30 órát vett igénybe. Így a heti órák száma 50-52-t tett ki. Az elméleti oktatás két részből állt: általános és szaktárgyakból. Az általános tárgyaknál a számtan, a mértan, az ábrázoló rajz, a könyvviteltan, a természettan, a vegytan és a magyar irodalom az irodai ügyintézésel együtt szerepelt. A szaktárgyak között szerkezzettant, technológiát, építészeti alaktant, leíró géptant, vegytani gyakorlatokat, szerszámtant, szövelemzést oktattak.

Az ipari szakiskolai felvétel alapja a 12 éves életkor betöltése, a polgári vagy a középiskola második, vagy az elemi iskola hatodik osztályának sikeres bevégezése volt.

A *felsőipariskolák* szervezése az 1870-es években elkezdődött, és elsőnek 1872-ben Kassán, majd később Budapesten nyitottak ilyen jellegű ipariskolát. A felsőipariskolákba a felvételi követelmény a 15. életév betöltése, a gimnázium vagy a polgári iskola négy osztályának sikeres elvégzése.

A *nőipariskolák* célja az volt, hogy a növendékeket a különböző női kézimunkákra kiképezzék, és azokra az ipari foglalkozásokra is felkészítsék, amelyeket túlnyomó részben nők végeztek. A kézimunka-oktatást már az 1868. évi XXXVIII. népoktatási törvény előírta a lányok számára kötelező jelleggel a népiskolákban és a polgári iskolákban. Ezekben az iskolákon kívül a női kézimunkák oktatása többnyire a társadalmi egyesületek által fenntartott úgynevezett nőipariskolákban folyt. Az önálló nőipariskolák a kereskedelemügyi miniszter főhatósága alá tartoztak. Ezekben a felvételi feltétel a betöltött 14 éves életkor és az elemi iskola hat vagy a polgári iskola két osztályának elvégzése volt. Ezek az iskolák a megfelelő elméleti és gyakorlati ismeretek oktatásával a nők kereseti lehetőségét növelték, és segítséget nyújtottak a nőknek a családi életben felmerülő sokféle munka jól szervezett, hasznos elvégzéséhez.

Magyarországon 1903/04-ben egy államilag fenntartott és tíz államilag segélyezett nőipariskola működött, még pedig Budapesten, Kolozsvárott, Sepsiszentgyörgyön, Szegeden, Győrött, Marosvásárhelyt, Egerben, Debrecenben, Nyíregyházán, Miskolcon és Kézdivásárhelyen.

Az iparoktatási intézetek közül szakiskolai jelleggel összesen tizenhét állami és két államilag segélyezett iskola működött. Ezek iparágak szerint a következők voltak:

- fa- és fémipari szakiskolák: Arad, Győr, Kolozsvár, Marosvásárhely, Szeged, Temesvár;
- faipari szakiskolák: Brassó, Homonna, Igló, Újpest;
- fémipari szakiskolák: Gölnicbánya, Pozsony, Budapest;
- kő- és agyagipari szakiskolák: Székelyudvarhely, Ungvár, Zalatna;
- szövőipari szakiskola: Késmárk;
- államilag segélyezett ipari szakiskolák: Nagydisznód (szövőipar), Nagyszeben (bőr- és cipészipar).

A szakiskolákat 1903/04-ben 2473, a felsőipariskolákat 2387, a nőipariskolákat 329 tanuló, összesen 5189 tanuló látogatta. A tanulók létszáma az 1913/14. tanévben ennek több mint háromszorosa, 15 890 fő volt.

Az iparművészeti oktatás bázisa az országos iparművészeti főiskola volt, amely a válás- és közoktatásügyi miniszter irányítása alatt állt. Célja olyan szakemberek nevelése, akik az ipar különféle ágaiban művészeti ipari tevékenységre is képesek, illetve a már gyakorlattal rendelkező iparosok művészeti irányú továbbképzése. A főiskola három tagozatú volt. Az előkészítő tanfolyam tartama két év, a szaktanfolyamoké, valamint az esti iparművészeti képzésé három év volt. Az előkészítő tanfolyamra a négy középiskolát végzett és a 15. életévüket betöltött fiatalok kérhették felvételüket. Az esti tanfolyamhoz egy-két évi ipari gyakorlat és az elemi iskola 6 osztályának sikeres befejezése volt a követelmény. A főiskola a századforduló körül díszítő festészeti, szobrászati, kispasztikai, ötvös és zománczóí, rézkarcolói, lakásberendezői oktatást biztosított, és tanulóinak száma az 1903/04 tanévben 322 volt.

Az ipari oktatást segítette a budapesti technológiai múzeum, melynek alapítását a törvényhozás 1873-ban határozta el. A múzeum működésének legfőbb célja a hazai ipar és főleg a kisipar fejlődésének előmozdítása. Ezt a célt szolgálták a múzeum állandó és időszakos kiállításai, a szakkönyvtár, a kísérleti állomás, amely az iparban használt anyagokkal, eljárásokkal és gépekkel végzendő műszaki kísérleteket tudta biztosítani. A múzeum közel 12 ezer kötetes könyvtárát 1904-ben 11 500 látogató vette igénybe, tárlatait 1903-ban 48 ezren látogatták.

A szakiskolákban és a felsőipariskolákban ipari tanfolyamokat indítottak, amelyek többnyire állandó jellegűek voltak, évről évre megismétlődtek. Két csoportjuk volt: az elsőbe az építőipari téli tanfolyamok számíthatók a kőművesek, ácsok és kőfaragók részére, de szerveztek továbbképzést a gőzkazánfűtők, a stabilgőzgép-kezelők, a lokomobil- és cséplőgépezők, valamint a dinamógép-kezelők részére; a második csoportba a szakirányú továbbképző, többnyire rajz-, ipari könyvviteltani és egyes iparágakban szervezett műhelyi tanfolyamok sorolhatók. A tanulók létszáma 1904-ben a felsőipariskolák tanfolyamain 1897, a szakiskolákon 2238 volt.

A *felsőfokú ipari tudományos képzés* a tudományegyetem mérnöki intézetében folyt, amelyet 1850-ben a József Ipartanodával egyesítettek. Az ily módon szervezett műszaki felső iskola az 1851/52. tanévben technikai intézetként kezdte meg működését. Ezt az intézetet 1856-ban polytechnikummá szervezték át. A polytechnikumot 1872-ben mint József Műegyetemet egyetemi rangra emelték, és 1901-ben a doktorrá – doctor rerum technicarum – avatásra is jogot kapott. A magyar országgyűlés 1902. VII. törvényben hozott határozatot a műegyetem épületegyüttesének a Lágymányoson történő felépítésére. Az építkezés 1909-ben fejeződött be. Az új helyen az egyetem négy osztállyal – gépész-, általános, vegyész- és építészmérnöki – működött. Ezekhez csatlakozott 1914-ben, a közgazdasági osztály, amelyben a végzett mérnökök két félévi tanulmányi idő után közgazdasági-mérnöki oklevelet kaphattak. A tanárok száma 62-ről 155-re, a műegyetemi hallgatók száma 590-ről 1359-re nőtt 1882 és 1908 között.

Az 1867-es kiegyezéssel a magyarországi bánya- és kohóipart, vele együtt a bányász-kohász-erdész felsőoktatást állami irányítás alá helyezték, a selmeci főiskola nevét Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Akadémiára változtatták. Az anyagi eszközök biztosításával, az oktatás átszervezésével lehetővé tették az intézmény korszerűsi-

tését. Az Akadémián 1862 és 1872 között fokozatosan a német helyett a magyar lett az oktatás nyelve, és az egységes bányászképzés négy – bányászati, fémkohászati, vaskohászati és gépészeti–építészeti – szakra vált szét. 1872-ben bevezették a kétéves üzemi gyakorlat utáni államvizsgát. A végzettek szakképzettséget igazoló oklevelet, diplomát kaptak.

A selmeci Akadémia 1904-ben felvette a Magyar Királyi Bányászati és Erdészeti Főiskola nevet, és a tanszékek száma tizenhatról húszra emelkedett. Négy szakon – bányamérnöki, vaskohómérnöki, fémkohómérnöki és erdőmérnöki szakon – folyt a képzés. 1912-ben átadták a kémiai intézet nagyszerű új épületét, az európai szinten berendezett kutató- és oktatási laboratóriumaival, 1913-ban pedig az ugyancsak korszerűen felszerelt vaskohászati anyagvizsgáló laboratóriumot adták át.

Az 1913/14-es tanévben a főiskola húsz jól felszerelt tanszékén 580 hallgatót oktattak. Tandíjat nem kellett fizetni. A felsőbb éveseknek mintegy egyötöde kapott anyagi támogatást. Az saját anyagi alappal rendelkező ifjúsági jóléti intézmények – a segélyező egyesület és az étkezést biztosító Mensa Academica – hathatós segítséget nyújtottak a rászorulóknak. A hallgatók kétötöde munkás, kisiparos és földműves szülők gyermeke volt.

A magyar ipari szakoktatás, 1900–1945

A magyar iparoktatás megteremtői, majd irányítói mindig élénk figyelemmel kísérték, hogy az európai fejlett országokban milyen az ipari szakoktatás szervezeti rendje, hogyan, milyen módszerekkel képezik az ipar leendő vezetőit és munkásait. A felsőipariskolák megszervezése előtt – mint már szó volt róla – Bajorországban, Franciaországban és Belgiumban tanulmányozták magyar szakemberek az ipari szakoktatás rendszerét. Az állandó kapcsolattartás a későbbi évek során a külföldi szakiskolákkal, irányítókkal a magyar iparoktatás fejlesztéséhez mindenkor hasznosítható ismereteket szolgáltatott. Igen figyelemreméltó ebben a tekintetben az a szakoktatási felmérés, amely Európa szinte minden országára kiterjedt, és olyan államok rendszerét is áttekintették, mint Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Románia és Szerbia. Az összehasonlító felmérésben tizenhét ország szerepelt, és Németország hét alkotó államát, valamint a Hanzavárosokat külön is megvizsgálták. A vizsgálat fő célja az volt, hogy tájékoztatást adjon az egyes országokban folyó ipari oktatás elméleti és gyakorlati jellegéről. Az eredmény iskolafajták szerint a következőkben foglalható össze.

A kézművesiskolák Magyarországon is, külföldön is kizárólag gyakorlati irányúak voltak, az elméleti oktatást a legkisebb mértékre szorították le. A magyar ipari szakiskolák és felsőipariskolák a korabeli szakemberek véleménye szerint az ipari szakoktatás gyakorlatias volta tekintetében alig maradtak el a többi állam hasonló iskoláitól, a hazai felsőipariskolák pedig élen jártak akkor Európában. De az elemzés azt is megállapította, hogy a hazai ipariskolák még sem elég gyakorlati irányúak. Ugyanis a végzett tanulók az iskolából kilépve nem rendelkeztek olyan gyakorlati tudással, mint a mesterműhelyekben képzett segítők, akiket viszont az elméleti ismeretekben messze meghaladtak. Ezzel függött össze az a megfigyelés is, hogy a tanulók egy-egy munkafajta elvégzésére több munkaidőt használtak fel, mint a mesterműhelyekben tanult segítők. Az ipari szakoktatási rend 1910-es évekbeli módosításánál már e nemzetközi felmérés hasznosítható tapasztalatait is figyelembe vették.

A magyar ipari szakoktatás eredményeire, amelyek a századforduló körüli években jelentkeztek, külföldön is felfigyeltek. Erre a megrendezett világkiállításokról szóló tudósításokból, a kiállításokon elnyert díjak alapján és a külföldi szakértői véleményekből lehet következtetni. A magyar ipari szakképzés első nagyobb sikerét az 1890. évi párizsi világkiállításon aratta, ahol a nemzetek nagydíját (Grand Prix-t) nyerte el. A korabeli szaklap, a *Magyar Iparoktatás* 1890. évi 1. számában így írt erről: „Ebben a központban egy kultúráilag fejlett, iparilag bár nem nagy, de egészséges alapokon nyugvó, gazdaságilag konszolidált államot ismert meg a világ: Magyarország kiállotta Párizsban a legerősebb kritikát, és abból úgy került ki, hogy megszűnt a Kelet kapuja lenni, befogadta társaságába a Nyugat kultúrája.” Néhány évvel később, 1897-ben a brüsszeli világkiállításon – a magyar 1896-os millenniumi kiállítás után egy évvel – a házigazda Belgiummal együtt ugyancsak nagydíjas lett a magyar ipari szakoktatást bemutató kiállítási anyag.

Az európai szakértők közül főként a németek és a franciák minősítették a magyar ipari szakoktatás eredményeit igen jónak. Csak egy példát említve: *Fernand Durbief*, francia miniszter a következőket írta: „A magyar törvényhozó féltő gonddal örködik a tanoncügy felett. Az eredmények nem is maradhattak el. Az 1884. évi ipartörvénnyel elérték, hogy 1900-ban a tanoncoknak csak alig 7 százaléka nem járt iskolába... Nekünk több mint 550 ezer olyan tanoncunk van, aki nem jár iskolába. És mi késlekedünk a példa utánzásával, és nem háríthatjuk el a bajt, amely tönkre teheti iparunkat.”

A veszített első világháború, a forradalmak, az ország széttörettetése megrendítette az ország szellemi és anyagi erejét. Az ipari szakoktatás intézményrendszerét is jelentős veszteségek érték. A történelmi Magyarország iparoktatási hálózata – a felsőfokú oktatás intézményeit nem számítva – a következő képpen változott:

- 4 felsőipariskolából megmaradt 3,
- 26 ipari szakiskolából megmaradt 7,
- 6 kézművesiskolából megmaradt 2,
- 9 nőipariskolából megmaradt 5,
- 3 technológiai múzeumból megmaradt 1,
- 746 iparostanonc-iskolából (a kereskedő tanonciskolákkal együtt) megmaradt 340.

A területváltozás okozta veszteség még nagyobb, ha figyelembe vesszük, hogy az utódállamoknak jutott intézetek között több olyan is volt, amilyeneknek a tartalmilag megfelelő intézmények a megsonkított Magyarországon nem maradtak, és amely különleges rendeltetésű és nagyobbára vegyes anyanyelvű vidékeken lévő ipariskolák az egész régi Magyarország iparának kultúráját szolgálták. A megmaradt iskolák közül is nem egy a háborút követő megszállás és fosztogatás következtében súlyos károkat szenvedett. Több intézetet, így a pécsit, a debrecenit is kifosztották a megszálló idegen csapatok, nagyszerű felszereléseiket, gépeiket, bútoraikat, nyersanyagaikat és pótolhatatlan mintatárgyaikat elvitték. Az üresen maradt, megrongált épületekben mindent előlről kellett kezdeni.

A veszteségek ellenére 1921/22. tanévben az ipariskolák már mind működtek, és igyekeztek a régi színvonalat visszaállítani. A fővárosban textilipariskolát állítottak fel. Feltűnő volt, hogy amíg a háború előtt az ipari továbbképző tanfolyamokra a lehetségesnél kevesebben jelentkeztek, most a munkásság részéről igen nagy érdeklődés mutatkozott erre az oktatási fajtára. Az ipariskolák munkája nemcsak 1920 után, de az 1930-as években, a gazdasági válság éveiben sem szünetelt. Az ország akkori ipari, oktatási veze-

tői a leghasznosabb pénzbefektetésnek tekintették a fiatalság ismereteinek magas szintre emelését, olyan tanult iparos szakemberek gyakorlati életbe való bocsátását, akik az ipar korszerű gyártási tevékenységei által megkövetelt technológiai, szervezési és – ha kellett – számviteli, költségelszámolási tudással is rendelkeznek.

Az 1920 és 1938 közti oktatásszervezői munka eredményeként az 1937/38-as iskolai évben az ipariskolai oktatást a következő adatok jellemezték:

- az iparos tanonciskolák száma 376, a tanulók száma 56 643,
- a bányászati, iparművészeti, felsőipariskolák, nőipariskolák, ipari rajziskola, fa- és fémipari szakiskolák, egyéb ipari szakiskolák száma 44, a tanulók száma 5370.

Az ipari szakoktatási statisztika

Az ipari szakoktatás rendszerbe foglalása előtti időkből, az 1840-es évekből rendelkezésre áll az iparegyesületnek egy olyan iparstatisztikai adatgyűjtése, amely 84 kérdőpontból állt, és ennek a 66. pontja a következő volt:

„A mesterségi fiatalság az iskolából szokott-e kilépni a műhelyekbe? és van-e valami gond, hogy az inas-évek alatt nyerjen valami oktatást? vannak-e normális és rajziskolák a vidéken? látogatottak-e azok?...”

A kérdésre adott válaszokat az egyesület az olvasókörök és kaszinók segítségével gyűjtötte össze. A beérkezett anyag egy részét a *Hetilap* című újság közölte, és az adatgyűjteményt 1846–1847-ben az egyesület *Fényes Eleknek* adta az országos adatgyűjtés megszervezéséhez.

Az ipari szakoktatás körbe tartozó statisztikai felvételt egyrészt a vallás- és közoktatásügyi, másrészt a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium 1880-ban hajtott végre, amelynek során a háziiparral kapcsolatos oktatás néhány adatát gyűjtötték be. E felvétel előzménye az a mozgalom volt, amelyet a két tárca a háziipar oktatásának fejlesztésére indított, és ezzel az ország 42 vármegyéjében a háziipari tevékenységet szándékoztak megteremteni, illetve szélesíteni. A felvétel eredményeit *Szerényi József* országos iparoktatási főigazgató tette közzé a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából.[24] Egyébként e statisztikáknak is az 1881-ben szervezett „Háziipar és iparoktatási bizottság” lett a gazdája.

A tanoncoktatásról az 1895/96-os iskolaévig a kereskedelemügyi minisztérium gyűjtött adatokat. Az adatokat, a városokat is figyelembe véve, törvényhatóságokként csoportosítva közvetlenül az iskoláktól kérték be, és 1897-ben hozták nyilvánosságra.[25] Ettől kezdve a kereskedelemügyi miniszter megbízásából, az ipari szakoktatásról több munka jelent meg 1914 előtt. ([10], [11], [12])

Az iparostanoncok, segédek, továbbá az ipari szakoktatásban részt vevők 1871–1911. évi statisztikáját a Központi Statisztikai Hivatal 1911-ben ismertette.[18] Az ipari szakoktatásra is rendszeresített a Hivatal kérdőívet, de amint az oktatási statisztikai fejezet bevezetőjében olvasható: „...a különböző gazdasági, bányászati, ipari, kereskedelmi, közlekedési, művészeti ... szakiskolák, továbbá egyetemek ... adatszolgáltatása még nem alapul a hivatal munkatervén.” (296. old.) Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy amíg a tanoncok és a segédek statisztikáját a Hivatal gyűjtötte be, a szakiskolák adatait az illetékes szaktárcától kapta meg a statisztikai évkönyvekben történő közlés céljára.

A két világháború között – az eddig feltárt adatok szerint – a szakoktatás statisztikáját is bevonták a Hivatal statisztikai adatgyűjtéseinek körébe. Az 1932/33. évi hivatalos statisztikai munkatervben ez a statisztika a következő fejezetekből állt:

- I. Általános kérdések (13 kérdőpont)
- II. A tanulók statisztikája
 - A tanulók számának alakulása a tanév folyamán
 - A tanulók megoszlása kor szerint
 - A tanulók megoszlása vallás, anyanyelv és nyelvismeret szerint
 - A tanulók megoszlása honosság és szülőik állandó lakhelye szerint
 - Az osztályvizsgálatot tett nyilvános és magántanulók megoszlása atyjuk foglalkozása szerint
 - Az első évfolyamra felvett tanulók előképzettsége
 - Az osztályvizsgálatot tett tanulók előmenetele osztályonként
 - A tanulók záróvizsga-eredménye; pályaválasztás
- III. Időszaki tanfolyamok (a szakiskolával kapcsolatos időszaki tanfolyamok megnevezése)
- IV. Tanári személyzet

A feldolgozott adatokat 1920 és 1945 között a statisztikai évkönyvekben tették közzé.

Az ipari szakoktatás kiemelkedő iskolái

A *kassai ipariskolát* az ipari szakoktatási intézeteink között elsőnek kell megemlítenünk. Ezt *Szakkay József* főreáliskolai tanár francia és belga mintára „gépészeti felsőbb ipartanoda” néven állította fel.

Az iskola célját az iskola szervezeti szabályzata így határozta meg: „E tanoda célja az erkölcs törvényeit folytonosan szem előtt tartó ellenőrzés mellett, három évfolyam alatt a tanulóknak gépészeti és gyáripari tudományokban egyrészt a gyakorlati élet kívánalmainak lehetőleg megfelelő bevezetett elméleti, de kivált gyakorlati oktatást nyújtani; úgy, hogy azok képesek legyenek a gépész, művezető és gépszerkesztő, sőt kítűnő tehetség mellett kisebb gyárakban a gyárigazgató tisztjét is kellőleg betölteni; másrészt pedig a növendékeket a műegyetemi tanfolyamokra gyakorlatilag és elméletileg a legelőnyösebb módon előkészíteni.”

Az iskola Kassa város tanácsának támogatásával 1872. október elején nyitotta meg kapuit elsősorban Kassa, illetve Korompa, Gölnicbánya, Stósz, Alsómecenzéf, távolabb Diósgyőr, Ózd és a rimamurányi ipari körzet számára. A kassai tanoda 1872 és 1876 között magániskolaként működött. A tanulók első évi létszáma 30 fő volt. A heti 40 órás gyakorlati oktatással szemben kezdetben az elméleti oktatásra csak napi 3 óra jutott. Az iskola ügye – pénzügyi tekintetben – akkor nyert megfelelő megoldást, amikor Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1875 novemberi kassai látogatása után a város akkori országgyűlési képviselőjének, *Juhász Mihálynak* közbejöttével a magyar országgyűlés 1875 decemberében az iskola államosításáról döntött, és az évi költségvetését 13 300 forintban állapította meg. Az iskolában kiváló gépészmérnök tanárok oktattak, de az elméleti és gyakorlati oktatók is nagyszerű munkát végeztek. *Lukács Béla* kereskedelemügyi miniszterhelyettes állapította meg 1893-ban országgyűlési jelentésében, hogy a kassai ipariskola gyakorlati eredményeit tekintve, valamennyi hazai iparoktatási intézmények közül a legkiválóbb. Az iskola 1913-tól már párhuzamos osztályokkal működött, és a tanulók száma 245-re emelkedett.

Nagyhírű volt a *Budapest, állami középipartanoda*, a későbbi Budapesti állami ipariskola, melynek szervezetét a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1877. szeptember 10-ei 23042. számú rendeletével határozta meg. Az iskolának kezdetben építészeti, gépészeti és vegyészeti szakosztálya volt. A tanítás három évig tartott. A gépészeti osztályon műhelyi, a vegyészetenél pedig laboratóriumi gyakorlat is szerepelt a tantervben. A főváros az intézet céljára az első három évben évi 10 000 forintot adományozott. A budapesti ipariskola 1891-ben újabb szervezeti–működési szabályzatot kapott, amely szerint „a budapesti állami ipariskolának célja és feladata, hogy tanterve alapján az építészeti számára kőműves-, kőfaragó-, és ácsmestereket, pallérokat, a közlekedő, vasúti és hajózó vállalatok, a mezőgazdaság, a gépészet és vegyészet s a gépekkel és munka megosztásával dolgozó gyáriparágak számára gépészeket, előmunkásokat és olyan szakembereket képezzen, kik idővel kisebb ipartelepeknek vezetőivé, a fém-, vasipar és a faipar azon ágaiban pedig, melyek a tanításkörébe fölvettek, önálló mesterekké is lehessenek.” A tanulók száma az 1879/80. tanévi 20-ról az 1895/96-os tanévre 380-ra nőtt. A tanárok száma ugyanezen idő alatt 8-ról 38-ra emelkedett.

A *kolozsvári állami fa- és fémipari szakiskolát* 1884-ben a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1686. számú rendeletével hozta létre. Az intézetet fokozatosan három osztályúvá fejlesztették, mindegyiken építő, asztalos és géplakatos szakkal. Az iskola fenntartási költségéhez az állam 50, a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara, valamint a város 25-25 százalékban járult hozzá. A tanulólétszám 1895/96-ban 275, a tanárok száma 8 volt.

A *győri nőipariskola* állami támogatással 1885. szeptember 1-jén nyílt meg. A tanulók száma kezdetben 33 volt, később már 67. Az iskolában az oktatás elméleti és gyakorlati részből állt. Az iskola oktatói kara igazgató-tanítónőből és három óraadó tanárból állott.

Az *ózdai szakmunkásképző intézet* 1989-ben ünnepelte százéves fennállását. A jogelőd intézményt a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság ózdi vasgyára 1889-ben alapította tanonciskolaként. Az iskola közvetlen vezetője a mindenkorl Ózdgyártelepi elemi népiskola vezetője volt, aki körzeti iskolaigazgatóként az ózdi iskolával egyidőben alakult borsodnádasi és bánszállási tanonciskolák irányítását és ellenőrzését is biztosította. A tanoncok felvételi korhatára kezdetben 12, majd az első világháború után 14 év volt. Az iparostanoncok az 1890 körüli években földrajzot, történelmet, alkotmánytant, nemzetgazdaságtant, ipartant, természettant, magyar nyelvet és fogalmazást, számtant és mértant, rajzot, egészségtant és erkölcsant tanultak. Az oktatásnak az elméleti ismeretek tanításán kívül fontos része volt a gyakorlati ismeretek elsajátítása. A szakmunkásvizsgán vizsgadarabot kellett a képzésben résztvevőknek készíteniük. A tanítás Ózdon kezdetben este folyt, amit később a délutáni órákra tettek át. A tanszereket és az oktatás feltételeit központilag biztosították. Az oktatás a sajátos ózdi és környéki viszonyoknak megfelelően magas fokon, az országos átlagot messze megelőzve folyt, különösen szakrajzból és a technológiai tárgyakkól.

A magyar ipari szakoktatás kiemelkedő szervezői, támogatói

Az 1870-es években az ipari oktatás szellemi megalapozója báró *Eötvös József* (1813-1871) volt. Eötvös legnagyobb érdeme a művelődés szervezetének megteremtése,

kiépítése, de érdemei az ipar terén is emlékeztetnek. Eötvös az ötvenes évek végén élére állt az iparegyesületi mozgalomnak. Számára az ipar fejlesztéséért folytatott munkálkodás egy volt a szabadság és haladás melletti küzdelemmel. Szerinte: „...a munka fejlesztése jellemzi egyik fő feladatunkat, s hazánk jövője függ az elért művelődéstől és szorgalomtól”. Az ipar és a művészet rokonságát és gyámolításuk szükségességét hirdető eszméivel új korszakot kezdett a magyar iparoktatásban. Nevéhez fűződik a Műegyetemnek egyetemi rangra emelése. Kezdeményezte a külföldi alsóbb szakiskolák, valamint ipartanodák szervezésének tanulmányozását. Szeged városával tárgyalásokat folytatott egy úgynevezett „részleges” ipartanoda megnyitására. (Szegeden a fa- és fémipari szakiskolát csak 1893-ban nyitották meg.) Tervbe vette Budán egy ipartanoda létesítését és a berchtesgadeni fafaragó iskolához hasonló tanintézetek létesítését.

Az ipariskolai rajzoktatás és az iparművészeti oktatás gyakorlati megvalósítója a miniszteri székben Eötvöst követő *Pauler Tivadar* volt. A rajzoktatás és művészeti nevelés fontosságáról a rajztanárképző működésének első éveiben Trefort Ágoston az ifjúsághoz így szólt: „Ne legyetek kislelkűek és elfogultak a párizsi ízlés és ízléstelenség imáadásában, tiszteljétek a hazai munkát”. Trefort szervező munkái közül meg kell említeni a műiparegyesületet, amelyet a műipari készítmények terjesztésére állítottak fel, a tanítóképző intézetet, az ipari tanműhelyek szervezését a háziipar rendszeres oktatására, az alsófokú ipariskolák szervezését, valamint a mesterinasok rendszeres oktatásának biztosítását.

A magyar iparosifjúság nevelésében úttörő jellegű munkát végzett *Szabóky Adolf* (1821–1880) piarista tanár, a katolikus legényegylet elnöke. Nagy figyelemmel volt az iparos tanulók oktatására. Az ő kezdeményezésére létesültek Budapesten az első mesterinas-iskolák. Anyagi támogatást szerzett az iskolák fenntartásához, tankönyveket írt, személyesen felügyelt a tanításra, az eredményes tanulókat jutalmazta.

Mattekovits Sándor (1842–1925) közgazdasági író, ügyvéd, 1873-tól az Akadémia tagja, az országos iparegyesület elnöke volt. Földmívelés-, ipar- és kereskedelmügyi minisztériumi államtitkárként az ipar előrehaladását fokról fokra segítette. A háziipari tanműhelyek működését célszerű alapokra helyezte, rendszeresítette a gyakorlati iparoktatást, kezdeményezte a kereskedelmi múzeum létrehozását.

Szterényi József báró (1861–1943) közgazdasági író és államférfi, alapítója volt 1885-ben az erdélyrészi Ipar- és Kereskedelmi Egyletnek. 1889-től iparfelügyelőként, majd 1890-től a kereskedelemügyi minisztériumban dolgozott. Az országos iparoktatási tanács főigazgatójává 1895-ben nevezték ki. A tanács munkáját magas szintre emelte. Munkásságának eredménye, hogy az iparoktatás minden területén felgyorsult az iskolák, intézetek fejlesztése. Az 1920-as években a magyar kormányt képviselte a Népszövetség ülésein. 1930-ban az újonnan szervezett iparoktatási tanács elnöke lett. Több olyan könyve jelent meg, amelyek a hazai iparoktatással foglalkoztak.

Szakkay József (1832–1886) főreáliskolai tanár nevéhez fűződik a Kassai Állami Felső Ipariskola megalapítása. Szakkay középiskolai tanulmányait nem fejezhette be. A szabadságharc kitörése után, 16 éves korában, önként katonának állt, majd a szabadságharc bukása után besorozták a császári hadseregbe, ahol 11 évet szolgált. Közben, mint szabadságolt altiszt, később huszár tiszt, a bécsi műegyetemen három és fél évig technikai tanulmányokat folytatott. Utóbb a kalsruhei műegyetem építészmérnöki tanfolyamát is elvégezte. Nagyon sokat tett Kassán az ipariskolai oktatás ügyében: új iskolaépületet építtetett 1885-ben, a megnyitáskor felszerelés nélküli iskolának. A második évtől

kezdve gépeket, szerszámokat, tanszereket szerzett be. Az első gőzlokomobil- és cséplő-gépkezelői tanfolyamot 1874 tavaszán indította be 26 tanulóval. Az intézetet 1892-től 1918-ig a rendes szakosztályokban 3327, a tanfolyamokon 5845 tanuló látogatta.

*

A magyar iparoktatás kiépítése az 1867-es kiegyezéssel vette kezdetét. Az ipari szabadság gondolata hazánkban is teret nyert. Ez szükségessé tette, hogy a műhelyekben szerzett gyakorlatot kiegészítő elméleti és szakmabeli képzést az állam vegye kézbe, és intézményesen gondoskodjék mind a kézműipar, mind a gyáripar szakemberigényeinek kielégítéséről. Az iparoktatás a múlt század utolsó harmadától nagy ütemben fejlődött, és a századfordulóra európai összehasonlításban is jelentős eredményeket ért el. Az ipari szakoktatás nagy szakmai hozzáértéssel létrehozott rendszerére súlyos csapást mért az 1920. évi trianoni békeszerződés. Az ezt követő esztendőök a leromlott és tönkrement iparoktatás talpraállításának és újbóli működtetésének éveit. A fejlesztés 1935-től ismét jelentősnek minősíthető. Az ipari szakemberek magas szintű képzése az ipari tanonciskoláktól kezdve a szakirányú közép- és felsőfokú képzésen át nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy a múlt század hetvenes éveitől a magyar ipar sok fontos ágazatát megteremtse, majd a századforduló első évtizedeire nem egy iparág termelését világszintre emeljék.

IRODALOM

- [1] *Antal Ákos*: A kassai ipariskola története. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest. 1996. 216 old.
- [2] *Afra Nagy János*: A magyar iparostanoncoktatás története. Ipari szakkönyvtár 33–35. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1940. 254 old.
- [3] *Dobosy László*: Az Ózdi Szakmunkásképző Intézet története. Ózd. 1988. 208 old.
- [4] *Doroszló Gyula dr.*: Iskolarendszerünk 1937/38-ban és 1946/47-ben. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1947. évi 9–10. sz. 352–357. old.
- [5] Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. Szerk.: *Matlekovits Sándor*. IX. köt. Egészségügy–Művészet–Közművelődés–Oktatásügy–Gróf Zichy Jenő kiállítása. Budapest Székes Főváros. Budapest. 1898. 1068 old.
- [6] *Dr. Fehér Erzsébet*: Az oktatás és nevelés története. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1997. 128 old.
- [7] *Felkai László*: Magyarország oktatásügye a millennium körüli években. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest. 1994. 164 old.
- [8] *Gelléri Mór*: A magyar ipar úttörői. Stampfel-féle Könyvkiadóhivatal. Budapest. 1887. 320 old.
- [9] *Gelléri Mór*: Ötven év a magyar ipar történetéből, 1842–1892. Pesti Könyvnyomda Rt. Budapest. 1892. 647 old.
- [10] Az iparoktatás az 1902-1905. években. Kereskedelemügyi m. kir. miniszter. Korvin-Testvérek. Budapest. 1906. 336 old.
- [11] Az iparoktatás az 1909–1911. években. Kereskedelemügyi m. kir. Minisztérium. Korvin-Testvérek. Budapest. 1912. 516 old.
- [12] Az iparoktatás Magyarországon és külföldön. Kereskedelemügyi m. kir. miniszter. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1904. 728 old.
- [13] Az iparostanonciskolák (tanonctanfolyamok) szervezete, tanterve és tantervi utasítása. M. kir. Tudományegyetemi Nyomda. Budapest. 1924. 114 old.
- [14] Jelentés az 1935/36. költségvetési évben rendezett ipari továbbképző tanfolyamokról. M. kir. iparügyi miniszter megbízásából az ipari tanfolyamok országos vezetősége. Ipari szakkönyvtár 23–24. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1938. 168 old.
- [15] A magyar ipar. Szerk.: *dr. Árvay József*. Halász Pál Könyvkiadóvállalata. Budapest. 1941. 494+152+160 old.
- [16] A m. kir. kereskedelemügyi miniszternek a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1923. évi munkaterve tárgyában a nemzetgyűlés elé terjesztett jelentése. Pesti Könyvnyomda Rt. Budapest. 1922. 118 old.
- [17] A m. kir. miniszterelnöknek az 1932/33. évi hivatalos statisztikai munkaterv tárgyában az országgyűlés elé terjesztett jelentése. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1932. 477 old.
- [18] A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága. (1871–1911.) M. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1911. 616 old.
- [19] *Dr. Mészáros István*: Magyar iskolatípusok 996-1990. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum. Budapest. 1995. 180 old.
- [20] *Dr. Mészáros István*: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája, 996-1996. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 1996. 316 old.

- [21] 80 éves a középfokú iparoktatás, 1879/80–1959/60. Szerk.: *Szalmányi László*. Tankönyvkiadó. Budapest. 1962. 288 old.
- [22] *Somogyi József*: Hazánk közoktatásügye a második világháborúig. Második átdolgozott kiadás. Eggenberger-féle Könyvkereskedés. Budapest. 1944. 336 old.
- [23] Szakoktatási évkönyv, 1940. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából kiadja az ipari tanfolyamok országos vezetősége. Összeállította: *dr. Schöpflin-Pogány Károly*. Ipari szakkönyvtár 51–57. Budapest. 1940. 620 old.
- [24] *Szterényi József*: A házi ipari és kézügyességi oktatás Magyarországon. *Lampel Róbert* cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása. Budapest. 1896. 72 old.
- [25] *Szterényi József*: Az iparoktatás Magyarországon. Pesti Könyvnyomda Rt. Budapest. 1897. 795 old.
- [26] *Szterényi Sándor báró*: Ipari szakoktatás. Közgazdasági Enciklopédia II. köt. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1929. 933–941. hasáb.
- [27] *Szűcs Pál dr.*: A magyar szakképzés ezer éve. I. Műszaki Könyvkiadó. Budapest. 1994. 200 old.
- [28] *Vígh Albert*: Magyarország közoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta. Pátria Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest. 1932. 728 old.
- [29] *Vincze Frigyes dr.*: Szakoktatásunk múltja és jelene. Szepes és Urbányi Könyvnyomda. Budapest. 1937. 143 old.
- [30] *Zelovich Kornél*: A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története. Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt. Budapest. 1922. 371 old.

TÁRGYSZÓ: Ipari szakoktatás.

SUMMARY

The author describes the industrial education and its statistics in Hungary before 1945.

The organization of the industrial education started in Hungary at the time of the compromise of 1867 when the industrial freedom gained ground also in Hungary. This is why it became necessary for the state to take over the concern of the theoretical and technical training which completed the practice obtained at the workshops and to ensure systematically the requested number of experts both for the handicraft and for the manufacturing industry. The industrial education had greatly developed since the last third of the last century and by the beginning of this century it achieved great successes even as compared to other European countries. The Peace Treaty of Trianon in 1920, however, destroyed the expert system of the industrial education. During the years thereafter great efforts were made for its re-establishment. The development could be referred to as considerable from 1935 on. Starting in apprentices' schools and continued in intermediate and high-level forms of industrial training, the high-level training of the industrial specialists had a considerable contribution to the fact that since the 70s of the last century a lot of industrial branches had been established in Hungary and by the first decades of this century the production of several industrial branches reached the quality of the world standard.

STATISZTIKUSOK EGYMÁS KÖZÖTT

KUTATÓI VÉLEMÉNYEK A 90-ES ÉVEK MAGYAR VAGYONSTATISZTIKÁJÁRÓL

A magyar vagyonstatisztika itt vizsgált időszakai szervesen kapcsolódnak a gazdaságpolitikai, adóztatási koncepciókhoz, az időponti adatfelvételek korlátozott lehetőségeihez, majd a kilencvenes években a mélyreható szervezeti és tulajdonosi, illetve (1992-től) a számviteli változásokhoz. Ez a háttér a felhalmozási és megtérülési folyamatok mindenkori statisztikai megfigyelésének tartalmát és bizonylati kereteit is megszabja. Az itt bemutatott tanulmányban olyan „értékkorrekciók” szerepelnek, amelyeket nem a makrogazdasági folyamatokat ábrázoló statisztika, hanem azok az ellentmondásos tőkeértékelési viszonyok idéztek elő, amelyek az adatsorokban (illetve azok hiányaiban) tükröződnek.

A kutatás és a statisztikai háttér alapkérdései

A privatizációs tranzakciók során bekövetkező fel- és leértékelődések jellemzése céljából az 1991-ben elkezdett kutatások keretében a Privatizációs Kutatóintézetben több éven át készültek elemzések a vagyonok reális nettó értékének és értékvesztésének a megállapítására. A végeredményeket „A hazai vagyonérték és az amortizáció alakulása az 1961–1998. években” címmel, az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) 96-0812 és 97-2902 sz. kutatási támogatásával (koordinátor *dr. Jávorka Edit*) 1997 novemberében megjelentetett monográfia foglalja össze.¹ A kiadvány a kutatások végeredményéül kapott idősorokat a forrásokra és a levezetések algoritmusaira pontosan hivatkozó 33 táblában mutatja be, és 59 színes grafikonnal szemlélteti. A tanulmány a vagyonváltozási elemzés körében többek között *Matolcsy György* és *Kopátsy Sándor* munkáira, valamint több nagyvállalat (MOL, MVM, TVK) és az OMFB megrendelésére a vállalatokról és a nemzetgazdaság egészéről összeállított vizsgálatok módszereire és megállapításaira épít.

A számvitel és a statisztika módszertani kérdéseit is vizsgáló tanulmány a KSH-kiadványokban közölt hivatalos adatok alapján vezeti le a hazai vagyon bruttó és nettó reálértékeit, amelyek azért hiányosak, mert a kilencvenes évek elején felgyorsuló infláció következtében (szó szerint idézve a kiadványból) „... összeomlott a hazai vagyonstatisztika is, az értékcsökkenési leírásra vonatkozó reális vállalati adatok hiányában”. (1. old.) A tanulmány jól követhetően érvel amellett, hogy mielőbb és gyökeresen meg kellene változtatni az amortizációs leírások jelenlegi számviteli kezelését.

A „vagyon” szó az idézett kiadványban közelebbről nem definiált tartalmú tőkejavakat jelöl. A KSH által használt „nemzeti vagyon” fogalma ettől több tekintetben eltér, a vállalati szektoron kívüli gazdasági alanyok állóeszközeit is tartalmazza. Az egy éven túl használatos állóeszközök (ezen belül a tárgyi és az immateriális eszközök) köztudottan veszítenek értékükből az új állapothoz képest, egyrészt a működési, használati jellemzőik romlása (a „tényleges fizikai kopás”), másrészt a külsőnek tekintett gazdasági, társadalmi és egyéb okok (a „gazdasági avulás”) következtében. A gazdasági tevékenységhez felhasznált tőke ennek megfelelően az idő múltával fokozatosan fogyatkozik, a vagyon elhasználódik. A számviteli amortizációs leírás volna arra hivatva, hogy számszerűsítse az eszközérték csökkenésének reális ütemét. Az értékcsökkenést és eszközpótlást elvileg csupán műszaki és üzemgazdasági megfontolások alapján kellene megállapítani. A számviteli szabályok – néhány kivételtől eltekintve – ma már nem avatkoznak bele a leírás tartalmi részleteibe, az adójogi szabályok azonban konkrét leírási kulcsokat határoznak meg. A vállalkozások többnyire egyszerűen csak az adójogi amor-

¹ A hazai vagyonérték és az amortizáció alakulása az 1961–1998. években. Készítette *dr. Sebestyén Tibor*. Témavezető *dr. Matolcsy György*. Tudományos irányító *dr. Kopátsy Sándor*. Privatizációs Kutatóintézet. Budapest. 1997. 218 old.

tízációs szabályokat alkalmazzák a sok munkával, költséggel és félreértésekkel járó többszörös és kusza eszköznyilvántartások elkerülése végett. Ezzel viszont a vagyonszerzés, a vállalati mérleg és az eredménykimutatás elszakad a műszaki és üzemgazdasági valóságtól.

A valóságtól való elszakadás még nagyobb lesz, ha inflációs időszakban – a szigorú törvényi előírások miatt – nem reálváltozásokat számolnak (mint a bérek vagy a GDP reális változásai esetében), hanem különféle időszakokra vonatkozó, össze nem adható nominális értékadatokat adnak össze. Különösen nagy a torzítás a nagyon hosszú amortizációs időtartam következtében az állóeszközök nagy részét kitevő ingatlanok esetében. A valóságtól való elszakadás növeléséhez járultak hozzá azok a vagyonszerzések is, amelyek a kilencvenes években az állami vállalatok gazdasági társaságokká való átalakulásaihoz, illetve a privatizáció különféle fázisaihoz kapcsolódtak. Ilyen módon a vagyonszerzők sok esetben akár felére is leszállították a többé-kevésbé elhasznált vagy elavult eszközök bruttó értékét, ami továbbiakban az amortizáció vetítési alapjául szolgált.

Az ilyen fordulónapi ártérítésekben tömegesen érvényesített „ugrások”, jellegzetes oka, hogy az ártérített vagyontárgyak eredeti bruttó értékét figyelmen kívül hagyták, és ezután (számviteli vagy adózási okokból, nem pedig valamilyen műszaki-gazdasági megfontolásból) többnyire az ártérítéskori nettó értékre vetítve folytatták az értékcsökkenési leírás éves összegének kimutatását (ezt tekintve beszerzési bruttó értéknek). Ugyanakkor – adózási okokból – gyakran a nominális nettó értéknek a megelőző időszak inflációja miatti felértékelésére sem került sor, vagy ha igen, nem megfelelő mértékben. A jogszabályok szerint az ártérített vagyon kötelezően csökkentett összegű éves amortizációs leírását a leírás ciklus újra nulláról induló éveire kell meghatározni. Így például egy 7-10 éves amortizációs élettartamú és a fordulónapon már 6 éve használt tárgyi eszköz a kötelező leírás időtartama újabb 7-10 évre hosszabbodik meg.

Ezek a törvényileg előírt ártérítési és értékcsökkenési szabályok és technikák zavaros helyzetet teremtettek a hazai vagyonszerzés és amortizáció nemzetgazdasági adataiban is. A Központi Statisztikai Hivatal 1992-től felfüggesztette a vállalati mérlegadatokat és nettó jellegű jövedelmi adatok tartalmát veszített szintetizálását, nem folytatta az ezekből meghatározható ágazati és magasabb szintű statisztikai mutatók közzétételét. A Privatizációs Kutatóintézet kiadványa (bár nem „hivatalos jelleggel”) követhetően bemutatja az utóbbi évek hiányzó vagyonszerzési adatait és azok levezetéseinek módszerét. A nemzetgazdasági szintű becslésekhez minden lényeges és elérhető hivatalos adatot felhasználó monográfia ugyanakkor felhívja a figyelmet az elmaradt KSH-számítások pótlásának fontosságára is, és utal arra, hogy „...a leírt módszer egyes elemeit a KSH is felhasználhatja, amennyiben utólag mégis megkísérli a reális amortizációs leírás kiszámítását és a nettó típusú adatok előállítását”. (6. old.)

A kutatás módszere és ajánlás a további vizsgálatokra

A tanulmány 18 nagy ipari részvénytársaságról készített esettanulmány legfontosabb megállapításait és számszerű eredményeit tartalmazza. Az 1992. XII. 31-i eszmei időponttal kezdődő adatsor az ártérítés okozta ellentmondást úgy hidalja át, hogy az átalakulás utáni évi könyv szerinti bruttó értéket felszorozza azzal az értékarányal, amely az 1991 végén végrehajtott ártérítés során a záró mérlegben nyilvántartott („történelmi”) nettó érték és az újonnan alapított gazdasági szervezet auditált nyitó mérlegében elfogadott („piaci”) nettó érték között kimutatható. Ha például egy üzemi berendezés a korábbi működtetés következtében félig elhasznált, akkor a reális vagyonszerzéssel megállapított nettó érték, vélhetően, az újrabeszerzési érték 50 százalékát tükrözi. A bruttó értékek kötelezően elmaradt ártérítését ennek megfelelően úgy pótolják, hogy a nettó értékek változását kifejező hányadossal arányosan, azaz kétszeresére növelik a könyv szerinti nyitó eszközállomány bruttó értékeit.

Az ajánlott vagyonszerzési korrekció másik alapkövetelménye, hogy az értékcsökkenési leírás vetítési alapja tükrözze az árszint mindenkorai változását. Az 1992. évi nyitó eszközállományi értékeket a megelőző 12 hónap alatt bekövetkezett átlagos árváltozásokkal (a beruházási árindexekkel) helyesbítették. Ezzel az induló évi árszintre számították (azaz valorizálták) mind a nettó, mind a bruttó értéket, és ebből a megnövelt nominális értékből határozták meg a tárgyévi reális folyó áras értékcsökkenési leírást.

A bekerülési árszintű és a tárgyévi folyó áron számított bruttó érték, ami az amortizáció vetítési alapja, egymástól nagymértékben eltért. Ebből következően az átalakuláskori időpontra kétszeresen valorizált (azaz „újrabeszerzési” szemléletű) bruttó értékből számított éves leírás a jogszabályok szerint kötelezően számított amortizációs leírásokhoz képest átlagosan mintegy kétszeresére nőtt.

A gyors hazai infláció következtében az évek múltával egyre jobban eltér egymástól a folyó évek árszintjén meghatározott (azaz valorizált) és a korábbi évek folyó áraiból kevert, vegyesen árazott könyv szerinti bruttó

értékkel elszámolt amortizációs leírás. Ez az eltérés akkor is tetemes, ha azonos a leírás ciklusok figyelembe vett időtartama. A tanulmány igazolja, hogy a vállalkozások reális pótlási szükségleteit nem a mechanikus átertékelés és a folyó áras számítás következtében felére redukált értékcsökkenési leírás tükrözi, hanem az ajánlott módszerrel valorizált, már az induló évben (1992) mintegy kétszeresére növelt érték. A kétféle értékatadati eltérésből számították a gazdasági szervezetek vizsgált körére a pótlási fedezet tárgyévi hiányát. A mindenkori valorizált nettó érték eszerint a záróév árszintjén meghatározott újbeszerzési érték és az adott eszmei időpontig halmozott értékcsökkenési leírás valorizált értékkülönbségként számítható.

Meg kell jegyezni, hogy a megfigyelt 18 gazdasági szervezet értékcsökkenési leírásánál nem feltétlenül a tárgyi eszközök várható teljes használati idejét vették figyelembe. Az adózás szempontjából ugyanis előnyös a gyorsított leírás (különösen az inflációs időszakokban). Ezért, ahol erre az adótörvények lehetőséget adtak, ott a vállalatok egy része a nagyon lelassult leírást lehetőség szerint gyorsította (például a kis értékű tárgyi eszközök azonnali leírásával). Ez a lehetőség azonban a valós amortizáció közelítésében alig kapott szerepet a kis mértékek miatt.

Az ajánlott statisztikai módszertani fejlesztés során tehát háromféle torzítás kiszűrése indokolt:

- fel kell mérni az újbeszerzési értéknek megfelelő vetítési alapokat (a mindenkori adott évre valorizált bruttó beszerzési értéket);
- évről évre a tárgyévi árszinten kell számba venni az elszámolt valorizált értékcsökkenési leírások éves és halmozott értékeit;
- a valorizált értékcsökkenésekkel kell kiszámítani a reális folyó áras nettó értékeket és hozamokat (nyereségeket és veszteségeket).

A tanulmányban a nettó és a bruttó értékekre becsült valorizációs szorzók időbeni változása természetesen illeszkedik a KSH hivatalos beruházási árindexeinek alakulásához (hiszen azok képezték a valorizálás alapját). Ebből adódik, hogy az 1992–1998. évek időszakában a megfigyelt társaságok amortizációs leírásainak valorizációs szorzói szoros pozitív korrelációt ($r = 0,995$) mutatnak a beruházási árindexek idősoraival.

A tanulmány a 18 gazdasági szervezet felmérésének tapasztalatait hasznosítva elemzi a nemzetgazdasági beruházások 1950–1996 közötti idősorait. (Az új gazdasági mechanizmussal járó módszertani változásokra tekintettel, a beruházások 1968 előtti anyagi–műszaki összetételére vonatkozó részletező adatok figyelmen kívül hagyhatók.) A tanulmányban közölt táblákból lépésről lépésre követhető, ahogyan az egyes időszakoktól évről évre átszámítják az eredeti folyó árról a valorizálásra alkalmazott záróév (1996) árait. Az összefoglaló adatok tájékoztatóként szétválasztják a mindenkori „vállalati” és „nem vállalati” szektor mérlegeiben meghatározott állóeszközök könyv szerinti bruttó értékét, és bemutatják a vagyon összetételét „ingatlanok”, valamint „gép, berendezés, jármű” kategóriák szerint.

A meglehetősen foghíjas hivatalos statisztikai adatokra épített becslések alábbi figyelemre méltó módszertani összefüggéseket tárták fel a további vizsgálatokhoz.

– Sokféle műszaki és üzemgazdasági feltételezésre van szükség az 1980. évi értékcsökkenési leírás és a vetítési alapként alkalmazott bruttó érték közötti viszonyszám továbbvezetéséhez, hiszen – például – 1997-ig már jórészt kicserélték azokat a „gépeket”, amelyeknek 1980-ban átlagosan 11,38 év volt a teljes leírás ciklusa, továbbá – a tanulmány megállapítása szerint – az időközben aktivált, viszonylag korszerűbb gépek és berendezések átlagos teljes hasznosítási időtartama a záróévben a nemzetgazdaság egészében 9,50 évre becsülhető.

– Részletesebb elemzésekben meg lehet kísérteni az egyes években beszerzett tárgyi eszközök ágazati összetételének a követését is. Feltételezhető ugyanis, hogy a nemzetgazdaság egészére továbbvezetett amortizációs adatok pontosíthatók a tárgyévi beszerzések konkrét ágazati szerkezetének feltárásával. A tanulmány által bemutatott legátfogóbb nemzetgazdasági mutatók pontosításához és továbbvezetéséhez az egyes szektorok szerinti, ezen belül ágazatonként tagolt adatok is szükségesek. E tekintetben a tanulmány is utal olyan jelenségekre, mint például a tömeges lakásprivatizálás vagy a fegyverzet koncentrált fejlesztése. A kialakult vagyonváltozási trendek valószínűleg pontosíthatók a kellő körültekintéssel kialakított nemzetgazdasági ágazati bontással. Jelentős korrekciókhoz vezethetnek az ipar és az építőipar amortizációs ciklusai, valamint például az új energetikai vagy az alapanyag-termeléshez, illetve a magas- és mélyépítés koncentrált fejlesztéséhez kapcsolódó nagyberuházások és más hasonló nagy vagyonnövekmények külön-külön történő számbavétele.

– A valorizálás eljárásánál mindenképp indokolt a gépek és az ingatlanok csoportjai szerinti tagolás, mert e két csoport átlagos hasznosítási (leírás) időtartama nagyon eltérő (a tanulmány becslései szerint 1980-ban például 1:6 arányú volt). A viszonylag rövid időszakot elemző vállalati esettanulmányok esetén a mélyebb bontás csupán kis korrekciót hozott, hosszú időszak esetében azonban jelentős lehet (az eszközcsoportok értékarányainak jelentős változása miatt). A pontosabb elemzésnél bizonyos gazdasági ágazatokban a „gép, berendezés,

jármű” eszközkategórián belül is változhatnak a leírás teljes várható időtartamát tekintve, hiszen a gyorsan elavuló vagy elhasználódó tárgyi eszközök 3-7 év alatt cserélődnek, vannak viszont kisebb-nagyobb felújításokkal, kiegészítésekkel 30-50 évig felhasználható alapvető berendezések is. Az ingatlanok és a gépek arányára a tanulmányban bemutatott becslést célszerű lenne megismételni az egyes gazdasági ágazatok működő vagyonára is. A „gép” eszközcsoporton belül legalább két kategóriát célszerű megkülönböztetni, egyrészt a „gyorsan cserélődő”, másrészt a „tartósan üzemeltetett” (15-25 év időtartamig használható) eszközöket.

Az eszközök analitikus átértékelésére több lehetőség kínálkozik:

a) a könyv szerinti értékek számviteli nyilvántartására a folyó árakat alkalmazzák, az adásvétel időpontjában érvényesített árak alapján;

b) a hosszabb idősorok, gazdasági elemzések változatlan, összehasonlítható árakat igényelnek, amelyek egységesen egy múltbeli (bázis-) időszak nominális pénzértékére vonatkoznak;

c) a valorizált érték is egységes árazású, de ez a múltbeli adásvételi értékeket egy későbbi (például tárgyidőszaki) pénzértéken fejezi ki, vagyis „jövőérték-számítás”, az egyes korábbi években megfigyelt értékek és a későbbi évre (rendszerint az időszak záróévére) vonatkozó értékek indexei alapján;

d) az egész gazdasági folyamatra megállapítható „rendszerérték” jelentősen eltérhet az egyedileg értékelt eszközök értékösszegétől; ez a különbség a cégérték, azaz a goodwill; az idő múlását kifejező árindexekkel azonban nem kezelhető az egyedi okokból következő ilyen értékelési többlet vagy hiány (például márkás termék előállítás sikeres vállalkozások körében, illetve a célzott tevékenység egészét tekintve foghíjas, lepusztult üzemi háttér esetén);

e) a gazdasági szervezet (vagy valamely részének) felszámolása sem kapcsolható az előbbi, egységes árindexekre épített értékelésekhez, ilyenkor a korábban használt eszközök értékét egyedi piaci alkuval, az ún. likvidációs értékkel határozzák meg.

Az amortizációs leírás valorizálása a következők szerint végezhető el a legegyszerűbben:

– az árindex segítségével évente meghatározzuk a megfigyelt eszközök bruttó értékét a választott „eszmei időpont” árszintjén (a tanulmány számításaiban a választott bázis év 1996 volt);

– a választott eszközcsoportokra meghatározzuk az így valorizált, szükség szerint felbontott vetítési alapokat;

– a választott amortizációs ciklusok szerint meghatározzuk a megfelelően tagolt vetítési alapok százalékaiban az egyes csoportokra a tárgyévi amortizációs leírásokat;

– az amortizációs leírást addig számítjuk, amíg az egyes eszközcsoportok hasznosítására előre meghatározott teljes élettartam véget nem ér.

A kutatás eredményei

Az eredmények jellegének szemléltetésére ízelítőként válogatást mutatunk be a kiadvány hézagmentes idősorából. Az 1. tábla bemutatja, hogy a nemzetgazdaságban 1996. tárgyévi árszinten meghatározott összesített valorizációs szorzók a kiadvány 2–4. táblájának adatai szerint hogyan alakultak.

1. tábla

A beruházások és a bruttó állóeszköz-felhalmozások valorizációs szorzói
(1996. évi árszinten)

Beruházás	1950.	1955.	1960.	1965.	1970.	1975.	1980.	1985.	1990.	1993.	1996.
	évben										
Építés					8,557	7,439	6,055	4,515	2,927	1,896	1,00
Gép					6,2	5,653	4,952	4,140	2,787	1,754	1,00
Egyéb					7,9	7,010	6,218	4,935	3,310	1,941	1,00
Összesen*	14,21	14,15	8,240	9,210	7,870	6,860	5,910	4,490	2,890	1,840	1,00
Bruttó állóeszköz-felhalmozás*			8,498	8,798	8,151	7,125	5,945	4,787	3,195	1,650	1,00

* A KSH 1992-ig az új és legalább 3 éves várható élettartamú állóeszközök beruházásait figyelte meg. Az SNA (System of National Accounts) módszertanának megfelelő „állóeszköz-felhalmozás” fogalma ennél bővebb, mert a régi, a használt és a legalább egyéves várható élettartamú tárgyi eszközök tulajdonszerzésére is kiterjed.

A vagyonszámítás alapproblémáit és lehetőségeit feltáró kutatás – a vállalati esettanulmányok mellett – csak a legátfogóbb mutatókra és a módszertanra koncentrált. Az igen hosszú időszakot átfogó elemzés nem foglalkozik a szektorok, a tulajdonosok vagy az ágazatok szerinti bontásokkal, egyrészt a rendelkezésre álló statisztikai adatok hiánya, másrészt mennyiségi, terjedelmi okok miatt. A hivatalos statisztikákból az értékesítési

leírás nemzetgazdasági adata is csak közelítőleg állt rendelkezésre. Ezen támpontok alapján készült becslés az állóeszköz-kategóriák idősorainak hiányzó folyó áras adatairól, amelyeket 1996. évi árszintre átárztak. (Lásd a 2. táblában a kiadvány 15. és 17. táblája alapján.)

Az 1980 és 1988 közötti időszakra a KSH közlései alapján ismert az ingatlanok, valamint a gépek évenkénti összes bruttó értéke és az állóeszközök összes nettó értéke. Ezekből kiszámítható a nettó és a bruttó értékek aránya (közelítőleg 68 százalék). Az 1993 és az 1994. évre vonatkozóan ugyanezt az arányt (80%, 79%) egy OMFB-tanulmány² alapozta meg.

2. tábla

Az állóeszközök könyv szerinti bruttó és nettó értékei, továbbá valorizált értékei
(1996. évi árszinten, milliárd forint)

Eszköz	1976.	1988.	1990.	1991.	1992.	1993.	1994.	1995.	1996.
	évben								
	Nettó érték az év végén								
Ingtatlan	12 500	11 305	10 110	9 422	9 576	10 293	9 543	8 395	7 257
Gép, jármű	2 518	2 620	2 417	2 122	2 543	2 525	2 315	2 077	1 860
<i>Összesen</i>	<i>15 018</i>	<i>13 925</i>	<i>12 527</i>	<i>11 544</i>	<i>12 119</i>	<i>12 818</i>	<i>11 858</i>	<i>10 472</i>	<i>9 117</i>
	Bruttó könyv szerinti érték az év végén								
Ingtatlan	17 512	15 921	13 732	12 352	12 444	12 600	11 715	10 374	9 076
Gép, jármű	4 579	4 596	3 899	3 215	3 304	3 412	3 238	2 967	2 658
<i>Összesen</i>	<i>22 091</i>	<i>20 517</i>	<i>17 631</i>	<i>15 567</i>	<i>15 748</i>	<i>16 012</i>	<i>14 953</i>	<i>13 341</i>	<i>11 734</i>
	Valorizált bruttó érték az év végén								
Ingtatlan	24 186	37 743	37 592	37 271	36 948	36 620	36 316	36 046	35 810
Gép, jármű	6 294	7 974	7 823	7 502	7 172	6 831	6 508	6 212	5 946
<i>Összesen</i>	<i>30 480</i>	<i>45 717</i>	<i>45 415</i>	<i>44 773</i>	<i>44 120</i>	<i>43 451</i>	<i>42 824</i>	<i>42 258</i>	<i>41 756</i>

A további elemzéseket is érintő módszertani döntés az egyes idősorok célhoz kötött összevonása és szakaszolása. A tanulmány – a statisztikai adatbázisnak megfelelően – különválasztja az eltérő teljes használati időtartamú „ingatlan”, valamint a „gép, berendezés, jármű” kategóriát, de ezeken belüli mélyebb tagolásról (például a tárgyi eszközök rendeltetése szerint) már aligha lehetett szó. A statisztikai adatbázis miatti korlát volt az is, hogy a valorizálás kezdő éve 1950 volt. Ezzel kapcsolatban feltételezni kellett, hogy annak idején reálisan értékelték át a többnyire 60-80 év közötti teljes leírási időtartamú, ennél régebben létesített ingatlanokat, alapvetően az újjáépítés és a forinttal felváltott eredeti (pengőben nyilvántartott) eszközérték meghatározása során.

Az 1990 és 1996 közötti évek adatsorai hiányainak kitöltését görbeillesztési megfontolások is segítették. Illesztési paraméterként került be a számításokba az ingatlanok átlagos amortizációs leírási élettartama (a feltételezések szerint ez 69 év), valamint a gépek és berendezések csoport átlagos teljes amortizációs leírási élettartama (11,75 év). Az egyes évekre becsült mutatók továbbvezetésekor más támpont nem állt rendelkezésre az 1996. évi valorizált értékek meghatározásához. Az 1990 és 1996 közötti időszakra – a vállalati átalakulások, csődök, felszámolások és más rendkívüli események következtében – szinte teljesen követhetetlenek lettek az állóeszközök (különösen a gépek, berendezések, járművek) állományának változásai. A tanulmány kiemeli, hogy a megváltoztatott számviteli törvény és ennek folytán a KSH-felmérések elmaradása miatt ezen időszak ilyen irányú alapstatisztikai feldolgozása utólag sem oldható meg. Ezekre az évekre, belátva, hogy a tényadatok többé aligha tárthatók fel, az interpolációs becslés elkerülhetetlen volt és lesz.

A tételesen is elemzett valorizációs szorzók nagyságrendileg jól illeszkedtek a 18 gazdasági szervezet elemzése révén meghatározott, összesített mutatókhoz. A valorizált (1996. évi árszintű) és a könyv szerinti érték hányadosaként meghatározható valorizációs szorzót, a kiadvány 14. táblája alapján a 3. tábla foglalja össze.

² *Schmuck Ottó*: Az amortizációs rendszer korszerűsítése. Az OMFB megbízásából készült tanulmány. PM Gazdaság-elemzési és Informatikai Intézet. Budapest. 1996.

3. tábla

Az állóeszközök becsült valorizációs szorzói
(1996. évi árszinten)

Év	Ingatlan	Gép, jármű	Összesen	Év	Ingatlan	Gép, jármű	Összesen
1950	15,3	11,3	14,0	1989	8,4	6,0	7,8
1955	14,2	10,5	13,1	1990	8,0	5,6	7,5
1960	13,1	9,7	12,1	1991	7,5	5,1	6,9
1965	12,1	9,0	11,2	1992	6,4	4,2	5,9
1970	11,3	8,6	10,6	1993	5,5	3,5	5,1
1975	10,1	7,7	9,5	1994	5,0	3,0	4,5
1980	9,3	6,9	8,7	1995	4,4	2,6	4,0
1985	8,9	6,7	8,4	1996	3,9	2,2	3,6
1988	8,9	6,4	8,4	1997	3,6	2,0	3,2

Az elemzés az ingatlanok és a gépek egymástól eltérő teljes hasznosítási idejét – az 1980. évről vonatkozó statisztikai adatgyűjtéshez illesztve – a következő eljárással becsülte:

- ismert, hogy 1980-ban az összes gép nyilvántartott bruttó értéke 682 milliárd, éves értékcsökkenési leírása 60 milliárd forint volt, azaz a leírás érvényesített kulcsa 8,8 százalék ($60/682 = 0,0879$) volt;
- az ingatlanok körében a megfelelő értékadatokból (2028 milliárd és 33 milliárd forint) 1,63 százalékos ($33/2028 = 0,0163$) leírási kulcs számítható;
- az összes állóeszközre súlyozott átlagként 1980-ban 3,4 százalékos összesített leírási kulcs adódik, ami években kifejezve 29,2 évnek felel meg, ezen belül a használat becsült teljes időtartama a gépekre 11,4 év, az ingatlanokra 61,9 év.

A becsült teljes használati idő az 1976 és 1996 közötti évekre a 4. tábla szerint alakult (a kiadvány 19. táblája alapján).

4. tábla

Az állóeszközök becsült teljes amortizációs időszakai

Év	Ingatlan	Gép, jármű	Összesen	Év	Ingatlan	Gép, jármű	Összesen
1976	68,9	12,7	36,0	1989	62,5	12,3	36,5
1978	68,2	12,3	35,0	1990	64,5	12,8	38,0
1980	61,9	11,4	32,7	1991	66,5	13,2	39,7
1982	66,5	11,6	35,4	1992	58,1	8,5	29,8
1984	65,6	11,9	36,1	1993	59,8	8,5	30,7
1985	61,6	12,0	35,7	1994	53,6	8,8	30,2
1986	59,9	12,1	35,3	1995	51,3	9,0	30,3
1987	58,7	12,2	35,3	1996	46,7	9,3	29,7
1988	61,3	12,4	36,3	1997	45,7	9,5	29,9

Az „ingatlan” eszközcsoporton belül indokolt különválasztani a termelt és a nem termelt vagyontárgyak értékadatait. Ez utóbbi kategóriába tartoznak a földterületek, telkek és más olyan tárgyi eszközök, amelyekre az amortizációs kulcs 0 értékű, és így azokra az elhasználódás vagy avulás miatti pótlás természetesen szintén nulla.

A vagyonstatisztikai ajánlások fontos eleme az amortizációs leírásokkal összevetve meghatározott „pótlási (leírási) hiány”, azaz az elszámolt amortizációs leírás és az ennél sokkal nagyobb 1996. évi árszintű és valorizált érték közötti eltérés becslése, amit a kiadvány 19. táblája alapján az 5. tábla mutat be. A becslésben a következő eljárást alkalmazták:

- évenként ismert 1996. évi árszinten az állóeszközök két főcsoportjának háromféle becsült adata: az ingatlanok és a gépek könyv szerinti bruttó értéke, becsült amortizációs leírásaik, valamint a valorizált bruttó érték;

– az éves amortizációs értékek és a könyv szerinti értékek (1996. évi árszintű) adataiból meghatározhatók a nemzetgazdaság egészére vonatkozóan elszámolt átlagos amortizációs idők, külön a gépekre és az ingatlanokra;
 – ezekkel az átlagos amortizációs időkkel osztva a valorizált (az 1996. évi árszinten becsült) növelt eszközértékeket, rendre nagyobb leírási értékek adódnak, mint amilyenek a könyv szerinti bruttó értékekre vetítve becsülhetők;
 – az évenkénti eltérések halmozásával meghatározhatók azok a „pótlási hiányok”, amelyek az amortizációs leírások kétféle vetítési alapjának eltéréseiből adódtak.

5. tábla

Az állóeszközöknek a szükségesnél kisebb leírásokból eredő becsült pótlási (leírási) hiánya
 (1996. évi árszinten, milliárd forint)

Időszak, év	Ingatlan	Gép, jármű	Összesen	Időszak, év	Ingatlan	Gép, jármű	Összesen
1950–1954	9	27	37	1989	358	299	657
1955–1959	43	114	157	1990	370	307	676
1960–1964	100	239	339	1991	375	325	700
1965–1969	178	440	619	1992	422	455	877
1970–1974	368	636	1004	1993	402	402	804
1975–1979	552	750	1302	1994	459	372	831
1980–1984	912	957	1868	1995	500	360	861
1985–1987	922	791	1683	1996	572	354	926
1988	356	272	628	1997	600	342	942

A tanulmány 1996. évi összehasonlító árakon összeveti a tényleges bruttó beruházás évenkénti értékét az értékcsökkenés valorizált éves értékével, ez utóbbit a nemzetgazdaság valós pótlási szükségletének tekintve. Tekintettel arra, hogy 1988 és 1997 között (1996. évi árszinten) összesen 7902 milliárd forint (az 1950 és 1987 közötti közel négy évtizedben összesen 6648 milliárd forint) a halmozott pótlási (leírási) hiány. Az utóbbi 15 év nettó jellegű, azaz bővítő beruházásaira negatív értékek adódtak, a becslések szerint 1984 és 1998 között a nettó (bővítő) beruházások hiánya több mint 1600 milliárd forintot tett ki 1996. évi árszinten. Ennek okainak és hatásainak feltárása a tanulmánynak szintén fontos eredménye, de – a területi korlátok miatt – ezek kifejtésétől itt most el kell tekintenünk.

A vagyonértékelés más megközelítései, hozammutatók

Az eddig bemutatott becslésekben a reálvagyon múltba tekintő, bekerülési áras megközelítéssel értékelték. Elvileg lehetséges volna a jövőben várható hozamok alapján történő megközelítés. Ekkor eltekinthetnénk a beruházott tárgyi eszközök bruttó és nettó értékétől, valamint amortizációjától, és csak a jövőbeli hasznosságból, a piaci kilátásokból indulnánk ki. E (tőzsdei típusú) megközelítéshez azonban egyrészt nincsenek megfelelő adatok a nemzetgazdaság egészéről, másrészt, még ha volnának is, ez a megközelítés – a jövőre vonatkozó várakozások ingatagsága miatt – a tőzsdei értékekhez hasonló, kezelhetetlenül változó állományi idősorokat és állandó átszámítási feladatokat jelentene.

A munka és a tőke együttes termelékenységének jellemzésére alkalmas a teljes termelékenység (Total Factor Productivity – TFP) mutatója. Ez a mutató összefüggést teremt a hozamok, valamint a létrehozásukhoz felhasznált emberi, gazdasági, valamint az állami infrastrukturális tőke között. A tőke hatékonysági rátája alkalmas a valorizált nettó eszközérték egységére jutó bruttó és nettó hazai termék meghatározására. Ez a mutató (a 6. tábla szerint) hazánkban a hatvanas és a hetvenes években (1978-ig) töretlenül nőtt, majd tendenciája csökkenőre fordult, egészen az 1993. évi mélypontig. A kilencvenes évek közepétől ismét növekednek az évi társadalmi hozadékot kifejező mutatók.

A működő vagyon értékére a GDP-ből kiindulva is készülnek becslések, amelyek rendszerint 20 százalék körüli hozamrátából indulnak ki. A tanulmányban bemutatott kutatás az ilyen irányú megközelítésre is kiterjedt, és kimutatta, hogy a hivatalos értékcsökkenési leírásokkal számolt hozamráták ebből a szempontból is teljesen irreálisak, ellentmondanak a nemzetközi gyakorlatnak. A fejlettebb, megbízhatóbb statisztikákkal és számviteli körülményekkel rendelkező országok megfelelő adataival csak a tanulmányban bemutatott valorizált (a reális) értékeket feltételezve kerülhetünk valamelyest összhangba. E tekintetben is lehetnek még pontosítások, a nemzetgazdaság átlagos értékei körül feltehetően erősen szóródó ágazati hozadékok átlagai ugyanis nem feltétlenül

adják vissza az aggregált értékekből továbbvezetett értéket. E pontosításon kívül az ágazati (például az iparra vagy az agrárgazdaságra vonatkozó) elemzés az egyes ágazatok gazdaságpolitikájának alakításához is támpontot adhat.

6. tábla

A bruttó és a nettó hazai termék a valorizált nettó eszközérték százalékában
(1996. évi árszinten)

Év	Bruttó (GDP)	Nettó (NDP)	Év	Bruttó (GDP)	Nettó (NDP)
1961	20	16	1981	28	24
1965	21	17	1983	27	23
1967	23	19	1985	26	21
1969	24	20	1987	25	21
1971	25	21	1989	24	20
1973	26	22	1991	20	16
1975	28	24	1993	18	14
1977	29	25	1995	20	16
1979	28	24	1997	21	17

A hozammutatók alapján meghatározható a működőtőke újratermeléséhez szükséges időtartamok változása. A tanulmány bemutatja, hogy a nem valorizált (folyó áras) amortizációval levezetett adatok esetenként irreálitásokhoz vezetnek.

A nemzetközi gyakorlattal valamennyire összevethető reprodukciós időtartamokat csak a valorizált amortizáció használatával kaphatunk, a következők szerint:

– a valorizált nettó eszközértéket az 1961. évi GDP 5 év alatt, az 1978. évi 3,5 év alatt, az 1993. évi 5,5 év alatt reprodukálta volna;

– a nettó hazai termék (NDP) valorizált értékeivel ezek az újratermelési időtartamok (6,4 év, 4,0 év és 7,1 év) ez előzőknél hosszabbak a nemzetgazdaság egészében (itt is fontos új következtetésekre vezethet a nemzeti vagyon újratermelését bemutató ágazati mutatók mélyebb elemzése);

– a tanulmány utal az Egyesült Államok gazdaságának a negyvenes évekre tartó fejlődése során kialakult 4 év körüli újratermelési időtartamra (a GDP és a reálvagyon adataiból számítva), így az 1971 és 1985 közötti időszak hazai adatok elfogadhatók.

A tanulmány hosszú idősorai, a tőkenyeresség típusú nemzetgazdasági hozamok mellett, figyelembe veszik az emberi tőkében, valamint a közösségi infrastrukturális vagyonban megtestesülő járulékos hozamokat is. A tanulmány bevezeti a „nettó hazai eredmény” fogalmát is.

7. tábla

A bruttó és a nettó hazai eredmény a valorizált nettó eszközérték százalékában
(1996. évi árszinten)

Év	Bruttó	Nettó	Év	Bruttó	Nettó
1961	2,0	-2,4	1981	6,3	2,1
1965	2,3	-2,1	1983	6,4	2,4
1967	3,3	-1,0	1985	6,0	1,9
1969	3,8	-0,4	1987	5,9	1,8
1971	3,5	-0,7	1989	6,1	2,2
1973	4,9	0,7	1991	3,8	0,4
1975	5,4	1,3	1993	2,0	-2,0
1977	6,6	2,5	1995	4,3	0,1
1979	6,6	2,3	1997	5,8	1,5

A „nettó hazai eredmény” közgazdasági tartalma a következő:

- a pozitív vagy negatív előjellű nettó export,
- növelve a nemzetgazdaság összes felhalmozásának összegével,
- csökkentve a nemzetgazdaság amortizációinak (a tőkefogyasztás) összegével.

A tanulmány 32. táblájában bemutatott új mutatószámok, vagyis a nettó eszközérték egységére jutó bruttó és nettó hazai eredmény abban tér el a GDP, illetve az NDP előbbi mutatójától, hogy nem tartalmazza az összes tőkefogyasztást.

A mutatók közgazdasági tartalma az ország közvetlen gazdasági hozamrátája (az ilyen közvetlen gazdasági eredménymutatók nem veszik figyelembe a közvetett társadalmi hozadékokat, például a humán erőforrások vagy a közösségi infrastruktúra terén). Amikor a nettó hazai eredmény (például 1992 és 1994 között) negatív volt, akkor a gazdaság szűkített újratermelése valósult meg, a jövedelmek átcsoportosítása folytán. Ez a reális nettó hazai eredmény a gazdasági szervezetek mérleg szerinti eredményével analóg tartalmú mutató, a teljes nemzetgazdaságra. A nullánál kisebb nettó hazai eredmény (valorizált értéken) itt is azt jelzi, hogy az adott időszakban a szorosan vett gazdasági tevékenységekhez felhasznált reálvagyon csökkent. A nettó hazai eredmény ugyanis az amortizáció értékével csökkentett bruttó hazai eredmény.

Az átfogó vagyonértékelés jogi háttere

A tanulmány számvetési háttérét részletesen értékelő zárófejezete rámutat, hogy a számvitelről szóló 1991. évi XVIII. törvény módosításáról és kiegészítéséről szóló 1995. évi XX. törvény lehetővé (de nem kötelezővé) tette a gazdasági szervezetek számára az értékhelyesbitést. A törvény szerint a gazdasági szervezetek felülvizsgálhatják tárgyi eszközeik nettó értékét, és értékelési tartalékok képezhetnek. Ez a fakultatív értékhelyesbítés olyan korrekciókra adott lehetőséget, amelyek például az érvényesített áremelkedésekből, más lényeges gazdasági tények, események észleléséből erednek. Az ilyen könyvelési munkák viszont nem lehetnek hatással a bruttó eszközértékekre. Így az új jogi szabályozás következtében érvénytelenné válhatott még az az alapelv is, hogy „az eszköz nettó értéke az amortizációs leírásokkal aktualizált tulajdonszerzési (bekerülési) érték”.

Amennyiben a jövőben is elmaradna az állóeszköz-állomány értékének valorizálása, a sokkal kisebb eszközértékkel számított (irreális) jövedelemráták igen nagy sebességgel, közgazdaságilag nem értelmezhető szintig nőnének. A torzítások nyilvánvaló oka az, hogy a vetítési alapként választott folyó áras nettó eszközérték – szisztematikus értékelési hibák miatt – alulértékelt, és az eltérés évről évre növekszik a valóságos (újrabeszerzési áron értékelt) vetítési alaphoz képest. Még általánosan romló gazdasági feltételek közepette is kedvezőnek mutatkozhatnak a nem reálisan értékelt eszközállománnyal számított hatékonysági mutatók, ahogy az a tanulmány adatairaival (az 1978 és 1993 közötti évekre) egyértelműen igazolható.

*

A sok továbbgondolást igénylő statisztikai kérdést felvető tanulmány egy lehetséges becslési módszerrel közelíti meg a hazai vagyonstatisztika meglehetősen összetett fejlesztési feladatait. A kutatói felfogás a lényeges kérdések kiemelésével jut el a folyamatok értelmezéséhez, az ehhez szükséges számszerű, valamint a vizonylatokat megvilágító eredményekhez. Nem kérdéses a statisztikusok párbeszédében, hogy mielőbbi fejlesztések indokoltak ezen a téren, és az sem, hogy a nemzetközi előírásokhoz kell igazodnunk.

A reális lehetőségekkel is számoló szakmai vita, például a „hogyan tovább” stratégiai jelentőségű kérdéseiben, hasznos lehet a továbbiakban is. A hivatalos statisztika az ilyen kutatói jelzéseket is felhasználva alakíthatja ki a nemzeti számlák tőkeszámláira vonatkozó közép távú fejlesztési stratégiáját, amely az SNA 1993. évi, illetve az Európai Unió (ESA 1995) ajánlásait valósítja meg a rendelkezésre álló erőforrások szabta ütemben és mélységben.

Közvetlen adatfelvételekre is szükség lesz ahhoz, hogy a tárgyi eszközök jelenlegi (megbízhatóan átértékelt) újrabeszerzési értékei az egyes nemzetgazdasági ágak (ezen belül ágazatcsoportok) szerint tagolva meghatározhatók legyenek. Az adatfelvétel, ahol erre lehetőség van, országos összeírásokhoz csatlakoztatható, egyes nemzetgazdasági ágakban a bevált mintavételi technikák alkalmazása ajánlható. Két közvetlen megfigyelés („eszei vagyonmérési időpont”) között a folyamatos leltározás (Perpetual Inventory Method – PIM) módszere kínálkozik megoldásként, amennyiben a fontosabb vagyonelemek közvetlenül felmért állományi adatainak továbbvezetéséhez mind az éves felhalmozást, mind a fokozatos elhasználódást (selejteztést) leíró adatok rendelkezésre állnak.

A Privatizációs Kutatóintézet tanulmányában országos összesített adatok szerepelnek, a későbbiekben viszont célszerű külön is vizsgálni, hogy miként fejeződik ki a reálvagyon működtetésében a „tulajdon”, illetve a „használat” az egyes nemzetgazdasági ágak (meghatározott ágazatcsoportjaik) esetén, különös tekintettel a tartós eszközbérletekre. A statisztikai háttér fejlesztése során figyelmet érdemel, hogy a nemzetközi ajánlások szerinti többtényezős hatékonysági mutatók kombinálják a „saját” tőkejavak értékcsökkenési leírását, valamint a tevékenységekhez hasznosított „idegen” eszközökre a folyó felhasználások között elszámolt „tőkeszolgáltatot”.

Nádudvari Zoltán – Dr. Sebestyén Tibor

STATISZTIKAI HÍRADÓ

SZEMÉLYI HÍREK

Felmentések. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Németh Ferenc*től 1998. december 31-i hatállyal visszavonta a Mezőgazdasági és Környezeti Statisztikai főosztály vezetésére adott megbízását; *Laczka Sándornét*ől 1999. január 1-jei hatállyal visszavonta a Nemzeti Számlák főosztály vezetésére adott megbízását; *dr. Kollár Zoltánnét*ől 1999. január 31-i hatállyal visszavonta az Adatgyűjtés és Módszertani Koordináló főosztályon az Informatikai Koordinációs Iroda vezetésére adott megbízását; *dr. Balogh Miklóst*ól 1999. február 1-jei hatállyal visszavonta a Területi Statisztikai főosztály vezetésére adott megbízását; *Postáné dr. Kiss Katalint*ől 1999. február 1-jei hatállyal visszavonta az Adatgyűjtés- és Módszertani Koordináló főosztályon a főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátására, valamint a Nemzetközi Módszertani Koordináló osztály vezetésére adott megbízását; *dr. Pozsonyi Pált*ól 1999. január 31-i hatállyal visszavonta a Nemzeti Számlák főosztályon a főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátására adott megbízását.

Megbízások. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Laczka Sándornét* 1999. január 1-jei hatállyal megbízta a Mezőgazdasági főosztály vezetésével; *dr. Balogh Miklóst* 1999. február 1-jei hatállyal megbízta a Területi és Koordinációs főosztály vezetésével; *dr. Gábrriel Katalint* 1999. február 1-jei hatállyal megbízta a Pénzügy-statisztikai főosztály vezetésével; *Postáné dr. Kiss Katalint* 1999. február 1-jei hatállyal megbízta a Nemzetközi főosztály vezetésével; *dr. Pozsonyi Pált* 1999. február 1-jei hatállyal megbízta a Nemzeti Számlák főosztály vezetésével; *Lakatos Máriát*, a *Statisztikai Szemle* szerkesztőjét 1999. február 1-jei

hatállyal osztályvezetői megbízással felruházta a fő-szerkesztő-helyettesi feladatok ellátásával.

Dr. Hüttl Antónia, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *Fazekasné Kovács Katalint* kinevezte köztisztviselőnek és 1999. január 1-jei hatállyal megbízta a Nemzeti Számlák főosztályon a főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával, valamint a Jövedelemfelhasználási Számla osztály vezetésével; *Farkasházi Lászlónét* 1999. február 1-jei hatállyal főosztályvezető-helyettesi megbízásának változatlanul hagyásával megbízta a Pénzügy-statisztikai főosztályon a Vállalati és Pénzügyi Szektor Elszámolási osztály vezetésével.

Dr. Soós Lőrinc, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *dr. Kollár Zoltánnét* 1999. február 1-jei hatállyal főosztályvezető-helyettesi megbízással megbízta a Területi és Koordinációs főosztályon az adatgyűjtés koordinációs feladatok ellátásával.

Dr. Vukovich Gabriella, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *Németh Ferencet* 1999. január 1-jei hatállyal főosztályvezető-helyettesi rangban megbízta a Környezetstatisztikai osztály vezetésével.

Áthelyezések. *Dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Pál Sándornét* – főosztályvezető-helyettesi és a Nemzetközi Kapcsolatok osztálya osztályvezetői megbízásának változatlanul hagyásával – 1999. február 1-jei hatállyal áthelyezte a megszűnt Elnöki főosztályról a Nemzetközi főosztályra.

Dr. Soós Lőrinc, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese *Jasperné Darvas Máriát* – főosztályvezető-helyettesi és a Sajtó osztály osztályvezetői megbízásának változatlanul hagyásával – 1999. február 1-jei hatállyal áthelyezte a megszűnt Elnöki főosztályról a Tájékoztatási főosztályra.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Kormányhatározat az Általános Mezőgazdasági Összeírásról. A kormány 2015/1999. (II.10.) sz. határozata egyetért a mezőgazdasági tevékenységet folytatók teljes körére kiterjedő – 2000. március 31-i eszmei időponttal történő – Általános Mezőgazdasági Összeírás (ÁMÖ), valamint az erre alapozott reprezentatív összeírások végrehajtásával.

A határozat tartalmazza az ÁMÖ szakmai programjának és költségvetésének kidolgozásával kapcsolatos feladatokat.

„The Hague Forum” (A Hágai Fórum) címmel 1999. február 8. és 12. között rendezték meg az ENSZ Közgyűlés 1997. évi határozatának megfelelően az ún. „Cairo+5” áttekintő értekezletet. Az ENSZ által tízévenként rendezett Világnépesedési Konferenciák célja a világ legfontosabb népesedési problémáinak áttekintése, a megfelelő népesedéspolitikai kialakítása, valamint a világnépesedési akcióterv kidolgozása. A legutóbbi Világkonferencia 1994-ben Kairóban volt. A tízéves időszak felidejében a tagországok közbenső értekezletet tartanak, melyen megvizsgálják, hogyan állnak a dokumentum ajánlásainak és céljainak megvalósítása terén. (Ezen félidős konferencia előkészítése céljából hívták össze az 1998. decemberi budapesti regionális népesedési értekezletet.) A Hágai Fórum a szakmai megbeszéléseken kívül az ENSZ népesedési kérdéseket tárgyaló rendkívüli ülészakának előkészítésével is foglalkozott, melyre 1999. június 30. és július 2. között New Yorkban kerül sor.

A Fórumon részt vevő kormánydelegációt *dr. Mellár Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke vezette, tagjai *dr. Vizkelety Mariann*, a Miniszterelnöki Hivatal és *Lakner Zoltán*, a Szociális és Családügyi Minisztérium helyettes államtitkára voltak. *Dr. Vukovich Gabriella* elnökhelyettes az ENSZ Népesedési Alapjának meghívottjaként vett részt a Fórum munkájában.

Népesedésszisztematikai munkaértekezlet Luxembourgnban. Az EUROSTAT 1999. február 9. és 11. között munkaértekezletet tartott Luxembourgnban, melynek témái a népesedésszisztematikai adatgyűjtések, népszámlálások és lakásösszeírások voltak. Az értekezleten a tagországok képviselőin kívül a csatlakozásra váró, valamint a különböző támogatási programokban részesülő egyéb európai államok küldöttei vettek részt.

A tanácskozás első napján a résztvevők többek között az adatgyűjtések összehangolásával, az

együttműködés formáival, valamint az adatbázisok kezelésével és a halálloki statisztika módszereivel foglalkoztak. A második nap legfontosabb program-pontja az 1999 és 2001 között végrehajtandó népszámlálások előkészületi munkáiról szóló beszámoló volt. Tájékoztatók hangzottak el a vándorlási statisztika és a népesség-előreszámítás uniós gyakorlatában bekövetkezett változásokról is.

Az értekezleten *Rózsa Gábor*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője vett részt.

EUROSTAT-munkaértekezlet. Az EUROSTAT-tagországok szakértői a nemzeti számlákkal kapcsolatos kérdéseket vitatták meg a Luxembourgnban az 1999. február 1. és 2. között tartott értekezleten. A tanácskozás résztvevői a következő főbb témákkal foglalkoztak.

- A nem piaci szolgáltatások volumenének mérése.
- Járulékfizetés alóli mentességek elszámolása.
- A Nemzeti Számla mutatóinak visszavezetése az ESA'95 elveinek megfelelően.
- Az ECOTRIM-modell ismertetése.
- Beruházás és állóeszköz-felhasználás elszámolása a tevékenységek esetében.
- A környezetet leíró számlarendszer felépítésének ismertetése.
- Az adók és a szolgáltatásokért fizetett díjak elhatárolása.
- A kormányzati szektorba sorolt nem piaci termelők negatív működési eredményének kezelése.
- Állóeszköz-felhasználás elszámolása a zajvédő falak esetében.
- A szennyezett talaj ártalmatlanítása.

A tagországok munkaügyi és nemzeti számlákkal foglalkozó szakértői megállapodtak a munkaerő-felvételekből és a nemzeti számlákból származó adatok jövőbeni jobb összehangolásában.

Az értekezleten a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Pozsonyi Pál* és *dr. Gábor Katalin*, a KSH főosztályvezetői vettek részt.

Az MTA Statisztikai Bizottságának Nemzetközi Albizottsága 1999. március 3-án ülést tartott, melynek témája Építőipari változások a kilencvenes években a statisztika tükrében volt. A bevezető előadást *dr. Gyöngyösi István*, a KSH főtanácsosa tartotta. Felkért hozzászólók *dr. Horváth Sándor*, a Gazdasági Minisztérium főosztályvezetője és *Kotulics Tamás*, a KSH főosztályvezetője voltak. Az előadást élénk vita követte.

Akadémiai Ifjúsági Díj '99. A díjat 1972-ben alapította az MTA főtítkára az akadémiai kutatóhe-

lyek harminc év alatti kutatóinak ösztönzésére és kiemelkedő tudományos eredményeik elismerésére. Ebben az évben 41 fiatal kutató pályázott, közülük 27 kapott díjat. 1999. március 16-án *Keviczky László* főtítkárr nyújtotta át az Élettudomány, a Matematika és Természettudományok, valamint a Társadalomtudomány területén kimagasló eredményeket elért fiatal kutatóknak az Akadémiai Ifjúsági Díjakat.

A társadalomtudományok díjazottai között volt *Éltető Andrea*, a Világgazdasági Kutató tudományos munkatársa, aki 1998-ban a *Statisztikai Szemlének* is szerzője volt.

A CESTAT Statistical Bulletin 1998. évi 3. száma a kiadvány összeállításában részt vevő hat ország (Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovák Köztársaság, Szlovénia) statisztikai hivatalainak együttműködésével készült. A hagyományos szerkezetben megjelent kötet a hat ország legfontosabb, általában 1996–1998. évi gazdasági-társadalmi mutatóit tartalmazza.

(CESTAT Statistical Bulletin 1998/3. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1999. 104 old.)

Nemzetközi statisztikai zsebkönyv. A Központi Statisztikai Hivatal kétévenként megjelenő kiadványa a hivatal más kiadványaiban közzétett nemzetközi adatoknál részletesebb információkkal szol-

gál a világ országaiban végbemenő gazdasági-társadalmi folyamatokról.

A zsebkönyvben szereplő adatok elsősorban a nemzetközi szervezetek által – többnyire összehasonlító módszertan felhasználásával – összeállított statisztikai adatokon és becsléseken alapulnak. Az idősorok általában 1997. évi adatokkal zárulnak.

(Nemzetközi statisztikai zsebkönyv. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1999. 317 old.)

Halálozás. 1999. január 9-én, életének 89. évében elhunyt *dr. Snyder Árpád*, a Központi Statisztikai Hivatal egykori munkatársa, a Magyar Statisztikai Társaság örökös tagja.

Snyder (Schneider) Árpádnak a *Statisztikai Szemlében* megjelent munkái:

Vendégforgalom (Magyarország Trianontól napjainkig.) = 1938. 4. sz. 543–547. p.;

Népességi és gazdasági áttekintés. (A visszacsatolt északi terület.) = 1938. 11–12. sz. 1138–1141. p.;

Üdülő- és fürdőhelyek. (A visszacsatolt terület.) = 1940. 8–9. sz. 782–787. p.

Népességi és gazdasági áttekintés. (A délvidéki terület.) = 1941. 11. sz. 767–786. p.;

Becslés Magyarországnak a második világháború következtében elszenvedett embervesztéseiről. = 1946. 1–6. sz. 1–4. p.

Snyder Árpád emlékét kegyelettel megőrizzük.

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

LOFTSGAARDEN, D. O. – WATKINS, A.E.:

A STATISZTIKA OKTATÁSA AZ AMERIKAI FŐISKOLÁKON ÉS EGYETEMEKEN

(Statistics teaching in colleges and universities. Courses, instructors, and degrees in fall 1995.) – *The American Statistician*. 1998. 4.sz. 308–314. p.

A Matematikai Tudományok Konferenciájának Tanácsa (The Conference Board of the Mathematical Sciences – CBMS) – amelynek egyik tagja az Amerikai Statisztikai Társaság (American Statistical Association – ASA) – 1965 óta ötvenként felméri a statisztikai tudományok az Egyesült Államok felsőoktatási intézményeiben folyó oktatását. A szerzők az 1995. évi vizsgálatból a statisztikai oktatási programokról, az oktatási módszerekről, a hallgatókról és az oktatókról, valamint a megszerzett tudományos fokozatokról számolnak be.

A vizsgálat kérdőívekre adott válaszokon alapul. A kérdőívet rétegezett véletlen kiválasztással kapott intézményeknek postázták, amire azok 65 százaléka válaszolt. A megkérdezett intézmények két- és négyéves főiskolák, egyetemek voltak, ahol a statisztikát ezeken a helyeken részben önálló statisztikai tanszékek, részben matematikai tanszékek oktatják. A szerzők által közölt számok a mintából felszorozott országos értékekre vonatkoznak.

A statisztikát tantárgyként felvevő hallgatók fele a négyéves főiskolákról, másik felük közel azonos arányban a kétéves főiskolákról, valamint az egyetemekről került ki. 1995-ben 1990-hez képest a hallgatók körében nőtt a statisztika iránti érdeklődés, amit számuk 26 százalékos emelkedése jelez. A statisztikából valamilyen tudományos fokozatot (na-

gyobbrészt PhD, kisebb részben MA és BA) szerzők száma ugyanekkor 49 százalékos növekedést mutatott. Az 1995-ben statisztikából fokozatot szerzettek kétharmada férfi volt.

A növekedéssel kapcsolatban a szerzők megemlítik, hogy 1990 és 1995 között új statisztikai tanszékek létesültek, ami részben a hallgatói igényeket követte, részben több hallgató figyelmét hívták fel e tantárgy választására.

1995-ben az egyetemi statisztikai tanszékek oktatóinak 82 százaléka kinevezett, míg a többi teljes vagy részdíj eloadó volt. A nők aránya az előbbieknél 10, az utóbbiaknál 30 százalék körül alakult. Az oktatóknak kerekén 90 százaléka rendelkezett PhD-fokozattal, míg a többiek MA-fokozattal bírtak. A kinevezett oktatók átlagéletkora 49 év volt, a férfiaké valamivel magasabb, mint a nőké. A negyvenévesnél fiatalabbak aránya 26, a hatvan év felettieké 15 százalék volt.

A statisztikai tanszékek teljes munkaidéjű oktatóinak közel háromnegyede fehér, nem spanyol-amerikai volt. A többiek nagyjából Ázsiából és a csendes-óceáni szigetektől származtak, kisebb részüket mexikói, puerto ricói és egyéb spanyol eredetű volt. A feketék egy százalékot tettek ki.

A kinevezett és PhD-fokozattal rendelkező statisztikai oktatók átlagos heti óraszámja 6-7 óra, az ennél alacsonyabb (MA, BA) fokozattal rendelkezőké 11-12 óra volt. Az előbbieknél mind a matematikai, mind a statisztikai tanszékeken folyó posztgraduális képzésben is részt vettek.

1995-ben a négyéves főiskolákon, valamint az egyetemeken 143 ezren hallgattak – nagyjából a matematikai tanszékek által tartott – statisztikai elő-

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszakos kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratszemlét* tartalmaz.

adásokat. Az óraadást 1383 teljes munkaidős (illetve arra átszámított) tudományos fokozattal bíró kinevezett oktató, továbbá egyéb teljes és részmunkaidős oktatók látták el.

1995-ben az 1023 kétéves főiskola 5,4 millió hallgatójából 2,5 millió vett részt matematikai programokban. (Ezekben az intézményekben nincs önálló statisztikai tanszék, így a statisztikát is magában foglaló matematikai programokról vannak csak adatok.) A matematikai programokat vezető teljes munkaidős oktatók száma 7-8 ezerre, a részdíds oktatók száma pedig ennek közel kétszeresére tehető. A teljes munkaidős oktatók 82 százaléka rendelkezett MA-fokozattal, 40 százalékuk nő volt és 13 százalékuk valamelyik etnikai kisebbséghez tartozott. Heti átlagos óraszámuk 16 volt és közel felük még más-hol is adott órát.

A kétéves főiskolák matematikai programjainak 80 százaléka hirdetett „alapfokú statisztika (valószínűség-számítással vagy anélkül)” megnevezéssel előadásokat. További 5 százalék „valószínűség-számítás (statisztikával vagy anélkül)” címmel hirdette az óráit. 1995-ben ezekre 69, illetve 3 ezer hallgató jelentkezett. A matematikai programokon kívül további 9 ezren hallgattak alapfokú statisztikai

előadásokat. Ezek kétharmada gazdasági szakra, a többiek társadalomtudományi szakra jártak.

A kétéves főiskolákon alapfokú statisztikát felvevő hallgatói csoportok átlagos nagysága viszonylag alacsony, 28 fő volt. Egyes csoportokban szakdolgozatot is írtak. A csoportok legalább hetente egyszer számítógépes foglalkozáson vettek részt.

A matematikai programot vezető oktatók 1-2 százaléka szerezte statisztikából a tudományos fokozatát. Kutatást és publikációt nemigen várnak el tőlük. Általában sok hallgatót oktatnak különböző témákban, így heti óraszámuk meghaladja az egyetemi és a négyéves főiskolai oktatókét. Túlórák lehetősége és az állásbiztonság révén a teljes munkaidős állandó állások igen vonzóak az ideiglenesen vagy részmunkaidőben foglalkoztatottak számára. Az 1995/96-os tanévben az új, teljes munkaidős állandó alkalmazottak 62 százaléka került ki az utóbbiak közül.

A matematikai programokhoz általában nem statisztikust keresnek oktatónak, de ugyanakkor nem is zárkóznak el az alkalmazásuk elől. A velük szemben támasztott kívánalom rendszerint az, hogy legalább MA-fokozattal rendelkezzenek a matematika valamelyik területén.

(Ism.: *Szász Kálmán*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

GRZESIAK, M.:

A LENGYEL KÖRNYEZETVÉDELMI STATISZTIKA

(Statistics of environment protection in Poland.) – *Statistics in Transition*, 1998. 5. sz. 913–928. p.

Már a hetvenes éves elején kialakult a környezetvédelem statisztikája Lengyelországban, az ENSZ Statisztikai Bizottsága, valamint az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága (ENSZ EGB/ESÉ – Európai Statisztikusok Értekezlete) keretében folyó nemzetközi együttműködés keretében. Az utóbbi években ezt a hivatalos statisztikai munkát az EUROSTAT és az OECD által koordinált környezeti statisztikai programok is meghatározzák. Az adatforrások összetételét tekintve a Lengyel Statisztikai Főhivatal rendelkezik a környezetvédelem teljes adatvagyonának 50 százalékával, további 30 százalékot vesz át az ország más hivatalos statisztikai szolgálataitól és 20 százalék származik speciális adatmegfigyelő helyekről, elsősorban az Állami Környezeti Monitoring Rendszer adatbázisaiból.

A szerző áttekinti a nemzetközi szervezetek e tárgyra vonatkozó ajánlásait, a környezetvédelmi sta-

tisztika célját és terjedelmét leíró meghatározásokat, utalva a figyelembe vett külföldi forrásmunkákra, a nemzetközi összehasonlítások lehetőségeire és módszertani feltételeire. Az ESÉ 1993-as dokumentumát idézve fejti ki az ökológiai információ-rendszer fontosabb követelményeit.

– A környezeti adatok tegyék rendszerezett formában azonosíthatóvá a környezeti veszélyekkel és a környezet védelmével kapcsolatos összes problémát.

– Az adatok tegyék elemezhetővé a környezet pillanatnyi helyzetét, összes változásának irányát, dinamikáját, azok időadatait, terjedelmét, földrajzi vonatkozásait.

– Az információ-rendszer révén álljon rendelkezésre a környezeti politika számára szükséges adatbázis, ezen belül a felügyelettel, a veszélyek korai jelzésével és a döntésekkel kapcsolatos adatkörökkel, felhasználva a nagyrészt a monitoring-rendszer révén gyűjtött adatokat.

– A környezeti adatok növeljék, erősítsék a közvélemény ökológiai tudatát.

– Megfelelő adatbázis álljon a tudományos kutatás és megfigyelés rendelkezésére.

– Az információ-rendszer hozzon létre hatáson alapot a nemzetközi együttműködéshez.

A szerző utal azokra az általános minőségi ajánlásokra, amelyeket a lengyel hivatalos statisztikai adatgyűjtési programban érvényesítenek, és véleménye szerint a lengyel környezetvédelem információi-

nak jelenlegi minősége nem felel meg az ESÉ 1992. évi minőségi ismérveinek.

A hivatkozott nemzetközi ajánlások fontosabb ismérvei a következők:

- legyen azonosítható az adatok forrása,
- írják le azt a célt, amelynek érdekében az adatokat gyűjtötték,
- feleljen meg a gyűjtött adat az előre meghatározott feladatnak,
- tüntessék fel az alkalmazott mértékegységeket, valamint az értelmező megjegyzéseket,
- írják le az adatgyűjtéshez alkalmazott módszereket, beleértve a megfigyelés időkereteit,
- elemezzék az adatok becslési módszereit, ha ilyen alkalmaztak az alapadatok gyűjtése során,
- azonosítsák és elemezzék az adatgyűjtéssel kapcsolatos fogyatékoságokat, ide értve a választ megtagadók és a nem válaszolók adatait, készítsenek hibabecslést, tájékoztassák a módszertani hiányosságokat,
- vizsgálják az időbeli és térbeli összehasonlíthatóságot más elérhető, hasonló jelenségek leíró adatbázisokkal összefüggésben.

A környezetvédelem adatainak lengyelországi publikációt ismertette a cikk utal az 1972-től évente megjelenő „Ochrona Srodowiska” (Környezetvédelem) című összefoglaló kiadványra, amely 1989-től könyvtári forgalomban is kapható. Az OECD és az EUROSTAT kérdőíveire adott válaszok alkotják a kiadványban nyilvánosságra hozott adatok alapját, felhasználva azok egységes mutatóit, osztályozásait. Első alkalommal 1992-ben adtak, kísérleti jelleggel, választ a kérdőívre, majd 1994-ben és 1996-ban a lengyel adatokat is közzétették a nemzetközi környezetvédelmi adatgyűjteményekben. A lengyel adatokon túl a lengyel Főhivatal említett összefoglaló kiadványa (kompendium) nemzetközi környezeti statisztikai adatokat is tartalmaz.

A szerző kifejti, hogy az 1996. évi kérdőív lengyel adatait több mint 30 szakmai intézmény, állami hivatal közreműködésével állították össze, a munkát szoros együttműködéssel koordinálta a Statisztikai Főhivatal és az Állami Környezetvédelmi Felügyelet. A lengyel viszonyoknak megfelelően alakították ki az EU vonatkozó rendeleteiben meghatározott adatkör (például a hulladékok, maradék anyagok, veszélyes anyagok stb.) statisztikai megfigyelési rendjét. Időközben, 1997-ben, a lengyel parlament megalkotta a hulladékokról szóló törvényt, amely a hulladékok osztályozásának és regisztrálásának alapvető folyamatairól is rendelkezik. Utal a cikk a környezetvédelmi kiadások megfigyelésének módszertani fejlesztéseire, az 1996. évi kérdőív előkészítése kapcsán.

Az EU Bizottság regionális környezeti statisztikai kérdőívét (regional environmental statistics) 1997-ben honosították. Ezt az adatközlést a 11 kelet-

közép-európai ország részvételével kialakított projekt keretében, az EUROSTAT REGIO adatbázisának követelményeinek megfelelő tagolásban készítették elő. Lengyelország is részt vesz a balti-tengeri országok környezetvédelmi programjában (Baltic Sea Environment Protection), és a Statisztikai Főhivatal koordinálja az ezzel kapcsolatos lengyel adatszolgáltatásokat. A Svéd Statisztikai Hivatal 1994/1995-ről közzétett kiadványában (The Baltic Region – Statistics on Resources, Environment and Economy) a lengyel adatok is szerepelnek. A kérdőívet, kiegészített tartalommal, 1997-ről is elkészíti az összes balti-tengeri ország.

A cikk több olyan nehézséget, akadályt sorol fel, amelyek a lengyel környezetvédelmi statisztika megfigyelésénél, adat-összeállításainál felmerül. Egyes vonatkozásokban kérdésesnek vélik az adatok hitelességét, mivel az összes adatnak több mint a fele vállalati statisztikai beszámolókból származik. A kritikai észrevételekben azt vetik fel, hogy a jelentést összeállítók maguk is a környezet szennyezői, ezért bizonyos környezetterhelési adatok közlése nem áll érdekükben. További akadály, hogy az állami környezetmegfigyelési rendszer lassan fejlődik, ezért a környezet helyzetét, az egyes jellemzők változásait megbízhatóan leíró fizikai, kémiai, biológiai megfigyelések adatkörei hiányosak.

Nehezítik a környezetvédelmi statisztika készítését a korlátozott személyi és tárgyi feltételek, ugyanis a kellő felkészültségű ökológiai szakemberek tekintélyes része az üzleti vállalkozásokhoz vándorol. Számolni kell továbbá azzal, hogy nem egységes a környezeti laboratóriumok felszereltsége, és fejlesztési lehetőségeik korlátozottak. Ilyen körülmények között csökken a környezet folyamatai és változásai rendszerezett és teljes körű megfigyelésének lehetősége. Ezek a hézagos megfigyelések, a dokumentálás fogyatékoságaival párosulva, hatással vannak a statisztikai mutatók minőségére is.

Utal a cikk a jogi háttérből eredő nehézségekre is, különös tekintettel a környezetvédelmet érintő, egységesítést és korszerűsítést igénylő nemzeti szabványokra, osztályozásokra, tartalmi meghatározásokra, továbbá az alkalmazott jogi eljárásokra és nomenklatúrákra. A mérés és a megfigyelés módszereinek, technológiáinak fejlesztése különösen a zajra, a sugárzásra, továbbá az élelmiszerek minőségére vonatkozóan időszerű. Az adatok országos összesítését egyes esetekben lehetetlenné teszik az egyes szervezeti egységek hatásköreiben tapasztalható, az adatok és az alkalmazott módszerek összevetését gátló adottságok. A szerző egységes országos hatósági mérőhálózat kialakításában és erőteljes szabványosításban látja a nehézségek megoldását.

A cikk felhívja a figyelmet a környezetvédelem gazdasági vonatkozásaira is. A nemzetgazdasági elszámolásokban figyelembe kell venni a tényleges környezeti célú kiadásokat, illetve a környezetet károsító hatásokból eredő jövedelemcsökkenést. Sürögős feladat tehát a nemzeti számlákban a fenntartható fejlődés követelményeinek figyelembevétele. Ugyancsak figyelmet érdemel a kérdéskör társadalmi visszhangja, az a vélekedés és erősödő nyomás, amely a környezet terhelésével és védelmével kapcsolatos. A statisztika ezen a téren sokat tehet azért, hogy tudatosodjanak a valóságos környezeti hatások, csökkenjenek a meglévő torzítások, hitelessé váljanak a szakmai elemzések környezeti vonatkozásai. Az EU statisztikai ajánlásai alapján kezelik a közérdekű adatok nyilvánosságát, és nem tesznek kivételt az „kényes” (például a veszélyes hulladékokra vonatkozó) környezeti statisztikai adatokkal sem.

A cikk részletesen kifejti a környezetstatisztikai adatfelvétel tervezett fejlesztési irányait összehangolva, az EUROSTAT és az OECD ajánlásaival. Felsorolja azokat a témaköröket, melyeknek adatait az „állam és a környezet védelme” című komplex program keretében gyűjtik.

A szerző végül áttekinti azokat a nemzetközi testületeket, amelyeknek ajánlásait a komplex programban érvényesítették. Részletesen bemutatja a lengyel Statisztikai Főhivatal 1998. évi munkaprogramjában szereplő, környezetvédelmi tárgyú módszertani fejlesztési feladatokat.

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

MARTERBAUER, M.:

A FELLENDÜLÉS ERŐTELJESEBB MUNKAERŐ-
PIACI POLITIKÁT IGÉNYEL AZ EU-TÓL

(Aufschwung begünstigt verstärkte Arbeitsmarktpolitik in der EU.) – *WFO Monatsberichte*. 1998. 6 sz. 381–390. p.

A világgazdaságban az utóbbi években jelentős változások mentek végbe: a világ korábbi növekedési csomópontját jelentő délkelet-ázsiai térséget válság sújtja, ami szűkíti a világkereskedelem mozgásterét és hat az ahhoz sok szállal kötődő Japán gazdaságra is. Az Egyesült Államok gazdasági fejlődése egyelőre töretlen, a 90-es években a GDP évente átlagosan 2,8 százalékkal nőtt, sikeres volt az államadósság-kezelési program, és kedvezők a munkaerőpiaci kilátások (a munkanélküliségi ráta 5 százalék alá süllyedt). Az erős dollár miatti kedvezőtlen exportbővülési kilátások a növekedés ütemét a jövőben némileg mérsékelhetik. Ezzel egyidőben a világgaz-

dasági fejlődés motorjává mindinkább az európai térség válik. Ennek olyan hosszú távú hatótényezői vannak, mint a valutaunió zökkenőmentes beindulása, mely a fogyasztók és a beruházók számára egyaránt kiszámítható feltételeket teremt. A nominális kamat csökkenése mind a vállalkozások, mind az államháztartás terhein könnyít, de előnyös a nyersolaj árának mérséklődése is. A növekvő beruházási kedv, a magasabb jövedelem, a növekvő foglalkoztatás együttesen fogyasztásbővülést eredményez. Az EU 1998. évi 2,8 százalékos gazdasági növekedési üteme 1999-re várhatóan 3 százalékra emelkedik.

Az EU-országok gazdasági kilátásai ugyanakkor nagymértékben függenek attól, hogy vajon sikerül-e a munkanélküliség jelenlegi magas, 10,6 százalékos szintjét lejjebb szorítani. A feltételezett 3 százalékos 1999. évi gazdasági növekedési ütem, például 10 százalékos munkanélküliségi rátával számol. Az amszterdami megállapodással az EU-országok egy olyan új foglalkoztatáspolitikát alapelvét és célkitűzéseit rögzítették, melyek figyelembevételével kell kialakítani az egyes országoknak saját intézkedési tervüket. A nemzeti akciótervekből már eddig is kitűnik, hogy a foglalkoztatáspolitikát jelentőségét a tagországok is felismerték.

A jövő szempontjából nem elhanyagolható az a kockázat, amit az ún. átalakuló országok bizonytalan gazdasági helyzete jelent. Közép- és Kelet-Európa legfőbb gondja a fizetési mérleg egyensúlyban tartása, illetve ez a növekedés legfőbb gátja. Oroszország és általában a FÁK-országok nehézségei ennél sokrétűbbek, és valószínűtlennek tűnik, hogy azokon átfogó nemzetközi pénzügyi segítség nélkül úrrá tudjanak lenni.

1997–1998-ban számos délkelet-ázsiai országnak pénzügyi és gazdasági válsággal kellett szembenéznie. Ennek következtében a bankrendszer még ma sem kellően stabil, s a gazdasági nehézségek például Indonéziában politikai-társadalmi krízishez vezettek.

A valuták stabilitása megrendült, visszaesett a belföldi kereslet, s az egyetlen pozitív tényezővé a növekvő export vált. Összességében 1998-ban a legtöbb délkelet-ázsiai országban lefékeződött, vagy megtört a GDP eddigi növekedési folyamata.

A fejlett ipari országok számára a délkelet-ázsiai válság a piacok szűkülését, a harmadik piacon erősödő versenyt, a bankrendszeren keresztül közvetlen érintettséget jelentett, jöllehet ez az Egyesült Államok és a fejlett európai országok gazdasági növekedését érdemben nem fékezte. Ugyanez már nem mondható el a Japán gazdaságról. A Japán gazdaság mind kereskedelmi, mind pénzügyi téren sok szállal kötődik a délkelet-ázsiai régióhoz. A kedvezőtlen

gazdasági növekedési mutatók következtében nőtt a Japán államháztartás hiánya. 1999-re a kilátások már némileg kedvezőbbek, a GDP növekedési üteme várhatóan – elmozdulva a holtpontról – 1,5 százalékpont körül alakul.

1997-ben az Egyesült Államok gazdasága 3,8 százalékkal, 1998. I. negyedévében 4,8 százalékkal nőtt, azaz kétszer olyan gyorsan, mint az EU-é. A háztartások fogyasztási expanziója a foglalkoztatás bővülése mellett a növekvő reálórabérrel magyarázható. A kedvező nyereségkilátások arra ösztönzik a vállalkozásokat, hogy beruházzanak, mindenekelőtt a kommunikációs technológia területén. Ma az Egyesült Államok munkanélküliségi rátája a gyors GDP-növekedés eredményeként 5 százalékpont alatt van, azaz olyan alacsony szintű, melyet az OECD már teljes foglalkoztatottságként értékel. Jó az államháztartás helyzete is, kedvezőtlen viszont az, hogy az erős dollár fékezi a kivitel és ennek hatására lassulni fog a gazdasági növekedés, 1998-ban 2,8, 1999-ben pedig előreláthatólag csak 2 százalékpont körüli értéket ér majd el.

Az átalakuló országok közül jelenleg Oroszország és Ukrajna helyzete a legkritikusabb, 1997-ben az orosz GDP csak 60 százaléka, az ipari termelés 50 százaléka, a beruházás 30 százaléka volt az 1990. évinek. Jóllehet 1997-ben a GDP – hosszú idő óta először – nőtt, a 0,5 százalékos növekedésből nem lehet tartós javulásra következtetni. Jelentős rizikótényező a tőkepiac instabilitása, és igen kedvezőtlen a nyomott olajár is.

Kelet-Közép-Európa gazdaságai a 90-es években erőteljesen fejlődtek, de összességében még sem a kereslet, sem a termelés nem éri el az 1990. évi szintet. A belföldi kereslet szigorú gazdasági megszorító intézkedések nélkül nem fog jelentősen bővülni, és nagyon fontos a versenyképes exportalapbővítés. Nyugat-Európa ezt a folyamatot infrastrukturális beruházások finanszírozásával tudja legeredményesebben támogatni.

A gazdasági kilátások ma Európa nyugati felében kedvezőbbek, mint valaha. Zökkenőmentesen létrejött a valutaunió, csökkennek a reálkamatlábak, jók a beruházási kilátások, erősödik a kereslet, növekszik az exportpiac. Európa számára előnyösek az alacsony világpiacon olajárak is. A belföldi kereslet dinamikája országonként változó, s az utóbbi években több kis országé felülmúlta az ipari nagyhatalmakra jellemző szintet, de igen jók például Németország gazdasági mutatói is, ahol a kutatók 1998-ra 2,6, 1999-re pedig 2,7 százalékos reál GDP-növekedést jósolnak. Ugyanakkor a német munkaerőpiaci helyzet igen kedvezőtlen, 1993 óta a foglalkoztatottak száma 4 százalékkal csökkent, s pozí-

tív irányú változás 1998-ban sem tapasztalható. A javuló gazdasági helyzet lehetővé teszi, hogy a korábbinál több pénz jusson átképzési és munkahelyteremtési programokra, ami – jóllehet egyszerűen statisztikai okokból – csökkenti a munkanélküliek számát, ugyanakkor a munkanélküliségi ráta várhatóan nem mozdul el a jelenlegi igen magas 9,8 százalékos szintről. Franciaország foglalkoztatási helyzete javult, a GDP 1989-1999. évi növekedése várhatóan eléri a 3 százalékpontot. Jók az olasz gazdaság kilátásai is, ahol 1999-re 2,8 százalékos GDP-t prognosztizálnak. A jelentős EU-országok közül a növekedés csak Nagy-Britanniában lassul, ami az exportnövekedésnek az erős font okozta megtorpanására vezethető vissza.

Az Unió gazdaságpolitikájának legújabb súlypontját a munkaerőpiaci politika jelenti. Ennek általános irányelveit 1997-ben az amszterdami egyezményben fektették le, mely alapját jelenti a nemzetközi foglalkoztatási akcióterveknek.

Az akciótervből kitűnik, hogy a következő öt évben erősebb és aktívabb munkaerőpiaci politikára van szükség. Ehhez a tagországok pénzügyi segítséget kapnak a strukturális alapról. A sikeres képzési és átképzési programok javíthatnak ugyan a foglalkoztatási helyzeten, de a legfontosabb befolyásoló tényező a gazdaság általános helyzete maradt. Ha a gazdasági növekedés a jelenlegi kedvező előrejelzéseknek megfelelően alakul, minden esély megvan arra, hogy a magas munkanélküliségi mutató értéke csökkenjen.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

A FELTÖREKVŐ PIACGAZDASÁGOK HATÁSA A NEMZETKÖZI VERSENYKÉPESSÉGRE

(The influence of emerging market economies on OECD countries' international competitiveness.) – *OECD Economic Outlook*. 1998. 63. sz. 205–218. p.

A Délkelet-Ázsiában 1997 közepén kezdődött pénzügyi válság erőteljes valutaleértékelést eredményezett Ázsia sok feltörekvő piacgazdaságában. Minthogy ezek az országok növekvő fontosságúak a világkereskedelemben, felvetődött a kérdés: vajon az említett tény a versenyképességi előnyök és veszteségek újraelosztásához vezethet-e az OECD-ben és a többi országban, jelentős fizetési mérlegmódosulásokat eredményezve. Általános az a vélekedés, hogy a legújabb fejlemények megerősíthetik a szóban forgó ázsiai országok abszolút költségelnyét az OECD-országokkal szemben, még versenyképesebbé téve őket.

A nemzetközi versenyképességgel foglalkozó legtöbb elemzés a relatív költségek és árak változásaira összpontosít. Ezek azt jelzik, hogy adott országok inkább vagy kevésbé versenyképessé válnak bizonyos időszakban. Az OECD Titkársága kidolgozta és publikálja a feldolgozóipar relatív munkabéreköltségein, az exportárakon alapuló mutatószámokat, továbbá a relatív fogyasztói árindekszeket. E mutatók kidolgozásánál arra törekedtek, hogy azok átfogják a verseny által érintett legtöbb feldolgozóipari szektort, továbbá az összes olyan piacot, ahol verseny van, végül a lehető legtöbb piaci versenyben részt vevő szereplőt.

Míg az OECD-országok továbbra is uralják a világkereskedelmet (és a világ áruexportjának, valamint importjának mintegy háromnegyedét képviselik), az OECD-térségen kívül számos olyan új ország jelent meg az elmúlt két évtizedben, amelyek egyre fontosabb szereplőkké válnak. Ez jut kifejezésre a nem OECD-térség exportjának és importjának erőteljes újraelosztásában. Az 1970-es évek közepe és az olajárak 1986. évi erőteljes csökkenése között az OPEC volt a legnagyobb nem OECD exportőr és importőr. Azóta azonban az OPEC világkereskedelmi fontossága jelentősen mérséklődött. Ezzel szemben az ázsiai feltörekvő gazdaságok – különösen Kína – állandóan növelték részesedésüket a világkereskedelemben, különösen a feldolgozóipari termékek vonatkozásában. Korea, Kína stb. 1996-ra mintegy 23 százalékot értek el a világ áruexportjában (szemben az 1985. évi 13 százalékkal), túlszámolva az Egyesült Államok részesedését.

A feltörekvő ázsiai országoknak a világ feldolgozóipari exportjában játszott nagyobb szerepe jelentős következményekkel járt a három fő OECD-térség (Egyesült Államok, Japán, Európai Unió) közötti verseny alakulására. Míg 1970-ben a feltörekvő gazdaságok súlya az Egyesült Államok, az EU és Japán külkereskedelmében 6, 8, illetve 11 százalékot tett ki, ezek az arányok 1995-re 25,20 és 40 százalékra nőttek.

Az OECD-régiók számára legerősebb versenytárs az 1970-es évek végén Tajvan és Korea lett, az 1980-as években pedig Kína. Japánnak Kína jelenleg félig olyan erős versenytársa, mint az Egyesült Államok vagy az Európai Unió. Az OECD-országok számára az Ázsián kívüli többi feltörekvő piacgazdaság szintén jelentős versenytárssá vált; ez különösen Mexikóra érvényes az Egyesült Államok szempontjából.

Az Egyesült Államokban a versenyt döntő mértékben a belső piac határozza meg. Az ázsiai feltörekvő országok exportőrei azonban az amerikai gyártók egyre fontosabb versenytársaivá válnak. Az

ázsiai feltörekvő piacgazdaságok szerepe hasonló Kanada és Mexikó együttes szerepéhez, és jelenleg nagyobb, mint a Japán, illetve az Európa által támasztott kihívás.

Japánban a belső piac részesedése az általános versenyképesség meghatározásában sokkal kevésbé jelentős, mint az Egyesült Államok esetében. Az ázsiai feltörekvő országok exportőreinek részesedése itt is erőteljesen megnövekedett és jelenleg a legnagyobb. Az Európai Unióban a versenyt a belső piac és a nem OECD-országok uralják. Az EU gyártói számára a belső piacon 1995-ben a fő versenytársakat a feltörekvő ázsiai országok és az Egyesült Államok exportőrei jelentették.

Az említett számítások a feldolgozóipari termékek aggregált bilaterális kereskedelmén alapulnak, így nem teszik lehetővé a különböző termék kategóriák közötti szerkezeti összehasonlítást. Amíg az OECD-országok esetében a hasonló termékek belső kereskedelme általában nagymértékű, nem szükségképpen ez a helyzet az OECD- és a nem OECD-országok közötti kereskedelemben. Ilyen szempontból érdekes az OECD- és az ázsiai nem OECD-országok feldolgozóipari exportja szerkezetének összehasonlítása. Ez utóbbiak közül két országcsoport elkülönítése látszik célszerűnek. A Kínát, Indonéziát és a Hong Kongot magában foglaló első csoportban az export a viszonylag alacsony műszaki színvonalú termékekre (textília, lábbeli, játékok és egyéb fogyasztási cikk) összpontosult. E termékek az említett országok áruexportjának közel felét képviselték 1995-ben. A másik országcsoport (Tajvan, Malajzia, Szingapúr és Thaiföld) exportjában több közepes és magas műszaki színvonalú cikk szerepel; ezen országok teljes exportjában a számítógépek, az elektronikus és hírközlési termékek több mint 50 százalékot képviselnek. Ez utóbbi országcsoport exportja így közvetlenebbül versenyez az OECD-országok exportjával, mint az első országcsoporté. Az említett három fő OECD-régió közül exportszerkezeténél fogva, Japánt érinti leginkább e hatás, míg legkevésbé az Európai Uniót.

A legtöbb országban a relatív fogyasztói árinдекс és a relatív feldolgozóipari munkabéreköltség-index általában együtt változnak, és időben kevésbé térnek el, mint a névleges valutaárfolyamok. A munkabéreköltségen nyugvó versenyképességi mutatók azonban határozottabb irányt mutatnak, mint a fogyasztói árakon alapuló trend, és a rövid távú változékonyságuk is nagyobb.

A versenyképességi mutató felbontása országcsoportok szerint azt érzékelteti, hogy az 1991 és 1997 közepe közötti relatív árakat és költségeket nagyrészt az OECD-térségen belüli költség- és ár-

mozgások uralták. Az 1995 és 1997 közepe közötti periódusban az Egyesült Államok feltörekvő ázsiai piaccgazdaságokkal szembeni versenyképességének változásai bizonyos mértékig erősítették az Egyesült Államok nemzetközi versenyképességét.

Japán esetében a jen 1991 és 1993 közepe közötti felértékelése megfelel az időszak versenyképesség-vesztésének az OECD-országokkal és a feltörekvő ázsiai országokkal szemben, míg ennek ellenkezője érvényes az 1995 eleje és 1997 eleje közötti periódusra. A kínai jüan 1993–1994 közötti leértékelése egyik oka volt Japán általános versenyképessége bizonyos fokú romlásának.

Az EU egésze és az egyes tagországok esetében az európai árfolyam-mechanizmuson belüli valutáris mozgások gyakorolták a legnagyobb befolyást az 1992 és 1994 közötti versenyképességi trendekre. Az 1995 vége és 1997 közepe közötti versenyképesség-javulás a valuták dollárral szembeni leértékelését, az EU versenypozíciójának jelentős erősödését tükrözte.

1997 közepétől a koreai és az ázsiai nem OECD-országok valutáinak erőteljes leértékelése a három fő OECD-régió ázsiai feltörekvő piaccgazdaságokkal szembeni versenyképességének jelentős romlásához vezetett. Az Egyesült Államok esetében ez hozzájárult a többi OECD-országgal szembeni versenyképesség gyengüléséhez. Japán viszonylatában a feltörekvő ázsiai országokkal szembeni versenyképességi veszteség felülmulta a többi OECD-országgal szembeni versenyképesség 1997. III. negyedévtől megfigyelt javulását. Az Európai Unió általános versenypozícióját érintették a legkevésbé a kelet-ázsiai valutáris mozgások.

A nemzetközi versenyképesség és a külkereskedelmi teljesítmények változásai az elmúlt két évti-

zedben hozzájárultak a fő OECD-régiók bilaterális kereskedelmi mérlegeinél tapasztalható nagy elmozdulásokhoz, különösen az ázsiai feltörekvő piaccgazdaságok relációjában. 1996-ra Kínának kereskedelmi többlete volt mindhárom OECD-régióval szemben, a többi kelet-ázsiai nem OECD-országnak pedig jelentős többlete volt az Egyesült Államokkal szemben.

A koreai és a többi kelet-ázsiai nem OECD-ország valutájának jelenlegi erőteljes leértékelése valószínűleg fokozza a feltörekvő ázsiai országokkal szembeni jelenlegi egyensúlyhiányokat. Nagyfokú azonban a bizonytalanság annak megítélésében, hogy a versenyképességben bekövetkezett változások milyen mértékű változásokat okoznak a kereskedelmi forgalomban.

A reál valutaárfolyamok nagy szerepet játszanak a közvetlen külföldi beruházások mértékében és elhelyezkedésében is. A jen erőteljes felértékelése 1985 és 1995 eleje között az Egyesült Államokban és Ázsiában a japán közvetlen beruházások egyik fő meghatározója volt. A felértékelés a tőkekiáramlás növekedéséhez vezetett, a japán multinacionális vállalatok megkíséreltek hasznót húzni a fogadó gazdaságok viszonylag alacsonyabb költségeiből. Japán és az Egyesült Államok közvetlen külföldi beruházásai az 1980-as években és az 1990-es évek elején az EU-ban szintén azt mutatták, hogy e beruházások fontos meghatározó tényezője a reál valutaárfolyam. Ha tartósak lesznek a jelenlegi árfolyamváltozások, akkor fontos következményekkel járhatnak a beruházási struktúra jövőbeni átrendeződésére különösen Ázsiában.

(Ism: Balogh András)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

HOFFMANN, J. P. – JOHNSON, R. A.:

A CSALÁDSZERKEZET HATÁSA A SERDÜLŐKORI KÁBÍTÓSZER-FOGYASZTÁSRA

(A national portrait of family structure and adolescent drug use.) – *Journal of Marriage and the Family*. 1998. 3. sz. 633–645. p.

Ismert a család-kutatók között, hogy a tizenévesek kábítószer-fogyasztása ugyanazokkal a negatív jelenségekkel jár együtt, mint ha a gyermek csonka családban nevelkedik vagy ha csak az egyik szülője édesszülő. Ilyenek a rossz iskolai teljesítmény, a középiskolai tanulmányok félben hagyása, a korai szexuális kapcsolat, a tizenéveskorúak házasságon kívüli terhessége, az emberi kapcsolatok zavarai, tor-

zulásai és a válás a felnőttkorban. Több kutatás keretében vizsgálták már a család-szerkezet és a kábítószer-szerzés közötti kapcsolatot is. Ezek tanulságai szerint az anyával való kapcsolat megmaradása fontosabb, mint az apával való kapcsolat. Mivel ezeket a vizsgálatokat kis mintákon végezték, ez némileg bizonytalanná teszi eredményeiket. A kimutatott statisztikai összefüggéseket magyarázó hipotézisek vizsgálata pedig még várat magára.

Az egyik magyarázat szerint az alacsony keresetű háztartásokban élő magányos szülők, közülük is főleg az egyedülálló anyák szerény anyagi lehetőségeik miatt kevésbé tudnak jó neveltetést és igényes szabadidős programokat biztosítani gyermekeik számára, és annyira leköti őket a minimálisan szük-

séges javak előteremtésének gondja, hogy emiatt kevesebb energiát tudnak fordítani gyermekeik nevelésére és viselkedésük ellenőrzésére. Megemlítenéd az is, hogy az alacsony keresetűek gyakrabban válnak el, tehát az alacsony kereset ilyen közvetett módon is összefügghet a drogozással. Egy másik magyarázat szerint az elvált szülők gyermekei gyakrabban költözködnek, mert a válás sokszor költözködéssel jár. A költözködés viszont elszakítja az addigi társas kapcsolatokat, barátságokat, magányossá teszi a serdülőt, aki így könnyebben kerül hasonlóan marginális helyzetű fiatalok kétes társaságába. Két további magyarázat a családi szocializáció hibáival vagy a serdülőket érő túlságosan sok stresszel próbálja magyarázni a családi szerkezet és a kábítószer használata közötti kapcsolatot.

A szerzők jelen tanulmányukban csak a két első hipotézis vizsgálatával foglalkoznak, melyek egymással is összefüggnek. Egyrészt az alacsony keresetűek gyakrabban válnak el, másrészt pedig a válás az addigi anyagi helyzet megrendülésével járhat (például nehezebb egy keresetből ugyanazt a háztartást fenntartani), ami kikényszerítheti a költözködést valamilyen olcsóbb, kisebb lakásba. A két első hipotézis összefügghet a két másodikkal is. Az anyagi nehézségek, a válás és a vele járó költözés is stresszt jelenthetnek a serdülők számára és mindhárom negatív hatással lehet a családi szocializáció folyamatára is.

A kutatás legfőbb újdonsága, hogy egy nagy, országos mintán vizsgál olyan kérdéseket, amelyekhez korábban csak kis mintákat használtak. Így az eredmények megbízhatóbbak lesznek, mint a korábbi kutatásokéi. A vizsgálat másik új vonása, hogy a korábban megfigyelt összefüggések lehetséges magyarázó hipotézisei közül kettőt elemzés tárgyává tesz. A felhasznált adatok az 1991-1993-ban végzett amerikai National Household Survey on Drug Abuse (NHSDA) vizsgálatból származnak, amelyben több egymást követő keresztmetszeti felvétellel, nagy létszámú, országosan reprezentatív mintán vizsgálták a kábítószer-használat okait. Az ismertetett tanulmány csak a 12-17 éves válaszadók adatait dolgozza fel, akik 22 237-en voltak. A tizenévesek csak a szülők engedélyével adtak interjút, ezeknél a kérdezők az őszinte válaszadást elősegítő, önkitaltós kérdőíveket használtak.

A felvétel során csak az Egyesült Államok nem intézetben élő népességét kérdezték meg. A jövedelem méréséhez részletesen kimunkált kérdéseket tettek fel. (Az eredmények alapján a szerzők négy jövedelmi kategóriát állítottak fel.) Külön kérdéseket tettek fel az egyes drogfajták használatával kapcsolatban, és egy, a pszichiátriában használatos kérdéssorral külön vizsgálták a kábítószer által okozott pszichés és magatartási problémákat. Rákérdeztek az etnikai csoporthoz való tartozásra is. (A feketék és a spanyol-amerikaiak valamilyen okból alulreprezentáltak lettek az NHSDA anyagában az országos arányukhoz képest.) Sajnos az NHSDA-vizsgálat során nem tettek fel kérdéseket a szülő-gyermek kapcsolatról vagy a megkérdezett iskolai környezetéről, ami a felvétel hiányosságának tekinthető.

Szerzők regresszió-számítással megvizsgálták a különböző tényezők hatását a marihuána és az egyéb illegális drogok használatára, a részesedésre és a pszichés vagy magatartási problémákat okozó kábítószeresedésre. Ennek során azt tapasztalták, hogy az anyagi források vagy a költözködés magyarázó ereje igen csekély, viszont igen erős és következetesen érvényesülő összefüggés volt az édesapa jelenléte és a drogokkal kapcsolatos problémák között olyan családokban, ahol nem volt jelen az édesanya. Ez attól függetlenül érvényesült, hogy volt-e a családban nevelőanya vagy sem. A legkevésbé probléma az apa-anya-gyermek típusú családokban jelentkezett. Az egyéb családtípusok (például magányos anya) is problémásak voltak, de jóval kevésbé, mint az elvált vagy özvegy apás családok.

A szerzők további vizsgálatokat látnak szükségesnek a meglepő eredmények okainak kiderítésére. Egy longitudinális vizsgálat tisztázhatná, nem arról van-e szó, hogy a bíróságok hajlamosak a válásnál a nehezen kezelhető gyermekeket az apáknak ítélni, akik majd „rácba szedik” őket. Elképzelhető az is, hogy a drogozást részben más, itt nem vizsgált tényezők magyarázzák.

Az NHSDA anyaga sajnos nem volt alkalmas annak vizsgálatára, hogy a válás milyen feszültségeket kelt az egyes családtagok között, illetve a szülő és a gyermek kapcsolatokban.

(Ism.: *Tárkányi Ákos*)

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATSZEMLE

AZ AMERIKAI STATISZTIKAI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 443. SZÁM

- Curnow, R.*: Független országos statisztikai szolgálat.
Allin, P.: Munkaerő-statisztika.
Custance, J. – Hillier, H.: Összfenntartó fejlődés fejlődési mutatóinak statisztikai kérdései.
Levett, R.: Összfenntartási mutatók - az életminőség és a környezetvédelem integrálása.
Wakeford, R.: Járványtan és pereskedés.
Bell, K. N. F. – Hart, R. A.: Munkaidő Nagy-Britanniában, 1975-1994: bizonyítékok az új kereseti felvétel paneladataiból.
Mohamed, W. N. – Diamond, I. – Smith, P. W. F.: A gyermekhalandóság meghatározói Malajziában.
Raab, G. M. – Yang, S. – Allardice, G. – Goldberg, D. J. – McMenamin, J.: A HIV-fertőzés és az AIDS-esetek modellezése Skóciára.
Copas, A. J. – Farewell, V.T.: A nem válaszolások kezelése „válaszadásra kelkes” változó segítségével.

REVISTA ROMÂNĂ DE
STATISTICĂ

A ROMÁNIAI NEMZETI STATISZTIKAI
BIZOTTSÁG FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 1–2. SZÁM

- Románia társadalmi és gazdasági fejlődése 1997-ben.
Ivan-Ungureanu, C.: A GDP alakulás jellemzői az EU csatlakozására váró országokban.
Troie, L.: Idősorok trendjének és szezonálisának modellezése és elemzése számtaniátlag-módszerrel.
Pârlog, C.: A női munkaerőpiac sajátosságai.
Stefănescu, D. E.: Statisztikai sorok a gazdasági fejlődés nemzetközi összehasonlítására.
Prisăcaru, C.: Veszélyeztetett gyermekek fejlődése Romániában 1980 és 1996 között.
Ruxanda, G.: Okok vizsgálata faktoranalízissel.

1998. ÉVI 3. SZÁM

- Ipari termelési indexek– IPI 1995.
Pivodă, D.: A hatékonyság időtartamának meghatározási módjai gazdasági objektumoknál.
Ruxanda, G.: Faktoranalízis modell becslése.
Duguleană, L. – Duguleană, C.: A piaci szegmentáció módszerei.

1998. ÉVI 4. SZÁM

- Zamfirescu, A. M. – Postelnicu, M.*: Az aktív népesség tervezése 2020-ig.

Maniu, I. – Vodă, V. G.: A Weibull-modell szerepe az alkalmazott statisztikában.

Pârlog, C.: Gazdaságpolitika és városi rendszerek.

Lázár, D.: Egy mozgó átlag felépítésének szempontjai.

Tövissi, L.: Adalékok a mikroökonómia statisztikai-matematikai elméletéhez.

1998. ÉVI 5. SZÁM

Prisăcaru, C. – Greabu, B.: A gyermekek demográfiai helyzete, 1994–1997.

Tarca, M.: Ipari központ Romániában.

Motocu, M. – Deaconu, A.: A bankok gazdasági teljesítményének többtényezős regressziós elemzése.

Carpusca, M.: Modell-alapú felvételek. Bernoulli-modell.

1998. ÉVI 6. SZÁM

Zamfirescu, A. M. – Postelnicu, M.: Az aktív népesség tervezése 2010-ig.

Barbulescu, I. – Popa, D.: A Maros megyei népesség fejlődése és demográfiai struktúrája.

Troie, L.: Idősorok trendjének és szezonálisának modellezése és elemzése számtaniátlag-módszerrel.

Stefan, F.: A vállalatok pénzügyi egyensúlyi mutatóinak számítása.

Badita, M. – Cristache, S. E.: A munkanélküliség területi szóródásának statisztikai-matematikai elemzése.

1998. 7. SZÁM

Prisăcaru, C. – Trica, M. E.: Területi eltérések a gyermekek intézetbe adásában és elhanyagolásában.

Racolta, E.: Kovászna megye demográfiai helyzete az 1990–1996-os időszakban.

Ion, C.: Kistérségi becslési módszerek az aktív népességre, foglalkoztatottságra és munkanélküliségre.

Ruxanda, G.: Becslési módszerek és technikák.

Boja, A.: A magánszektor fejlődése Teleorman megyében az 1990–1997 időszakban.

Wagner, K. – Döhm, C.: Folyamatok statisztikai finomításának egy régi módszere új kontextusban.

Savoitu, G.: Egy módszer, egy inflációs ordinális skála és lehetséges időszakok a román gazdaságban.

1998. ÉVI 8–9. SZÁM

Wagner, P. – Stefanescu, D. E. – Reinecke, P.: A fizetési korrekciós együttható az Európai Unióban – a PPP sajátosságai.

Costea, C.: Életbiztosítás – egy szükséges és nyereséges banki tevékenység.

Pintilescu, C.: A részvényes-menedzser modell használatának statisztikai szempontjai.

Prisăcaru, C. – Dambeanu, I. – Cazacu, A.: Próba felvétel a gyermekek elhanyagolására vonatkozóan.

Ruxanda, G.: Becslési módszerek és technikák.

Contantin, M. – Costescu, M.: Statisztikai-gazdasági módszerek az agroélelmiszer-piacon.

Troie, L.: Idősorok trendjének és szezonálisának modellezése és elemzése számtaniátlag-módszerrel.

Carpusca, M.: Bernoulli-kiválasztás nem válaszolások kezelésére.

Tövissi, L.: Az ún. hamis statisztikáról.

statistika

EKONOMICKO - STATISTICKY ČASOPIS

A CSEH STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 11. SZÁM

Mejstrik, B.: A háztartások véleményei jövedelmi helyzetükről és bizonyos társadalmi és kulturális igényeik kielégítésének lehetőségeiről.

Kalmus, J.: Rövid tájékoztatás az 1996-os mikro-cenzus lefolyásáról és eredményeiről.

Moravová, J.: Lakossági reprezentatív felvételek gyakorlati integrálása.

Statistische Nachrichten

AZ OSZTRÁK KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 10. SZÁM

Túlmunka. Az 1997 szeptemberi mikrocenzus.
Egyeztetett minimális kereseti index, 1998. augusztus.
Válogatott adatok a jövedelem alakulására 1997/1998-ban.

Lakásépítés, 1997.

Lakásbérletek, 1996–1998.

Állati termékek mérlegei, 1997.

Járványos állatbetegségek, 1997.
Ingatlan, üzleti tevékenység: eredmények az 1995-ös nem mezőgazdasági cenzusból.

Feldolgozóipar: eredmények az 1995-ös nem mezőgazdasági cenzusból.

Építőipari árindexek: bázisidőszak 1996.

Wirtschaft und Statistik

A NÉMET STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

1998. ÉVI 8. SZÁM

Az 1998. szeptember 27-én rendezendő Bundestag választások alapjai és adatai.

Megfontolások a termelőágazatok statisztikáinak új koncepciójához.

Az 1997-es mikrocenzus első eredményei.

Új utak a mezőgazdasági statisztikához.

Közúti utasszállítás, 1997.

Kiválasztott háztartások költségvetései, 1997.

Fiatalok és serdülők időfelhasználása.

Kereseti statisztikák eredményei 1997-re.

1998. ÉVI 9. SZÁM

Nemzeti számlák, 1998. első félév.

A munkanélküliség alakulása gazdasági ágazat és foglalkozás szerint.

Külkereskedelem az EU tagságra pályázó országokkal.

Az építési árak új indexe 1995-ös alapon.

Háztartások ingatlanjai Németországban 1995-ben.